

KAROLINA MAJA SWAT

**Ουσιαστικά βενετικής, ιταλικής και τουρκικής προέλευσης
στην κρητική διάλεκτο**

PRACA MAGISTERSKA NAPISANA POD KIERUNKIEM
DR HAB. KAROLINY GORTYCH – MICHALAK

Poznań, 2016

OŚWIADCZENIE

Ja, niżej podpisana

KAROLINA MAJA SWAT

student/ka Wydziału Neofilologii

Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

oświadczam, że przedkładaną pracę magisterską

**pt. Ουσιαστικά βενετικής, ιταλικής και τουρκικής
προέλευσης στην κρητική διάλεκτο**

napisałam samodzielnie.

**Oznacza to, że przy pisaniu pracy, poza niezbędnymi konsultacjami,
nie korzystałam z pomocy innych osób, a w szczególności nie zlecałam
opracowania rozprawy lub jej istotnych części innym osobom ani nie odpisywałam
tej rozprawy lub jej istotnych części od innych osób.**

**Jednocześnie przyjmuję do wiadomości, że gdyby powyższe oświadczenie okazało
się nieprawdziwe, decyzja o wydaniu mi dyplomu zostanie cofnięta.**

Poznań, 26.09.2016

(miejsowość, data)

(czytelny podpis)

Imię i Nazwisko: Karolina Maja Swat

Kierunek i specjalność: Filologia, Filologia nowogrecka

Numer albumu: 373131

Instytut/Katedra: Instytut Językoznawstwa/Wydział Neofilologii

Promotor: dr hab. Karolina Gortych – Michalak

1. Oryginalny tytuł pracy dyplomowej:

Ουσιαστικά βενετικής, ιταλικής και τουρκικής προέλευσης στην κρητική διάλεκτο

2. Tłumaczenie tytułu pracy dyplomowej:

a) Na język polski (w przypadku prac napisanych w języku obcym)

Rzeczowniki pochodzenia weneckiego, włoskiego i tureckiego w dialekcie kreteńskim

b) Na język angielski (w przypadku prac napisanych w języku innym niż angielski)

Loan nouns from Venetian, Italian and Turkish in Cretan dialect

.....
Podpis Promotora

.....
Podpis studenta

Poznań, 26.09.2016

.....
Miejsce i data

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	6
1. Η διαφοροποίηση της κρητικής διαλέκτου	9
1.1 Ανατολικά ιδιώματα	9
1.2 Δυτικά ιδιώματα	10
1.3 Σχετικές πληροφορίες για την λεπτομερή διαφοροποίηση στα κέντρα-πόλεις μέσα από τα ιδιώματα:	10
1.3.1 Της Ανατολικής Κρήτης - με τα κέντρα (πόλεις και επαρχίες) της γλωσσικής ανάπτυξης	10
1.3.2 Της Δυτικής Κρήτης - με τα κέντρα (πόλεις και επαρχίες) της γλωσσικής ανάπτυξης	11
1.4 Το ουσιαστικό ως βασικός φορέας έκφρασης και πληροφορίας	12
1.4.1 Επιρροή της τουρκικής γλώσσας	12
1.4.2 Επιρροή της ιταλικής γλώσσας και της βενετικής διαλέκτου	15
2. Μαντινάδα – ζωντανή παρουσία της κρητικής λαλιάς	16
2.1 Δομή, κανόνες και θεματολογία	17
2.2 Ποιος και γιατί φτιάχνει μια μαντινάδα	20
2.3 Σημασία του λεξιλογίου της μαντινάδας	21
3. Τουρκικές δάνειες λέξεις - ουσιαστικά	23
3.1 Ιστορικό πλαίσιο	23
3.2 Λέξεις κατά περιοχή, η ρίζα τους, σημασία στη γλώσσα προέλευση και στην κρητική διάλεκτο Ανατολική Κρήτη	25
3.2.1 Ανατολική Κρήτη	25
3.2.2 Δυτική Κρήτη	35
3.3 Σχόλια βάσει των επιλεγμένων λεξικών	39
3.4 Παραδείγματα και χρήση στις μαντινάδες	41
3.4.1 Ανατολική Κρήτη	41
3.4.2 Δυτική Κρήτη	50
4. Ιταλικές και Βενετσάνικες δάνειες λέξεις - ουσιαστικά	55
4.1 Ιστορικό πλαίσιο	55
4.2 Λέξεις κατά περιοχή, η ρίζα τους, σημασία στην γλώσσα προέλευσης και στην κρητική διάλεκτο Ανατολική Κρήτη	57
4.2.1 Ανατολική Κρήτη	57

4.2.2 Δυτική Κρήτη	64
4.3 Σχόλια βάσει των επιλεγμένων λεξικών	65
4.4 Παραδείγματα και χρήση στις μαντινάδες	66
4.4.1 Ανατολική Κρήτη	66
4.4.2 Δυτική Κρήτη	73
5. Συμπεράσματα	75
Επίλογος.....	78
Περίληψη.....	80
Streszczenie.....	81
Abstract.....	82
Βιβλιογραφία.....	83

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία περιέχει το δεύτερο και ευρύτερο θεματολογικά μέρος της πτυχιακής εργασίας. Η σημαντική διαφορά όμως μεταξύ των δύο θεμάτων αναφέρεται στην πλούσια εμφάνιση της ξένης ρίζας των ουσιαστικών, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στην κρητική διάλεκτο. Εφόσον ξεχωρίσουμε τον δυτικό και ανατολικό ιδίωμα της κρητικής διαλέκτου θα πρέπει να τονίσουμε ποιες διαφορές εμφανίζονται, όσον αφορά το λεξιλόγιο ξένης καταγωγής - τουρκικής και ιταλικής (μαζί με τα βενετσιάνικα), και βάσει υλικού από τις συγκεκριμένες περιοχές του νησιού θα παρουσιαστεί μια εικόνα διαφοροποίησης των ιδιωμάτων.

Το χρονικό πλαίσιο της μελέτης αυτής αναφέρεται στον 20^ο και 21^ο αιώνα. Ως κριτήριο ακόμα ζωντανής παρουσίας της κρητικής λαλιάς χρησιμοποιήθηκαν οι μαντινάδες που είχαν συλλεχθεί από τους μαντιναδολόγους σε συλλογές. Οι κύριες περιοχές, από τις οποίες προέρχονται, είναι ως εξής: Χανιά, Ρέθυμνο, Χώρα Σφακίων, Ηράκλειο, Σητεία και Ιεράπετρα.

Η ποικιλία ιδιωμάτων, την οποία παρουσιάζει η κρητική διάλεκτος, οφείλεται στα ιστορικά γεγονότα και τις γλωσσικές επαφές με λαούς οι οποίοι σφράγισαν την παρουσία τους με αλλαγές πολύμορφου είδους σε κάθε κλάδο ζωής της κοινότητας του νησιού, ξεκινώντας από την καθημερινότητά τους και τελειώνοντας στις νομικές διαταγές, δικαιώματα πολιτών και την εξάρτηση από τον κατακτητή.

Δεδομένου ότι ο λεξιλογικός πλούτος της κρητικής διαλέκτου είναι τεράστιος, ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει την πιο ολοκληρωμένη μελέτη εμφάνισης δάνειων λέξεων – πιο συγκεκριμένα ουσιαστικών από την τουρκική και ιταλική γλώσσα μέσα από τις μαντινάδες που δημιουργήθηκαν στις ξεχωριστές περιοχές της Κρήτης.

Η σημασία των λεξικών και γλωσσαριών της κρητικής ομιλούμενης είναι τόσο σημαντική όσο η ύπαρξη των μελετών για τη διάλεκτο αυτή. Το μεγάλο έργο του Πάγκαλου «Περί του κρητικού ιδιώματος» ανήκει στη βάση κάθε έρευνας τέτοιου είδους επειδή αναφέρεται όχι μόνο στα γραμματικά ή φωνητικά φαινόμενα της διαλέκτου αλλά επίσης χάρη στην πολύτομο έκδοση – 8 τόμοι, παρουσιάζει το λεξιλόγιο εμπλουτισμένο με τις ξένες (δάνειες) λέξεις και λέξεις που προέρχονται από την αρχαία ελληνική γλώσσα. Υπάρχουν και λέξεις, οι οποίες επιζούν στην Κρήτη κυρίως στα χωριά και τις χρησιμοποιούν διαλεκτόφωνοι, Κρητικοί που λατρεύουν την

παράδοσή τους και δημιουργούν κείμενα με κρητικό διαλεκτικό ύφος. Όσοι ασχολούνται με τη λαογραφία, άσματα, τοπικά κείμενα ή μαντινάδες κατάγονται συνήθως από παραδοσιακές οικογένειες αλλά δεν είναι όλοι επιστήμονες. Κάποιοι θυσίασαν σχεδόν όλη τη ζωή τους να εμβαθύνουν τη γνώση τους για τα κρητικά με τη βοήθεια των συγχωριανών τους, κυρίως μεγάλης ηλικίας.

Με αυτόν τον τρόπο, ενδεχομένως, οδήγησε τους επιστήμονες στο να εκβαθύνουν την γνώση τους για την ετυμολογία των λέξεων. Τα ετυμολογικά λεξικά που υπάρχουν σχετικά με την κρητική διάλεκτο διαθέτουν πολλούς όρους των οποίων η ξενική προέλευση καμιά φορά δεν είναι ξεκάθαρη και δείχνουν συχνά επαναλαμβανόμενες και λανθασμένες ερμηνείες. Γι' αυτό κάθε προσπάθεια συλλογής τέτοιου είδους λέξεων απαιτεί τη μεγάλη προσοχή και συνεργασία επίσης με τους ξένους φιλόλογους. Αυτοί στη συνέχεια έχουν τη δυνατότητα να διευκρινίσουν κάθε λεπτομέρεια, η οποία παίζει μεγάλο ρόλο στο να εξηγηθούν όλες οι αμφιβολίες προέλευσης και σημασίας που δημιουργούν στην πορεία των πραγμάτων αναπόφευκτα και ανούσια λάθη.

Μια μορφή συνεργασίας οδήγησε τους επιστήμονες στην οργάνωση των Διεθνών Κρητολογικών Συνεδρίων, τα οποία όχι μόνο καθρεφτίζουν την ανάγκη να εξελίσσονται οι έρευνες για την κρητική διάλεκτο αλλά και η συνειδητοποίηση της σημαντικής επιρροής για παράδειγμα των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στο να περιορίζεται η ύπαρξη των ιδιωμάτων της Κρήτης. Οι κύριοι στόχοι των συνεδρίων αναφέρονται στην κατάσταση της παιδείας στην Κρήτη υπό την διοίκηση των κατακτητών, στην παράδοση, στη λαογραφία που μεταξύ άλλων ανήκουν ριζίτικα τραγούδια δηλαδή δημοτικά τραγούδια της Κρήτης, τοπικά κείμενα μεταξύ άλλων θρύλοι, μύθοι, κρητικά μοιρολόγια και βεβαίως μαντινάδες. Η σημερινή μορφή της διαλέκτου βρίσκεται σε μεγάλη εξέλιξη εξαιτίας διαφορετικών επιδράσεων. Τα ιστορικά συμβάντα που έχουν σφραγίσει την καθημερινότητα ντόπιων πληθυσμών επηρεάζουν και τη γλώσσα που μιλιέται, η οποία ταυτοχρόνως μεταλλάσσεται συνεχώς. Η διεϊσδυση και συνύπαρξη της ΚΝΕ μαζί με την διάλεκτο και τα ιδιώματά της, σε κάθε τομέα της ζωής, προκαλεί μακροπρόθεσμες επιπτώσεις όσον αφορά τα γλωσσολογικά φαινόμενα.

Πολύ σημαντικό ρόλο στα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης παίζουν τα ριζίτικα τα οποία έχουν αρχαϊκό χαρακτήρα τόσο στη μουσική τους έκφραση όσο και στη δομή. Τα τραγούδια αυτά είναι πιο γνωστά στη δυτική Κρήτη και δεν εμφανίζονται σε καμία άλλη περιοχή της Ελλάδας. Σχεδόν το ίδιο ισχύει για τις μαντινάδες οι οποίες έχουν

ιδιάζουσα λειτουργία στην καθημερινότητα των Κρητών και επίσης το ύφος τους διαφέρει από τον υπόλοιπο, νησιωτικό και ελλαδικό χώρο που εμφανίζονται όμως δίχως τέτοια ιδιαίτερη παράδοση.

Κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας στην Κρήτη (1211-1669) η ύπαρξη των δημοτικών τραγουδιών, όπως αναφέρει ο Στυλιανός Αλεξίου στην *Κρητική Ανθολογία* που επισημαίνει πως η πραγματικότητα του κρητικού λαού, είναι φανερή «πραγματικά στοιχεία, που συναντούμε στα τραγούδια αυτά, όπως οι άρχοντες και τα αρχοντοπούλα, οι πύργοι, η αρμάδα του Φράγκου, η Αφεντειά, που είναι ο συνηθισμένος όρος για την δήλωση της βενετικής εξουσίας, οι κουρσάροι, οι μπαρμπαρέσοι πειρατές, ο μιριολής (αμιραλής, ναύαρχος), τα κάτεργα (γαλέρες), οι κρητικοί ναυτικοί, η Οβριακή, μας οδηγούν με περισσότερη πιθανότητα στη βενετοκρατία παρά στην επόμενη περίοδο». Εδώ αξίζει να σημειωθεί όλη αυτή η περίοδος έχει αφήσει σημάδια της παρουσίας της και στην σημερινή κρητική ποίηση στη μορφή των δάνειων λέξεων. Το ίδιο συμβαίνει και για τη περίοδο της τουρκοκρατίας (1669-1898) μολονότι η δημιουργικότητα ριμαδόρων (ποιηταρήδων) επιγκεντρώθηκε στη ρίμα. Σύμφωνα με τον κανόνα η ποίηση ήταν καταγεγραμμένη σε δεκαπεντασύλλαβο και όχι τόσο συχνά όπως πριν σε ιαμβικό ενδεκασύλλαβο. Οι στιχουργοί, αναγκασμένοι να παραδίνουν την ιστορική αλήθεια, δεν μπορούσαν πια να εκμεταλλευτούν την φαντασία ή τον ποιητικό μεταπλασμό αλλά μόνο αυτό που είχε τη μεγαλύτερη αξία, δηλαδή το πραγματικό γεγονός. Στη διάδοση διαφορετικών θεμάτων βοήθουσε η ομοιοκαταληξία. Οι ρίμες έγιναν στα χρόνια των επαναστάσεων μια μορφή ύμνου στους συμπατριώτες, σε αυτούς που έλαβαν μέρος στις κρητικές επαναστάσεις και στο ξεσκήωμα του λαού μπροστά στον κατακτητή. Σε αυτήν την περίοδο ως κυρίαρχο στοιχείο στη κρητική δημοτική ποίηση παρουσιάζεται η ρίμα. Τα ριζίτικα και άλλα τραγούδια προσπαθούσαν απλώς να επιβιώσουν στη σκιά της.

Σήμερα όμως η στήριξη της παράδοσης γίνεται κυρίως από ντόπιους λογίους και εκπαιδευτικούς οι οποίοι αδιάκοπα εξακολουθούν να μελετούν τις γλωσσικές επαφές μέσα από διαφορετικού είδους τοπικά κείμενα. Επίσης, με τη καταγραφή των αποσπασμάτων προφορικού λόγου αποδίδουν ανεκτίμητη αξία στην διατήρηση παράδοσης. Από την δική τους πρωτοβουλία μπορεί κανείς να γνωρίσει καλύτερα την ιστορία του κρητικού λαού, της κρητικής διαλέκτου μαζί με τα τοπικά ιδιώματά της και το πλούσιο λεξιλόγιό της.

Κεφάλαιο 1

Τοπική διαφοροποίηση της κρητικής διαλέκτου

Είναι γνωστό ότι η Κρήτη, νησί τόσο μεγάλο και ορεινό, είχε δώσει μάχη για την ελευθερία της με διάφορους κατακτητές – στους οποίους λεπτομερώς αναφέρεται η προπτυχιακή εργασία. Εξαιτίας της επικοινωνίας που υπήρχε μεταξύ των λαών υπό βενετική και οθωμανική κυριαρχία στην ίδια την Κρήτη, εκτός από την κοινή διάλεκτο (γλωσσική ομοιομορφία), αναπτύχθηκαν και άλλες περιορισμένες, τοπικές γλωσσικές διαφορές.

Ως εκ τούτου στην Κρήτη η διάλεκτος του νησιού υποδιαιρείται σε δύο ιδιώματα: ανατολικό και δυτικό, στα οποία επίσης παρατηρούνται και άλλες γλωσσικές διαφορές σε τοπικό επίπεδο¹.

1.1 Ανατολικά ιδιώματα

Τα ιδιώματα της Ανατολικής Κρήτης παρουσιάζουν τα ακόλουθα γνωρίσματα:

- αποβολή των *ε, ι* προελθόντος *ι* έπειτα του *ρ* π.χ. *γραῖα* – *γριά* – *γρά*
- η κατάληξη *-ρέα* μετατρέπεται σε *-ρά*, *-ριά* σε *-ρjá*
- απουράνωση του *σ*, π.χ. *νησιά* – *νησά*
- χρονική αύξηση π.χ. *ήφαγα* αντί *έφαγα*
- χρήση της προσωπικής αντωνυμίας **-αυτός** στην γενική πληθυντική **-των(ε)** ή **-δως** (όταν η προηγούμενη λέξη τελειώνει σε *-ν*) αντί **-τους** (όπως στην ΚΝΕ) π.χ. τα παιδιά **δως**
- τα σύνθετα με πρόθεση **-ανά** μετατρέπονται σε **-ανέ**
- το γ' πρόσωπο του ενικού παθητικού παρατατικού με κατάληξη **-ουδονε** π.χ. *ελεγοῦδονε*
- καταλήξεις **-θηκε** και **-θηκες** του β' και γ' προσώπου του παθητικού αορ. όπως στην αρχαία ελληνική γλώσσα λήγουν σε **-θης** και **-θη**
- η άρνηση στον ενεργητικό και παθητικό μέλλοντα εκφέρεται με **δα** συν **μη** αντί του **δεν** π.χ. **δα μη** φάω

1.2 Δυτικά ιδιώματα

¹ Πάγκαλος, Γ. Εμμ. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: 1960.

Τα ιδιώματα της Δυτικής Κρήτης διαφοροποιούνται στα ακόλουθα σημεία:

- η κατάληξη **-ρέα** μετατρέπεται σε **-ρέ**, **-έα** σε **-έ**, **-ριά** σε **-ρjά**
- χρήση της προσωπικής αντωνυμίας **-αυτός** στις γενική πληθυντική **-των(ε)** αντί **-τους**
- το γ' πρόσωπο του ενικού παθητικού παρατατικού με κατάληξη **-εδονε** π.χ. **ελεγέδονε**
- καταλήξεις **-θηκε** και **-θηκες** του β' και γ' προσώπου του παθητικού αορ. όπως στην αρχαία ελληνική γλώσσα λήγουν σε **-θης** και **-θη**
- η άρνηση στον ενεργητικό και παθητικό μέλλοντα εκφέρεται με **δεν** συν **θα** (όπως στην ΚΝΕ)

1.3 Σχετικές πληροφορίες για την λεπρομερή διαφοροποίηση στα κέντρα-πόλεις μέσα από τα ιδιώματα:

1.3.1 Της Ανατολικής Κρήτης - με τα κέντρα (πόλεις και επαρχίες) της γλωσσικής ανάπτυξης ως εξής:

- προφορά της συλλαβής **-τι** ως **-θι** π.χ. **μάτια** - **μάθια** (στον Δήμο Βιάννου η συλλαβή **τι** προφέρεται όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα)
- ανομοιοτική αποβολή του τελικού **-ς** π.χ. ο κήπο μας (Αγ. Βαρβάρας στον Νομό Ηρακλείου, στον Δήμο Βιάννου, επαρχία Μεραμβέλλου)
- αποβολή του τελικού **-ς** χωρίς ανομοίωση π.χ. **Μισώ του κακού ανθρώπου** (στον Δήμο Βιάννου, Ν. Λασιθίου)
- οι φθόγγοι **τς**, **τζ** προφέρονται ως **κ**, **γ** π.χ. **παπούτσια** - **παπούκια** (Δήμος Βιάννου)
- σύμλεγμα **κτ** προφέρεται σύμφωνα με τα αρχαία ως **κτ** και όχι **χτ**
- σύμπλεγμα **χθ** προφέρεται με την αποβολή της **θ** π.χ. **εχθρός** - **οχρός**
- τριτόκλιτα επίθετα μαζί με τα δευτερόκλιτα π.χ. **παχύς** - **παχειά** - **παχειό** (εκτός από **βαθύς**, **-ειά**, **ύ** στην Α. Κρήτη)
- δευτερόκλιτα επίθετα με κατάληξη **-ρός** κατά τα τριτόκλιτα **-ύς**, **-ειά**, **ύ**
- επίθετα με κατάληξη **-ρας**, **-ρα** θηλ. (Α.Κ.) λήγουν σε **-ριάς**, **-ριά**
- τελικό **-ν** μόνο στις παλιές λέξεις (στις επαρχίες της Α. Κρήτης)²
- επίθετα **-έας**, **-έα** λήγουν σε **-ίας**, **-ία** (επαρχίες Α. Κρήτης)

² Όπως αναφέρει ο Ν. Γ. Κοντοσόπουλος στο άρθρο του «Δημοτική, καθαρεύουσα και κρητική διάλεκτος» από τα *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* το τελικό **-ν** είναι πια σπάνιο φαινόμενο στην Κρήτη στη νέα γενιά και στην προφορά των ανδρών. Τονίζει όμως, προσθέτοντας, πως η ύπαρξη του **-ν** στην κατάληξη των λέξεων μπορεί να παρατηρηθεί στην προφορά των γυναικών μεγάλης ηλικίας και αναφέρεται στα διαμερίσματα της Ανατολικής Κρήτης (συμπεριλαμβανομένων τη Σητεία και τις επαρχίες). Κατά την άποψή του είναι καλό παράδειγμα που αξίζει να μελετηθεί η ομιλία των γυναικών σε σύγκριση με τη ομιλία των ανδρών.

- θηλυκά των επιθέτων με κατάληξη *-άρης* λήγουν πάντα σε *-ρά*
- υπερωικό *λ* (Τυμπάκι Ηρακλείου)
- δασέα συριστικά *σ* και *ζ* (στο Δήμο Βιάννου)

1.3.2 Της Δυτικής Κρήτης - με τα κέντρα (πόλεις και επαρχίες) της γλωσσικής ανάπτυξης ως εξής:

- προφορά της συλλαβής *-τι* ως *-θι* π.χ. *μάτια* – *μάθια*
- ανομοιοτική αποβολή του τελικού *-ς* π.χ. ο κήπο μας (επαρχία Αγ. Βασιλείου του Νομού Ρεθύμνου κ.α.)
- μετατροπή *-ι* σε *-ου* στο ρήμα *δίδω* – *δούδω* (Νομός Χανίων)
- το γ' πρόσωπο πληθυντικού οριστικού στους ενεργητικούς χρόνους έχει κατάληξη *-ουσι* (στον ενεστώτα), *-ασι* (στον παρατατικό και αόριστο) αλλά μόνο σε περίπτωση που το ρήμα ακολουθεί ο εγκλιτικός τύπος π.χ. *εφάγασί το* (Χώρα Σφακίων)
- το β' πρόσωπο του ενικού στον ενστώτα της οριστικής μέσης φωνής έχει την αρχαίως κατάληξη *-αι* (στα αρχαία *-η, -ει*), και αντί *-εσαι* στη ΚΝΕ παρατηρείται *-μαι, -ται, -νται* (Χώρα Σφακίων)
- αντί *μου έδωκε* – *μόδωκε* (Χώρα Σφακίων)
- το σύμπλεγμα *κτ* προφέρεται σύμφωνα με τα αρχαία ως *κτ* και όχι *χτ*
- τριτόκλιτα επίθετα μαζί με τα δευτερόκλιτα π.χ. *παχύς* – *παχειά* – *παχειό* (στην Δ. Κρήτη – Χ. Σφακίων και Ρέθυμνο, επίσης το επίθετο *βαθύς* εμφανίζεται με μετατροπές ο *βαθές, η βαθέ, το βαθέ* αλλά στην Κίσαμο έχει μείνει όπως στην υπόλοιπη Ελλάδα)³
- δευτερόκλιτα επίθετα με κατάληξη *-ρός* λήγουν σε *-ές, έ, έ*
- επίθετα με κατάληξη *-ρας, -ρα* θηλ. (Κίσαμος, τμήματα επαρχίας Σελίνου, Κυδωνίας, του χερσονήσου Ακρωτηρίου) λήγουν σε *-ριάς, -ριά*
- επίθετα *-έας, -έα* λήγουν σε *-ιάς, -ία* (κυρίως επαρχία Κισσάμου)⁴
- τροπή του ημιφώνου *-ι* σε *-γ* μετά το *-ρ* (Κίσαμος, Καστέλλι), και επίσης στην βόρειο-δυτική Κίσαμο ακούγεται *-ργό* αντί *-ριό* και *-ργάτης* αντί *-ριάτης* π.χ.

³ Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. *Περί τίνων κρητικών γλωσσικών φαινομένων*. Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκης.

⁴ Όπως αναφέρει ο Ν.Γ. Κοντοσόπουλος στη μελέτη του «Παρατηρήσεις εις την διάλεκτον της δυτικής Κρήτης» για την απουράνωση των συριστικών φθόγγων οι οποίοι, από γεωγραφική άποψη, θα έπρεπε να χαρακτηρίζουν μόνο την ανατολική πλευρά του νήσου, εμφανίζονται επίσης σε πιο δυτικά μέρη. Πέρα αυτού πρόσθεσε την αντίρρηση του Μ. Τρανταφυλλίδη όσον αφορά την κατάληξη *-έ* των επιθέτων *-ές* (θηλ.) και *-έας* (μεσν.), ο οποίος θεωρεί πως η κατάληξη αυτή δεν εμφανίζεται στο Νομό Χανίων και η ομιλία των κατοίκων του Κισσάμου και Κυδωνίας μοιάζει περισσότερο στη ΚΝΕ.

χωργό αντί *χωριό* ή *στεργά* αντί *στεριά* και *χωργάτης* αντί *χωριάτης*, είτε σε μη τονισμένη κατάληξη π.χ. *μαχαίργα* αντί *μαχαίρια*⁵

- υπερωικό λ (στο Νομό Χανίων και Ρεθύμνου, Χώρα Σφακίων)

1.4 Το ουσιαστικό ως βασικός φορέας έκφρασης και πληροφορίας

Όσον αφορά τις κατηγορίες των διαλεκτικών λέξεων της Κρήτης επισημαίνουμε:

- Ονομασίες αντικειμένων που διαφέρουν από τη ΚΝΕ π.χ. *υπηρέτης* - *φαμέγιος*
- Λέξεις με φωνητικές ή μορφολογικές αλλαγές ή διαφορετικό γραμματικό γένος⁶, συχνά αρχαίζουσες π.χ. *ζώο* – *οζό* ή *το χέρι* – *η χέρα*
- Διαφορές όσον αφορά τη κλίση των ονομάτων – σε ουδέτερα (ισοσύλλαβα) που λήγουν σε *-ο* ή *-ος* στο πληθυντικό μεταβάλλονται σε ανισοσύλλαβα που τελειώνουν σε *-τα* π.χ. *όνειρο* – *ονείρατα* (αντί *όνειρα*) ή με κατάληξη *-η* όπου στο πληθυντικό λήγουν σε *-δες* π.χ. *Κυριακή* – *Κυριακάδες* αντί *Κυριακές*⁷
- Χρήση του πληθυντικού αντί ενικού αριθμού π.χ. *τα πρεπά* αντί *το πρέπον*⁸
- Υποκοριστικά ονόματα με καταλήξεις *-άκι*, (στην ΚΝΕ λήγουν συνήθως σε *-ίτσα* ή *-ούλα*) *-ιό*, *-ιώ*, *-ιά*, *-ής*
- Μετάθεση τόνου είτε προς τα οξύτονα είτε προπαροξύτονα π.χ. *φιλιά* αντί *φιλία*, *αερόπλανο* αντί *αεροπλάνο*
- Ιδιομορφίες στην παραγωγή ιδιωματικών θηλυκών σε *-άδα*, *-ότη* (π.χ. *σκοτεινάδα*, *νιότη*) ή ουδέτερων σε *-ίδι* συχνά για να δείξουν την υπερβολική σημασία (π.χ. *μπαλωτίδι*)
- Λέξεις γνωστές στο ελλαδικό χώρο που έχουν διαφορετική ερμηνεία στην Κρήτη στα ρήματα π.χ. *θωρώ* – *βλέπω*, *κοιτάζω*, *παρατηρώ* αλλά και στα ουσιαστικά π.χ. *χτήμα* – *γαϊδούρι*

1.4.1 Επιρροή της τουρκικής γλώσσας

Τα περισσότερα ουσιαστικά έχουν μετατραπεί προς την ΚΝΕ όμως οι επιδράσεις που προέρχονται από την πλούσια ιστορία των γλωσσικών επαφών έχουν αφήσει σημαντικά ίχνη. Σε αυτήν την περίπτωση μπορούμε να αναφερθούμε στην

⁵ Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. *Περί τίνων κρητικών γλωσσικών φαινομένων*. Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκης

⁶ Καυκαλάς, Μ.Ι. *Μνημόνιο Κρητικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Κρητικά Επίκαιρα.1992.

⁷ Καυκαλάς, Μ.Ι. *Μνημόνιο Κρητικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Κρητικά Επίκαιρα.1992.

⁸ Καυκαλάς, Μ.Ι. *Μνημόνιο Κρητικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Κρητικά Επίκαιρα.1992.

λεπτομερή ανάλυση του Πάγκαλου ο οποίος τονίζει την «φωνητική αρμονία» στην επίδραση της τουρκικής γλώσσας στην κρητική διάλεκτο όσον αφορά τα έμφυχα⁹.

Οι λέξεις με κατάληξη *-ας* και *-ης* που μιλιόταν επίσης στο Λιβίτσι της Τουρκίας μέχρι το 1923 (όταν έφυγαν οι τελευταίοι Έλληνες κάτοικοι του χωριού): *παπάδες – παπάδοι* (στο πληθ. Αντί *-δες* εμφανίζεται *-άδοι*) έτσι εμφανίζονται σε κάποια μέρη της Ανατολικής αλλά και Δυτικής Κρήτης. Η φωνητική αρμονία της τουρκικής (*ses uyumu* ή *ünlü uyumu*)¹⁰ αναφέρεται στα φωνήεντα που στα τουρκικά έχουν την ευφωνική διάρθρωση και το φαινόμενο της αρμονίας αναγνωρίζει τα ομόηχα φωνήεντα τα οποία ανήκουν στην ίδια ομάδα φωνηέντων. Έτσι παρατηρείται πως τα φωνήεντα *e, i* ανήκουν στην ομάδα εμπρισθίων (λεπτοφώνων) μη στρογγυλών και τα φωνήεντα *o, u* στην ομάδα οπισθίων (χονδροφώνων) στρογγυλών. Σε περίπτωση που η ευφωμία βασίζεται στην φωνητική διάρθρωση της ομάδας εμπρισθίων είτε οπισθίων τότε ονομάζεται μεγάλη φωνητική αρμονία (*büyük ses uyumu*). Όταν όμως βασίζεται στην διάρθρωση της ομάδας στογγυλών ή μην στρογγυλών – ονομάζεται μικρή φωνητική αρμονία (*küçük ses uyumu*).

Ο κανόνας της μεγάλης φωνητικής αρμονίας¹¹ ισχύει όταν στην πρώτη συλλαβή μιας λέξης εμφανίζεται εμπρόσθιο φωνήεν τότε οι επόμενες συλλαβές επίσης θα είναι εμπρόσθια. Αν όμως στην πρώτη συλλαβή θα υπάρξει οπίσθιο φωνήεν τότε ανάλογα και στις άλλες συλλαβές. Επίσης ο κανόνας αυτός αναφέρεται στις καταλήξεις των λέξεων π.χ. :

gemi – καράβι

gemi -ler – καράβια

gemi -ci – ναυτικός

gemi -ci -ler – ναυτικοί

Ο κανόνας της μικρής φωνητικής αρμονίας ισχύει λοιπόν πάλι όταν στην πρώτη συλλαβή θα υπάρξει μη στογγυλό φωνήεν δηλαδή *a, e, i, i* τότε στις ακόλουθες συλλαβές θα εμφανιστούν μη στρογγυλά φωνήεντα. Αν όμως στην πρώτη συλλαβή εμφανιστεί το στρογγυλό φωνήεν *o, ö, u, ü* τότε τα επόμενα επίσης θα είναι στρογγυλά.

Όπως σε κάθε γλώσσα υπάρχουν εξαιρέσεις έτσι και στην τουρκική γλώσσα υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι κανόνες αυτοί δεν ισχύουν και αυτό συμβαίνει όταν

⁹ Πάγκαλος, Γ. Εμμ. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: 1960.

¹⁰ Ζεγκίνης, Ε., Χιδίρογλου Π. *Τουρκική γραμματική (TÜRKÇE DİL BİLGİSİ)*. Εκδόσεις Βάνιας. Θεσσαλονίκη: 1995.

¹¹ Ζεγκίνης, Ε., Χιδίρογλου Π. *Τουρκική γραμματική (TÜRKÇE DİL BİLGİSİ)*. Εκδόσεις Βάνιας. Θεσσαλονίκη: 1995.

οι λέξεις (ουσιαστικά) κατάγονται από την ξένη γλώσσα (που υπάρχουν στα τουρκικά), κυρίως της αραβικής αλλά όχι μόνο είτε σε μερικές περιπτώσεις όταν η δεύτερη συλλαβή ξεκινά από τα σύμφωνα (οδοντικά) **b, m, v**.

Έτσι λοιπόν έχουμε μερικές δάνειες λέξεις οι οποίες ακολουθούν τον κανόνα αυτόν στην κρητική διάλεκτο, συνήθως με αύξηση φωνήεντος *i* π.χ. το *τεφτέρι* – *tefter* (ελλ. το σημειωματάριο) ή το *πεσκέσι* – *peskes* (ελλ. δώρο, φιλοδώρημα). Βεβαίως σε πολλές δάνειες λέξεις από τα τουρκικά παίζει μεγάλο ρόλο το γεγονός ότι η τουρκική γλώσσα δεν αναγνωρίζει το γραμματικό γένος στα ονόματα, ούτε υπάρχει το άρθρο. Υπάρχουν όμως ελάχιστες εξαιρέσεις όσον αφορά τα αραβικά ανθρωπωνύμια ή ονόματα της πρώιμης οθωμανικής περιόδου. Σε γενικό πλαίσιο σε χρήση βρίσκονται οι λέξεις θηλυκού (π.χ. *kadın işçi* – εργάτρια) ή αρσενικού (π.χ. *erkek işçi* – εργάτης)¹² γένους οι οποίες βοηθάνε στον διαχωρισμό. Για αυτό το λόγο, εκτός των λέξεων που ακολουθούν τον κανόνα της μεγάλης είτε μικρής αρμονίας, υπάρχουν και αυτές που μπήκαν στη διάλεκτο χρησιμοποιώντας το ουδέτερο γένος της ΚΝΕ.

Τα παράγωγα ουσιαστικά στην κρητική διάλεκτο της τουρκικής επιρροής λήγουν συνήθως σε:

- **-λίκι** στα τουρκ. **-lik** με ελληνική κατάληξη **-ι** που δηλώνει την αφιρημένη ενέργεια ή ιδιότητα π.χ. *asik* (<τουρκ. πρωτότυπος) – *ασικλίκι* (Α.Κ.) και *ασιλίκι* (Δ.Κ.) σημ. λεβεντιά, αρχοντιά¹³
- **-λής, -λού** στα τουρκ. **li** π.χ. *deli* (<τουρκ. παράφρων, ριψοκίνδυνος, τρελός) – *ντελής* (Α.Κ.), - *ντελιμάς* (Δ.Κ.)¹⁴
- **-ης** σε λέξεις που προέρχονται από τα συμφωνόκλητα τουρκικά επίθετα όπως π.χ. *berbat* (τουρκ. απαίσιος) – *μπερμπάτης* σημ. ο φαύλος, ο γυναικοθήρας¹⁵.

Υπάρχει επίσης η λέξη η οποία χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό **κοτζάμου** (τουρκικής προέλευσης) που εμφανίζεται στα τρία γένη και στις δύο αριθμούς και σημασία της γενικεύεται (άνδρας, γυναίκα, κοπέλλι, άνδρες, γυναίκες, κοπέλλια).¹⁶

1.4.2 Επιρροή της ιταλικής γλώσσας (και της βενετικής διαλέκτου)

¹² Ζεγκίνης, Ε., Χιδίρογλου Π. *Τουρκική γραμματική (TÜRKÇE DİL BİL GİSİ)*. Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη: 1995

¹³ Τσιριγωτάκης, Α.Ε. *Θησαυρός της Κρητικής διαλέκτου*. Ηράκλειο: 2008.

¹⁴ Τσιριγωτάκης, Α.Ε. *Θησαυρός της Κρητικής διαλέκτου*. Ηράκλειο: 2008.

¹⁵ Τσιριγωτάκης, Α.Ε. *Θησαυρός της Κρητικής διαλέκτου*. Ηράκλειο: 2008.

¹⁶ Πάγκαλος, Γ. Εμμ. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: 1960.

Όσον αναφορά τη βενετική διάλεκτο και την ιταλική γλώσσα βρίσκουμε μια ομοφωνία μεταξύ τους σχετικά με το διαχωρισμό του γένους (έχουν βάση τα λατινικά και οι δύο) που διαφέρουν το αρσενικό και θηλυκό γραμματικό γένος. Δεν υπάρχει το ουδέτερο γένος. Οι δάνειες λέξεις που εμφανίζονται στην πορεία των πραγμάτων λοιπόν αντικατοπτρίζουν αυτόν τον κανόνα και έτσι, στην ίδια μορφή βρίσκονται σε χρήση της κρητικής διαλέκτου.

Όπως αναφέρει ο Γ. Ε. Πάγκαλος σε περίπτωση αφομοίωσης των δάνειων λέξεων παρατηρείται πως ο τονισμός της γλώσσας προέλευσης παραμένει στην ίδια θέση όχι μόνο στην ονομαστική, αιτιατική και κλητική αλλά επίσης στη γενική π.χ. **ο βάσταρδος** (ιταλ. *bastardo* – νόθος) κλίνεται επομένως στη γεν. **του βάσταρδου**. Η άλλη τροπή που μπήκε στην ομιλούμενη της Κρήτης, εξαιτίας της επίδρασης της ιταλικής γλώσσας, αφορά το **θ** σε **τ** και η αποβολή του τελικού **ς** (π.χ. ο *άνθρωπος* – ο *άντρωπο*, τους *ανθρώπους* – *τως αντρώπω*)¹⁷.

Τα παράγωγα ουσιαστικά στην κρητική διάλεκτο της επιρροής της λατινικής γλώσσας /βενετικής διαλέκτου ή και ιταλικής γλώσσας λήγουν συνήθως σε:

- **-ας** κατ'επίδραση μεσν. και (πριν) της λατινικής από την κατάληξη **-άρις** (λατ. – *arius*, *-a*, *-um*), θηλ. **-άρισα**
- **-ήσιος** (Δ.Κ.), **-ήσ'ος** (Α.Κ.) υπό την επιρροή μεσν. και (πριν) της λατινικής από την κατάληξη **-ensis**
- **-ούνι** ουδ. στα υποκοριστικά μέσω λατινοϊταλικής κατάληξης **-una**, (Α. Και Δ. Κρήτη)
- **-ούνα** ουδ. στα υποκοριστικά μέσω λατινοϊταλικής κατάληξης **-una**, (Α. Και Δ. Κρήτη)
- **-έλλα** μέσω λατινοϊταλικής κατάληξης **-ella** : *sella* π.χ. *πόρτα* - *πορτέλλα* (Α.Κ.)
- **-τσα**, **-τσο** μέσω ιταλικής π.χ. *το μάτσο* – *mazzo* (δεσμίς)
- **-τόρος**, **-δόρος** μέσω ιταλικής π.χ. *ο τραϊτόρος* – *traditore* (επίβουλος, προδότης)¹⁸
- **-δούρα** μέσω ιταλικής π.χ. *ματζαδούρα* - *φάτνη*¹⁹

¹⁷ Πάγκαλος, Γ. Εμμ. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: 1960.

¹⁸ Παπαρηγοράκης, Ιδ. *Συλλογή ξενογλώσσων λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη*. Χανιά: Κανάκη Φραγκιαδάκη. 1952.

¹⁹ Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. *Περί τίνων κρητικών γλωσσικών φαινομένων*. Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκης.

Κεφάλαιο 2

Μαντινάδα – η ζωντανή παρουσία της κρητικής λαλιάς

Στα παλαιότερα χρόνια της βενετικής αλλά και οθωμανικής κυριαρχίας το δημοτικό τραγούδι είχε τη βαρύτητα του εθνικού τραγουδιού. Η σημαντικότητα της ύπαρξής τους, της δημιουργίας τους στο αγροτοκτηνοτροφικό περιβάλλον οφείλεται στην επιστροφή στις αξίες της τοπικής παράδοσης. Αυτό όμως έγινε στα πλαίσια των δραματικών γεγονότων.

Τον 20^ό αιώνα υπό τη μεγάλη επιρροή του Β' Παγκόσμιου Πολέμου βρέθηκε η λαογραφία αλλά και κείμενα του προφορικού λόγου. Η επιρροή ήταν όμως τόσο πιεστική που κατεύθυνε τους ανθρώπους όλο και περισσότερο στο να στραφούν στον πατριωτισμό. Μέσα από την καθημερινή γλώσσα των διαφορετικών κοινοτήτων είχαν εξελιχθεί τρόποι διατήρησης της παραδοσιακής λαλιάς με ιδιοματισμούς αλλά και με λέξεις ξένης προέλευσης. Τέτοιου είδους κατάσταση είχε άμεση επίδραση στη γλώσσα, στις διαλέκτους και στα ιδιώματα.

Η μαντινάδα ως λαϊκή ποιητική δημιουργία δεν είναι αποκλειστικά γνωστή μόνο στην Κρήτη. Εμφανίζεται και σε άλλα μέρη της νησιωτικής Ελλάδας, σε διάφορα νησιά του Αιγαίου, κυρίως στην Κάρπαθο, στην Κύπρο και στη Θράκη²⁰, όμως η Κρήτη έλαβε την τιμή «της μητέρας και της προστάτιδας» κάθε είδους μαντινάδας. Αυτή η λαϊκή μορφή της ποίησης αναφέρεται σε όλα τα στάδια της ζωής και έχει περάσει ταυτόχρονα στο προφορικό λόγο με συνοδεία της κρητικής μουσικής ή δίχως αυτήν. Στα χωριά είχε γίνει ένας τρόπος συνεννόησης μεταξύ συγχωριανών και όχι μόνο.

Αυτό το δημοτικό δίστοιχο εκδηλώνει, ξεκινώντας από τα κρυφά συναισθήματα και τελειώνοντας στις πιο πραγματικές απόψεις, τη γνώση του μαντιναδολόγου για το πώς αντιλαμβάνεται ο ίδιος τον κόσμο που τον περιβάλλει και πώς τον παρουσιάζει στους παρακολουθούντες (κατά τη διάρκεια της μουσικής εμφάνισης) ή στους αναγνώστες του (στη συλλογή μαντινάδων). Η λέξη μαντινάδα ή μαντινάδα προέρχεται από τη βενετική διάλεκτο - *matinada*. Στην υπόλοιπη Ελλάδα, εκεί όπου

²⁰ Καψωμένος, Ερ. Γ. *Η Κρητική Μαντινάδα – η δομή, η αισθητική και η θεματολογία της*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

εμφανίζεται, ονομάζεται επίσης δίστοιχο, πατινάδα, λιανοτράγουδο ή κοτσάκι.²¹ Η συνέχεια, η ομοιοκαταληξία (παραόλου που υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες δεν εμφανίζεται) που παίζουν μεγάλο ρόλο στη μαντινάδα, ακριβώς παρουσιάζει το δίστιχο:

*Οι μαντινάδες θέλουνε άνθρωπο να κατέχει,
Και γλώσσα να τση κελαϊδεί και νου να τσι ζετρέχει*²²

2.1 Δομή, κανόνες και θεματολογία της μαντινάδας

Το δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο της μαντινάδας δεν συνδέεται με κάποια ειδική τελετουργία όπως συμβαίνει με άλλα δημοτικά τραγούδια π.χ. του γάμου ή τα μοιρολόγια. Η έκφρασή της είναι ελεύθερη και εξαρτάται μόνο από τον δημιουργό. Στους μαντιναδολόγους δεν ανήκουν μόνο οι οργανοπαίχτες ή οι στοιχουργοί. Το επάγγελμά τους δεν τους αποκλείει από το να δημιουργούν μαντινάδες και ούτε αυτό επηρεάζει ιδιαίτερα αυτή τη μορφή έκφρασης. Επειδή η γενική διάθεση της μαντινάδας δεν ορίζεται σε κάποια θεματικά πεδία, η εξέλιξή της είναι ασταμάτητη και οι διαφορετικές της όψεις αντανακλώνται στα εξής θέματα: του έρωτα, του πόνου, της χαράς, της λύπης, της ζωής, του θανάτου, της ξενιτιάς μαζί με τις γνωμικές, ηρωικές και ιστορικές μαντινάδες. Πολύ συχνά μια μαντινάδα περιέχει μια νοηματική αντίθεση μέσα από δύο στίχους δίνοντας ταυτόχρονα αντιθετική γλωσσική δομή.²³

Στα γλέντια ή τα πανηγύρια οι μοαντινάδες τραγουντιούνται εναλλάξ με τα τραγούδια τραπεζιού (της τάβλας). Η μελωδική φράση που προκαλείται από τον δημιουργό συνθέτει τον διάλογο με τους συνεδαιτυμόνες οι οποίοι την επαναλαμβάνουν.²⁴ Συνήθως το σχήμα πρόκλησης-απάντησης εμφανίζεται κατά τη διάρκεια της βάφτισης, του γάμου, του χορού ή γενικά του γλεντιού και οι μαντινάδες έχουν είτε στερεότυπο (π.χ. καλωσόρισμα για τον δημιουργό και την παρέα του και επίσης για τον οικοδεσπότη) είτε ευρηματικό (προτότυπο) χαρακτήρα – μαντινάδες της στιγμής.

²¹ Χαράλαμπακης, Χ. *Η γλώσσα της κρητικής μαντινάδας*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

²² Λαμπρινός, Α. *Μαντινάδες*. Ρέθυμνο: Κατερίνα Λαμπρινού-Αυτογνωσία. 1992.

²³ Γιακουμάκη, Ε. *Μαντινάδες – λογότυπα ή αθόρμητες δημιουργίες*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

²⁴ Καψωμένος, Ερ. Γ. *Η Κρητική Μαντινάδα – η δομή, η αισθητική και η θεματολογία της*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

Οι μαντινάδες έχουν την δική τους μορφή και βασίζονται πρωτίστως σε μοτίβα, στοίχους – κλισέ, αφηγηματικούς τύπους ομιλίας, συμβολισμό, αρχέτυπους. Για όσους που δεν αισθάνονται ακόμα έτοιμη στη σύνθεση μιας μαντινάδας υπάρχουν στίχοι οι οποίοι προσανατολίζουν τους αρχάριους να βρουν την κατάλληλη ομοιοκαταληξία στο δεύτερο στίχο χρησιμοποιώντας πρώτα την πιο ασφαλή και γνωστή φόρμα που ακολουθεί:

π.χ. Μια μαντινάδα θε να πω κι ένα μαντιναδάκι.

με συνέχεια:

π.χ. στη φυλακή με βάλανε για το γλυκό Μαράκι.

Παρομοίως παρουσιάζονται και άλλοι τύποι μαντινάδων που είτε στο δεύτερο στίχο συμπληρώνουν τη σκέψη του δημιουργού εκφράζοντας μια άποψή του είτε στον δεύτερο στίχο πραγματοποιείται μια σύγκριση μεταξύ δύο πραγμάτων ή αισθημάτων. Επίσης συχνά χρησιμοποιούνται τα λογότυπα που μπορούν να ταιριάξουν με διαφορετικά μοτίβα.²⁵

Η τεχνική της μαντινάδας διαφέρει ομοίως και σε άλλα έτοιμα ημιστίχια του ιαμβικού οκτοσύλλαβου που μπορούν να εμφανιστούν σε κάθε είδος μαντινάδας και με έναν απεριόριστο αριθμό των συμφραζομένων. Από την άλλη πλευρά, η γλωσσική πραγμάτωση του τραγουδιστή-δημιουργού μπορεί να φέρει μια καινούργια μορφή στις μαντινάδες όμως, λόγω της γνωστοποίησής τους σε ανόμοιες παραστάσεις, γίνονται όλο και περισσότερο «κοινές» με την έννοια πως οι άνθρωποι που τις ακούν τις αποδέχονται και τις θυμούνται με σκοπό να επαναληθούν σε κάποιο γλέντι στο σύντομο μέλλον.²⁶

Στις μαντινάδες, ως θεμελιώδες και σταθερό σημείο γλωσσικής δομής, θεωρείται η χρήση πρώτου αλλά και δεύτερου προσώπου. Αντανακλάται ως «εγώ» ομιλητής που κάνει διάλογο με «εσένα» με τον ακροατή. Η μεταφορά του «εγώ» και του «εσύ» μπορεί να αντιπροσωπεύεται από κάποια άλλα άψυχα ή έμψυχα, όπως στο παράδειγμα:

²⁵ Καψωμένος, Ερ. Γ. *Η Κρητική Μαντινάδα – η δομή, η αισθητική και η θεματολογία της*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

²⁶ Γιακουμάκη, Ε. *Μαντινάδες – λογότυπα ή αυθόρμητες δημιουργίες*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

*Αιώνει ο ήλιος και καημό έχει για τη σελήνη,
Μέρα ζετρέχει να τη βρει, μα νύχτα βγαίν' εκείνη.²⁷*

Η κυριολεκτική σημασία μεταμορφώνεται στην μεταφορική για να δείξει την ειρωνεία, τον σαρκασμό (αλλά όχι μόνο) της καθημερινής ζωής. Το αν αυτή η διαδικασία θα γίνει δεκτή αρνητικά ή φιλικά από τον κοινό εξαρτάται από τις κοινωνικές συμβάσεις στις οποίες αναφέρονται οι μαντινάδες και πόσο κατάλληλα τις απεικονίζουν.

Η αναφερομένη θεματολογία της μαντινάδας εξαιτίας της ευρείας χρήσης ανήκει στους ξεχωριστούς κλάδους ή καταστάσεις, ως εξής:

- γάμοι, βαφτίσεις
*π.χ. Οι συγγενείς οι πιο στενοί εμαζεύονταν όλοι
μ'ευχές: Να το χαρούμενε γονέοι και σαντόλοι.²⁸*
- εποχιακά τραγούδια π.χ. κάλαντα, γιορτές
*π.χ. Σαν ξημερώσει η γιορτή, κι' ο ήλιος ανατείλει
ευχές πάρε αμέτρητες, απ' τα δικά μου χείλη.²⁹*
- γλέντια, χοροί
*π.χ. Παίξε λυράκι μου καλό, μα πούρι εχθές σε πήρα
κι' ακόμη δε σε πλήρωσα και στο γλεντζέ σε πήγα.³⁰*
- αισθήματα όπως αγάπη, έρωτας, χαρά, λύπη, μίσος, ευτυχία, δυστυχία, επιθυμίες, ευχές, κατάρες
*π.χ. Ο τραϊτόρος κύρης σου σε διπλομανταλώνει,
και ούτε στην πόρτα βγαίνεις μπλιο μήτε και στο μπαλκόνι.³¹*
- ειρήνη, πίστη, θρησκεία, ζωή, θάνατος (Χάρος)
*π.χ. Τα πλούτη πάνε κι έρχονται κι' η νιότη μπαταλεύγει
και μόνο μια γ-καλή καρδιά στον κόσμο βασιλεύγει.³²*
- κόσμος, ξενιτιά, Κρήτη (και άλλα τοπία)
*π.χ. Μαχαίρι μαυρομάνικο μου δώκανε πεσκέσι,
που 'ναι πρεπίδι αντρειγιάς στου κρητικού τη μέση.³³*

²⁷ Μπομπολάκης, Μ. *Μαντινάδες και νεοριζίτικα*. Αθήνα: Γραφικές τέχνες-εκδόσεις Λογοθέτης. 2004.

²⁸ Χριστοδουλάκης, Σ.Ν. *Γεράπετρος, Δοξασίες και μύθοι, συμβολή στη Λαογραφία, την Τοπική Ιστορία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ν&Σ Μπατσιούλας Εκδόσεις. 2008.

²⁹ Δερμιτζάκης, Γ. *Κρητικές Μαντινάδες*. Σητεία-Κρήτης: 1968.

³⁰ Λαμπρινός, Α. *Μαντινάδες*. Ρέθυμνο: Κατερίνα Λαμπρινού-Αυτογνωσία. 1992.

³¹ Γεωργακάκης, Γ. *Οι μαντινάδες του λυρικού*. Αθήνα: Μορφωτική Στέγη Ιεράπετρας. 2003.

³² Αλεξανδράκη, Φ.Κ. *Μαντινάδες από τ' Αη Βασιλειώτικα χωριά*. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Εκτυπώσεις «Ραδαμάνθους». 2002.

- ο οικογένεια – εδώ οι πιο συχνές μαντινάδες είναι στη μητέρα, άνθρωποι στις δουλειές τους – βοσκοί, ψαράδες, κυνηγοί κλπ.

π.χ. *Κυνήγι πας και λέει σου, ο κόσμος πού' χει γνώση
μην τον παίρνεις τον τσιφτέ, γιατί θα σε σκοτώσει.*³⁴

- ο σατιρικές, ιστορικές, ηρωικές, στρατιωτικές κ.ά.

π.χ. *Μινωϊκός πολιτισμός είναι στα χώματά σου
Κνωσός, Φαιστός, το μαρτυρούν από τ' αγάλματά σου.*³⁵

Για αυτό το λόγο δεν μπορεί να οριστεί μία συγκεκριμένη θεματολογία της μαντινάδας. Η ύπαρξή της στην καθημερινότητα των Κρητών την κάνει να συμμετέχει σε κάθε είδους πράξη και να αντανακλά πολλές και διαφορετικές καταστάσεις.

2.2 Ποιος και γιατί φτιάχνει μια μαντινάδα;

Η διαδικασία της δημιουργίας μιας μαντινάδας είναι πάντα στενά συνδεδεμένη με την ψυχοσωματική κατάσταση του ριμαδόρου ή μαντιναδολόγου. Για αυτούς που οι μαντινάδες είναι ταυτοχρόνως το επάγγελμά τους, σημαντικό φαίνεται να νιώθουν αρκετά ισχυρά συναισθήματα. Αυτά στην πορεία ενδυναμώνουν και γίνονται αιτία για τις περισσότερες ή σχεδόν όλες τις μαντινάδες. Μια σκέψη, μια έντονη εμπειρία, βαθιά συναισθήματα, μια μεγάλη εντύπωση για κάτι ή κάποιον είτε σκληρή δουλειά και αισιοδοξία μπορούν να γίνουν τα αίτια στα οποία προσανατολίζεται ο δημιουργός και νιώθει την ανάγκη να εκφραστεί με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο.³⁶

Η καθημερινότητα του ανθρώπου πάντα είχε μια σίγουρη θέση στην δημιουργικότητά του ανεξαρτήτως τι είδους τέχνη ήθελε να προωθήσει. Για αυτούς και πολλούς άλλους λόγους οι μαντινάδες έγιναν μια μορφή έκφρασης, κριτικής, συμβουλής ή διαγωνισμού. Έτσι λοιπόν μερικοί μαντιναδολόγοι που σε μια συλλογή αναφέρονται σε όλες τις πλευρές της ζωής συχνά ανταγωνίζονται μεταξύ τους.

Ο διαγωνισμός της μαντινάδας έχει γίνει πλέον γνωστός σε όλη την Ελλάδα, και όχι μόνο στην Κρήτη. Βεβαίως κατά κανόνα εκεί πραγματοποιείται και έχει τους κανόνες του οι οποίοι αναφέρουν τι ακριβώς θέμα πρέπει να έχει μια μαντινάδα ή μαντινάδες που θα συμμετέχουν στον ετήσιο σηνύθως διαγωνισμό. Το σημαντικό σημείο είναι και η φόρμα έκφρασης δηλαδή η γνήσια, παραδοσιακή και κρητική λαλιά

³³ Γεωργακάκης, Γ. *Οι μαντινάδες του λυρικού*. Αθήνα: Μορφωτική Στέγη Ιεράπετρας. 2003.

³⁴ Δερμιτζάκης, Γ. *Κρητικές Μαντινάδες*. Σητεία-Κρήτης: 1968.

³⁵ Δερμιτζάκης, Γ. *Κρητικές Μαντινάδες*. Σητεία-Κρήτης: 1968.

³⁶ Ψυχουντάκης, Γ. *Πώς φτιάχνεται μια μαντινάδα*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

με τους ιδιωτισμούς. Οι ιδιωτισμοί μαζί με τις λέξεις ξένης προέλευσης ανήκουν στο πιο δύσκολο μέρος του διαγωνισμού. Όπως λέει ο κανόνας, κάθε λέξη της ΚΝΕ, η οποία έχει την αντίστοιχη στην κρητική διάλεκτο πρέπει να εμφανιστεί αντί γι' αυτήν. Τα κριτήρια αυτά επιτρέπουν να επισημανθεί μια σημαντική πλευρά που αναφέρεται στη διατήρηση της κρητικής παράδοσης. Με αυτόν ακριβώς τρόπο, εκτός από τους μαντιναδολόγους, οι νέοι άνθρωποι μπορούν να επιβεβαιώσουν πόσο καλά ξέρουν την δική τους διάλεκτο (αν είναι Κρητικοί ή κατάγονται από την Κρήτη) είτε πόσα πράγματα ακόμα πρέπει να μάθουν για να γίνουν μάστορες της μαντινάδας (και να δίσουν τη αγάπη τους γι' αυτήν) οι οποίοι συμβάλλουν με τον τρόπο αυτόν να μην εξαφανιστεί.

2.3 Η σημασία του λεξιλογίου της μαντινάδας

Ο λεξιλογικός πλούτος που μας αποκαλύπτει πολλά ιστορικά και ηρωικά συμβάντα, επιβεβαιώνει ταυτόχρονα την ανεκτίμητη αξία της γλώσσας. Η Κρήτη, η οποία στο παρελθόν περνούσε στα χέρια των διαφορετικών κατακτητών της, πάντα τιμούσε τους προγόνους τους. Η γλώσσα – διάλεκτος που είχε εξελιχθεί τότε σε ένα βαθμό συνδέει τους σημερινούς Κρητικούς με την ιστορία του τόπου τους και των οικογενειών τους. Το παρελθόν, που έχει αφήσει το σημάδι του, επιβιώνει στη παρούσα ομιλούμενη της Κρήτης. Το λεξιλόγιο, η ναυτική (κυρίως από τη βενετική διάλεκτο και την ιταλική γλώσσα) ή νομική (κυρίως από την τουρκική γλώσσα) ορολογία έχουν απομείνει στην γλώσσα όμως η παγκοσμιοποίηση, η οποία επεκτείνεται (παλιά διακριτικά και τώρα ολοφάνερα) παντού, επηρεάζει τον κάθε πολιτισμό τόσο θετικά όσο και αρνητικά.

Κάθε μία λέξη λοιπόν που προέρχεται από τις άλλες ιστορικές περιόδους βρίσκεται μια θέση στη διαδικασία δημιουργίας μιας μαντινάδας. Οι δάνειες λέξεις που μπορούν να διαφέρουν σε ένα συγκεκριμένο τόπο του νησιού αυτομάτως παίρνουν τη θέση του ιδιωτισμού.

Η διαφοροποίηση του γλωσσικού υλικού³⁷ της μαντινάδας παρουσιάζεται ως εξής:

- Τουρκικές λέξεις π.χ. *το τεφτέρι* – τουρκ. *tefter* (το σημειωματάριο), *το γιατάκι* – τουρκ. *yatak* (το κρεβάτι)
- Βενετσιάνικες λέξεις π.χ. *η ματζιοράνα*, *ματζουράνα* – βενετ. *mazorana* (είδος αρωματικού φυτού), *η φαμέγια* – βενετ. *famegia* (η υπηρέτρια)

³⁷ Χαράλαμπάκης, Χ. *Η γλώσσα της κρητικής μαντινάδας*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002.

- Ιταλικές λέξεις π.χ. *το σκέρτσο* – ιταλ. *scherzo* (ο χαριεντισμός), *η φούργια* – ιταλ. *furia* (η ορμή, η βία)
- Αρχαϊσμοί ή καθαρεύουσα π.χ. *η αχεργιώνα* (η αποθήκη), *το κύπελλο* (το ποτήρι)
- Σύγχρονες λέξεις όπως στην μαντινάδα:
*Τώρα ούτε μύθους ο παππούς ούτε η γιαγιά ιστορίες,
Όλα τα εναποθέσαμε στις βιντεοταινίες.*³⁸
- Υποκοριστικά π.χ. *κοπελλούδια*
- Τοπωνύμια όπως στην μαντινάδα:
*Στου Ψηλορείτη γειτονιά το ζάκουστο Αρκάδι,
Π' εκανε με τσι φλόγες του να σβήσει το σκοτάδι.*³⁹
- Ονόματα/επίθετα όπως στην μαντινάδα:
*Δερμιτζογιάννης λέγεται που σύρνει το δοζάρι
Με τέχνη και με αρχοντιά και με περίσσα χάρι.*⁴⁰

³⁸ Χριστοδουλάκης, Σ.Ν. *Γεράπετρος, Δοξασίες και μύθοι, συμβολή στη Λαογραφία, την Τοπική Ιστορία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ν&Σ Μπατσιούλας Εκδόσεις. 2008.

³⁹ Γεωργακάκης, Γ. *Οι μαντινάδες του λυρικού*. Αθήνα: Μορφωτική Στέγη Ιεράπετρας. 2003.

⁴⁰ Δερμιτζάκης, Γ. *Κρητικές Μαντινάδες*. Σητεία-Κρήτης: 1968.

Κεφάλαιο 3

Τουρκικές δάνειες λέξεις – ουσιαστικά

3.1 Ιστορικό πλαίσιο

Ως γνωστόν η τουρκική επιρροή στην ελληνική γλώσσα – και όχι μόνο στην κρητική διάλεκτο, είναι φανερή. Πολλές από τις λέξεις χρησιμοποιούνται διαρκώς στην ελληνική γλώσσα παρά το γεγονός ότι ο αριθμός τους σιγά σιγά περιορίζεται ή ελαττώνεται.

Από ιστορική άποψη η περίοδος της τουρκοκρατίας που είχε διάρκεια από 1669-1898 στα πρώτα 50 χρόνια της τουρκικής κατοχής ο κρητικός λαός υπέστη μεγάλες απώλειες σε πολλούς τομείς της κοινωνικής και οικονομικής του ζωής. Τουρκικές διαταγές (τα γνωστά φερμάνια) αφορούσαν το νέο διοικητικό σύστημα που, εν όψει των περιστάσεων, είχαν επιβάλει οι Τούρκοι (οι όροι π.χ. *πασαλίκια*, *σατζάκια* – διαμερίσματα, επαρχίες προέρχονται από την τουρκική γλώσσα). Το πρόβλημα της κρητικής κοινωνίας δεν περιοριζόταν μόνο στους νόμους ή στο φορολογικό σύστημα (κι εδώ επικρατούσε η τουρκική ορολογία π.χ. *ο μουκατάς* – ο έγγειος φόρος που πλήρωναν οι χριστιανοί οι οποίοι καλλιεργούσαν κτήματα ή *τζιτζιγιέ* – φόρος της υποτέλειας δλδ. κεφαλικός ή *τα ζιαμέτια* – μικρότερα τιμάρια που διατηρούσαν οι κατώτεροι στρατιωτικοί αξιωματούχοι) – το οποίο υποχρέωνε τους κατοίκους-χριστιανούς να πληρώνουν επιπρόσθετος λόγω της θρησκείας.⁴¹

Από τα χρόνια του Κρητικού πολέμου το φαινόμενο αυτό εμφανιζόταν σταδιακά σε όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις της κρητικής γης. Καμιά φορά ατομικοί και συχνά ομαδικοί εξισλαμισμοί έπαιρναν ολόκληρα χωριά των επαρχιών π.χ. Σελίνου και Μονοφατσίου.⁴² Όπως αναφέρουν οι περιηγητές πολύ συχνά πιο απρόβλεπτοι και βάρβαροι αποδείχθηκαν οι Τουρκοκρήτες (*γερλήδες* – τουρκ. *yerli-yeniceri*) σε σύγκριση με τους άλλους μουσουλμάνους (*γενίτσαροι* – τουρκ. *karu-kulu*) που ζούσαν στο νησί. Άλλο σημαντικό πρόβλημα που εντοπίστηκε ήταν κρυπτοχριστιανισμός. Βεβαίως εμφανίστηκε και σε άλλα μέρη εκτός Κρήτης π.χ. στον Πόντο ή στην Κύπρο. Υπήρχε πάντα εκεί που επικρατούσε ο ιερός νόμος των μουσουλμάνων δηλαδή –

⁴¹ Εγκυκλοπαίδεια Λαρούς και Μπριτάννικα, τόμος τριακοστός έκτος, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος 1989 σελ. 145-150

⁴² Εγκυκλοπαίδεια Λαρούς και Μπριτάννικα, τόμος τριακοστός έκτος, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος 1989 σελ. 145-150

κοράνι. Ο «επιφανειακός ισλαμισμός» και όλοι αυτοί που ανήκαν στους κρυπτοχριστιανούς ήταν καταδικασμένοι από την Εκκλησία, μολονότι κάποιιοι από τους ιεράρχες συγχωρούσαν και επέτρεπαν να συνεχιστεί τέτοιο φαινόμενο υπό ιδιαίτερες συνθήκες.

Αυτή η δύσκολη κατάσταση επηρέαζε αδιάκοπα τη κρητική κοινωνία η οποία ήταν αναγκασμένη να υποκρίνεται. Υπήρχαν όμως και αυτοί που δεν ήθελαν να δεχτούν την επιβεβλημένη κατάσταση και κατέφυγαν στα βουνά. Με τις νυχτερινές επιδρομές που έκαναν εναντίον των Τούρκων ονομάστηκαν *χαϊνήδες* (*χαϊνης* – στα τουρκικά *hain* από την αραβική *khā'in* - *προδότης*, στην κρητική διάλεκτο - *επαναστάτης*, *αντάρτης*). Η σημασία τους στην επαναστατική δράση ήταν πολύ μεγάλη. Έχουν διασωθεί πολλά τραγούδια, αφηγήσεις που αναφέρονται στα κατορθώματά τους και στην ηρωική τους ζωή. Παρόλο που οι Βενετοί είχαν τους Κρητικούς στην δική τους πλευρά τα τελευταία τρία φρούρια έχασαν χωρίς καμιά ελπίδα – τον Δεκέμβριο 1961 τη Γραμβούσα, και κατά τη διάρκεια του επόμενου Βενετοτουρκικού πολέμου το 1714-1715 τα άλλα δύο φρούρια της Σούδας και της Σπιναλόγκας.

Η ελπίδα για τον λυτρωμό ήρθε μαζί με την επανάσταση του Δασκαλογιάννη το 1770 η οποία έκρηξε στα Σφακιά και ο αρχηγός της ήταν ο Ιωάννης Βλάχος – Δασκαλογιάννης στον οποίο ανήκε ένα μικρό στόλο εμπορικών πλοίων. Δυστυχώς ούτε αυτή ούτε επόμενες επαναστάσεις δεν είχαν επιτυχία. Πολλοί Κρητικοί έφυγαν στα Ιόνια νησιά ή στην Πελοπόννησο. Μετά από προτόκοιο του Λονδίνου (1830) που η Κρήτη δεν εντάχθηκε στα όρια της ελληνικής επικράτειας το Ανατολικό ζήτημα ήταν ακόμα ανοιχτό δίχως καμιά λύση.

Μέσα σε επόμενα χρόνια, στην Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-1869 και άλλες επαναστάσεις του 1889, του 1895 μέχρι την επανάσταση του 1897-1898 και την Κρητική Πολιτεία (1898-1913) οι τουρκικές αντιδράσεις στον κρητικό λαό ήταν γεμάτες αίμα – σφαγές, λεηλασίες με τη διαταγή του σουλτάνου ο οποίος είχε το σκοπό να τρομοκρατηθεί η κοινωνία του νησιού.

Λόγω της συνύπαρξης των δύο λαών – Τούρκων και Ελλήνων, τα πολιτικά ζητήματα επηρέαζαν και την τοπική οικονομία της Κρήτης. Η απαγόρευση πολλών διαστηριοτήτων έκλεισε την πόρτα του νησιού στον κόσμο και στην εξέλιξη. Σημιώθηκαν πολλές απώλειες από την ελληνική πλευρά και κάθε προσπάθεια για τη μόρφωση του λαού μπορούσε να γίνει μόνο στα κρυφά για αυτό το λόγο η κρητική διάλεκτος δεν μπορούσε να παραμείνει ανεπηρέαστη.

3.2 Λέξεις κατά περιοχή και η ρίζα τους, σημασία στην γλώσσα προέλευσης και στην κρητική διάλεκτο

3.2.1 Ανατολική Κρήτη

• Ιεράπετρα (Γ. Γεωργακάκης)

το **σεργιάνι** – ή σιργιάνι στα τουρκ. *seyran* που σημαίνει – περιπατώ χάριν αναψυχής (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), το σεργιάνι/σιργιάνι εκ των τουρκ. *seyir*, *seyran* = περίπατος, διασκέδασις (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), περίπατος ή βόλτα – λέξεις πανελλήνιες < τουρκ. *seyran* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **νάμι** – τουρκ. *nam* – που σημαίνει – η φήμη (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), 1) η δόξα, ξακουστό όνομα 2)κατ’ αντίφασιν, η δυσφημία, άδοξαν, όνομα < τουρκ. *nam* (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), η φήμη (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), η φήμη ή το όνομα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), η φήμη, καλό όνομα < τουρκ. *nam* = όνομα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) το όνομα 2) η φημή κάποιου καλή αλλά και κακή < τουρκ. *nam* = κλέος, τιμή, όνομα (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), το όνομα, η φήμη κάποιου – συνήθως με θετική σημασία < *nam* περσ. *nām* < παλαιοπερσική (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014 – ανφέρει τα λόγια του Nizanyan που σημειώνει ότι το παλαιότερο *nām*, το σανσκρι. *nāman*, το αρχαίο ελλ. *όνυμα* και το λατ. *nomen* έχουν κοινή καταγωγή και ανάγονται στο ινδοευρ. *nōmn*)

το **πεσκεσί** – τουρκ. *peşkes* = δώρον, λ. πανελλ. (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), δώρον < τουρκ. (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), 1) δώρο 2) φιλοδώρημα < τουρκ. *peşkes* = δώρο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), το δώρο σε είδος και όχι σε χρήμα < *peşkes* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **φουσεκλίκι** – το φουσεκι (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τουρκ. *fişeklik* = η φουσιγγιοθήκη (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), η φουσιγγιοθήκη < τουρκ. *fişeklik* – η άλλη γραφή φισεκλίκι και φουσεκλίκι (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **μπερκέτι** – τουρκ. *bereket* = αφθονία (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), μπερεκέτι 1) τύχη 2) αφθονία 3)ευφορία < τουρκ. *bereket* = αφθονία (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), μπερ(ε)κέτι 1) ευφορία 2) αφθονία 3) εισόδημα < τουρκ. *bereket* συν. Μαξούλι (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), τουρκ. *bereket* = αφθονία, πλούτος < αραβ. *barakat* – αφθονία, θεϊκή ευλογία (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), μπερεκέτι & μπερκέτι – αφθονία π.χ. αγαθών ιδίως γεωργικών

προϊόντων < *bereket* η τουρκ. λέξη προέρχεται από τα αραβικά και η αρχική της σημασία είναι ‘θεϊκή ευλογία’ πβ. Από την ίδια ρίζα το κύριο όνομα Μπαράκ ‘ευλογημένος από τον Θεό’ (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014, αναφέρει επίσης πως ο Γαρεφαλάκης γράφει ότι λεγόταν στην Κρήτη και με τουρκική της μορφή τη λέξη *bereket* ως ‘Αλλάχ μπερεκέτ βερσίν’ δλδ. ‘Ο θεός να σου τα πληθαίνει’)

το **χαΐρι** – τουρκ. *hayir* = το καλόν, το όφελος (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τουρκ. *hayir* = ευδοκίμησις, προκοπή και ευτυχία (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), το χαέρι – τουρκ. ευτυχία και χαΐρ = όχι (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), τουρκ. *hayir* = αγαθό, καλό σημαίνει προκοπή ή πρόοδο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), το χαέρι & χαΐρι < τουρκ. *hajir* = χάρις, προκοπή, κέρδος, ωφέλεια είτε από τα αραβικά *heg* = υγεία, δεδομένου ότι η υγεία αποτελεί το κύριο στοιχείο της προκοπής (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), το χαέρι & χαΐρι < τουρκ. *hayir* – ευδοκίμηση, προκοπή, όφελος (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ντελικανής** – τουρκ. *delikanli* = ο νέος (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), δελικανής < τουρκ. *delikanli* = νέος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), τουρκ. ντελή-κανλή – τρελά αίματα, ο νέος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < τουρκ. *delikanli* = νέος, παλικάρι, παράτολμος νέος, ριψοκίνδυνος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ντελικανής στα Χανιά & ντελικαλής στο Ρέθυμνο < τουρκ. *delikanli* = ο νεαρός < *deli kan* = τρελό αίμα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < τουρκ. *delikanli* = γενναίος τρελλός, στην κυριολεξία εκείνος που έχει τρελλό αίμα, νέος ζωηρός πάνω στην ακμή της νιότης (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), ντελικανής & ντελικαλής στο Ρέθ. < τουρκ. *delikanli* – ο άνδρας στην αρχή της νιότης του (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **τεφτέρι** – στην Α.Κ. και το δεφτέρι στην Δ.Κ. τουρκ. *tefter* – το βιβλίο γενικώς (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), κατάστιχον < τουρκ. (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), σημειωματῆριο < τουρκ. *tefter* – τεφτέρι είχε ο μπακάλης για να γράψει τα βερεσέδια και πληρονόταν από την εσοδεία λαδιού ή σταφίδες ή σιτηρών (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ντεφτέρι & φτεφτέρι < τουρκ. *tefter* και κατά ΛΚΝ μέσω αραβικής < *diftar* – το βιβλίο γενικώς ή το κατάστιχο (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **μπαξές** – τουρκ. *bahçe* = ο κήπος (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), και μπαχτσές –έδες < τουρκ. *bahçe* = ο κήπος, το περιβόλι και μτφ. ο εύθυμος και καλόγνωμος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

ο **γλεντζές** – τουρκ. *eğlence* = ο αγαπών τας διασκεδάσεις (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), και *εγλεντζές* = γλεντιστής (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), αυτός που έχει μεράκι για γλέντι και διασκέδαση γενικά (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), και *εγλεντζές* – που αγαπά τις διασκεδάσεις < τουρκ. *eğlence* = διασκέδαση (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

η **γιουργιά** – τουρκ. *yürüyüş* = έφοδος (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), η *jürja* < τουρκ. *yürüyüş* = έφοδος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), 1) η έφοδος ή εισόρμησις 2) τρεμούλα (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), το *γιουρούσι* < τουρκ. *yürüyüş* = έφοδος/ξαφνική έφοδος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), επίθεση ή έφοδος < τουρκ. *yürüyüş* = έφοδος, εφόρμηση (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) έφοδος 2) τρεμούλα < τουρκ. *yürüyüş* < *yürü* = προχώρα! – στρατιωτική διαταγή, *yürü* είναι προστακτική του ρήματος *yürüme* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ζάφτι** – τουρκ. *zapt* = υποταγή (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < αραβ. *υπόταξις* σε εκφρ. *κάνω ζάφτι* – περιορίζω, υποτάσσω, ημερώνω (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < τουρκ. *zapt* = κατακτώ και συντάσσεται με ρ. *κάνω* και σημαίνει υποταγή, έλεγχος, κατάσταση (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *zapt(i)* = καθυπόταξη στις φρ. 1) *κάνω κάποιον ζάφτι* = εξουσιάζω κάποιον, περιορίζω 2) *γίνεται κάποιος ζάφτι* = υποτάσσεται, περιορίζεται (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), *zapt* = καθυπόταξη, σε φρ. *κάνω κάποιον ζάφτι* = υποτάσσω, εξουσιάζω, ελέγχω, δαμάζω (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **μποϊ** – τουρκ. *boy* = το ανάστημα, λ. πανελλ. (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), *μπογαρέ* στη Δ.Κ. < τουρκ. *boy* = ανάστημα, ύψος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), το ανάστημα < τουρκ. *boy* λ. πανελλ. ή σε φρ. *σέρνω μποϊ* – μεγαλώνω, ψηλώνω (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **τσορμπάς** – τουρκ. *çorba* = ο ζωμός από χόνδρο (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), 1) *σταροζούμι* 2) *ξινόχοδρος* δλδ. *τραχανάς* κατασκευασμένος από όξινο γάλα και σιτάρι χονδραλασμένον εις τον χειρόμυλον (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), *τσορμπάς* < τουρκ. *σούπα* (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), είδος φαγητού, *ξινόχονδρος* ή *χοντροκομμένο σιτάρι ψημένο με ντομάτα* (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), *σούπα* από *τραχανά* < τουρκ. *çorba* συνων. *μπουγλούρι* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), *τσορμπάς* & *τσολμπάς* & *ζορμπάς* 1) *ρύζι σούπα με λεμόνι* 2) *σούπα με ξινόχονδρο* ή *με χοντροαλεσμένο σιτάρι* 3) *ξινόχονδρος* δηλ. *Τραχανάς* που γίνεται από ξινισμένο γάλα και χοντροαλεσμένο

σιτάρι 4) μτφ. άνθρωπος νωχελικός, αδύναμος, ανεκτικός «λαπάς» < τουρκ. *zorba* = σούπα γενικώς (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

- Ιεράπετρα (Σ. Χριστοδουλάκης)

το **φενέρι** – τουρκ. *fener* – το φανάρι, αντιδάνειο της ελλ. *φανός* (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), 1) φορητό ντουλάπι με σήτα για φύλαξη τροφίμων ή φανάρι 2) αντικείμενο φωτιστικό μέσον ή φανάρι με καύσιμο λάδι 3) μτφ. σημαίνει τον ισχύο του αδύνατο «φενέρι εγίνηκε να δουλεύγει νηστικός» (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008),

το **σεΐρι** – τουρκ. *seyir* ή *seyr* = η θέα (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τουρκ. *seyir* = θέαμα, διασκέδασις (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. θέαμα, απόλαυσις θεαματική και σε φρ. κάνω σεΐρι = θεώμαι (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < τουρκ. *seyir* = διασκέδαση (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), θέαμα ή χάζεμα < τουρκ. *seyir* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ευχάριστο και διασκεδαστικό θέαμα < τουρκ. *seyir* = θέαμα, συνών. το χάζι < τουρκ. *haz* (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), διασκεδαστικό ή ευχάριστο θέαμα σε φρ. 1) κάνω σεΐρι - βλέπω ως θεατής ή κάνω χάζι, διασκεδάζω με το θέαμα που βλέπω 2) κάνω σεΐρι κάποιου – κάνω χάζι με αυτό που μου συμβαίνει 3) γίνομαι σεΐρι – γίνομαι θέαμα, γελοιοποιούμαι < τουρκ. *seyir* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **νταούλι** – τουρκ. *davul* = τύμπανον συνοδεύον πάντοτε την λύραν εις Α.Κ. αντί του λαγούτου εις την Δ.Κ. λ. πανελλ. (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. τύμπανον (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), 1) τύμπανο 2) μτφ. φούσκωμα, πρήξιμο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) το τύμπανο 2) μτφ. πρήξιμο, φούσκωμα < τουρκ. *davul* – ‘πρησμένος’ στην εκφρ. σαν νταούλι < *davul gibi* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ντενεκέ** – ή ο τενεκές < τουρκ. *teneke* = λευκοσίδηρος (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ο ντενεκές – το μέταλλον και ποτήρι νερού (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), η ντενεκά < τουρκ. *teneke* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ή τενεκές < τουρκ. *teneke* 1) ο λευκοσίδηρος 2) δοχείο από λευκοσίδηρο 3) τενεκεδένιο ποτήρι του νερού με λαβή 4) μτφ. άνθρωπος ανάξιος λόγου, ακαλλιέργητος (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **νάμι** – βλ.

το **μπεντένι** – τουρκ. *beden* = τοίχος, έπαλξις φρουρίου, μτφ. σταθερός, λ.πανελλ. (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή μπεντένια < τουρκ. τείχη φρουρίου (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), 1) έπαλξη, πολεμίστρα, τεχνητό ύψωμα,

τοιχος ή καστρο-τοιχος, για εμπόδιο εισβολέων, όπως τα τείχη των πόλεων στα παλιά χρόνια 2) μτφ. τείχος για συγκράτηση ληρμνώδους εδάφους (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *beden* 1) τοίχος 2) ψηλός τοίχος που περιορίζει κάτι 3) μτφ. ο δυνατός, ακαταμάχητος άνθρωπος (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **μποτζαργάτης** – τουρκ. *bocurgat* = το βαρούλκον ελαιουργείου (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ξύλινο βοηθητικό εξάρτημα φάμπρικας οριζόντια προσαρμοσμένο στον κεντρικό άξονα, με βοήθεια αλόγου το κινούσαν κυκλικά όπου μέσω του κοχλιά του πιεστηρίου πίεζε τον ελαιοπολτό εντός των μποξάδων (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), εξάρτημα του παλαιού χειροκίνητου ελαιοτριβείου, προφανώς < βενετ. *borza* – κατ'εξοχήν το караβόσκοινο και *αργάτης* – εργάτης (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011),

το **τόπι** – τουρκ. *top* = σφαίρα κανονιού 1) μικρή μπάλα 2) σε εκφρ. «τον ήκαμα τόπι στο ξύλο» το έδειρα αλύπητα 3) σε εκφρ. «τόπι την ήκαμα» έφαγα και χόρτασα 3) «τόπι υφάσματος» (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *top* 1) μικρή μπάλα 2) τόπι την ήκαμα 3) μεγάλη ποσότητα υφάσματοςτυλιγμένη ως δέμα (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ντελής** – τουρκ. *deli* – γενναίος, τρελλός (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή ντελιμάς στην Δ.Κ. < τουρκ. *deli* = παράφρον 1) άνθρωπος ριψοκίνδυνος, τρελός 2) παιδικό παιχνίδι με δύο πέτρες και ένα ξύλο από πάνω και μια βέργα με την οποία σήκωναν το ξύλο και το χτυπούσε δυνατά ώστε να πάει αρκετά μακριά, ο άλλος έπρεπε να πετάξει το ξύλο τόσο πιο κοντά όσο μπορούσε στις πέτρες αλλιώς έχανε το παιχνίδι (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) τρελός, ζωηρός 2) άσκεφτος αλλά παλικάρι < τουρκ. *deli* – τρελός, ριψοκίνδυνος, γενναίος (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), ο τρελός ή γενναίος αλλά και παλικάρι < τουρκ. *deli* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **μεραμέτι** – το μερεμέτι < τουρκ. *meremet* = η επισκευή, επιδιόρθωση (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), το μερχαμέτι < τουρκ. μακροθυμία, φιαλθρωπία (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), το μερεμέτι < τουρκ. *meremet* = η επισκευή 1) μικροδουλειά, επισκευή ζημιάς 2) μτφ. δέρνω κάποιον «θαρρώ πως θες ένα μερεμέτι» δηλ. ξυλιές (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), μερεμέτισμα – επισκευή, μάλωμα, επιδιόρθωση ή επαναδιόρθωση (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), μερεμέτι ή μεραμέτι – επισκευή, επιδιόρθωση < τουρκ. *meremet* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **κιαμέτι** – το κιγιαμέτι < τουρκ. *kiyamet* = μεγάλη ταραχή (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), το γιαμέτι = φιλονικία μεγάλη, μόνον εν τη φρ. *Μού 'καμε του κόσμου το γιαμέτι* (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), το κιαμέτι και κιγιαμέτι 1) φασαρία, αναταραχή 2) Δευτέρα Παρουσία < από την αρχική σημ. του τουρκ. ετύμου (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **χιράμι** – τουρκ. *ihram* = είδος τάπητος ή κλινοσκεπασμένος (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), *χλαίνα* δι' ης τυλίσσονται οι Άραβες (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), τουρκ. *ihram* = μάλλινο υφαντό, χοντρό μάλλινο ύφασμα εγχώριας κατασκευής (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), είδος υφάσματος κλινοσκεπάσματος < τουρκ. *ihram* – μάλλινο καπότο (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < τουρκ. *ihram* - ελαφρύ μάλλινο κλινοσκεπάσμα (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **σαρίκι** – τουρκ. *sarik* = κάλυμμα της κεφαλής ανδρικών (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *sarik* = ταινία, εκ του γνωστού βυζαντ. Ουσιαστικοποιηθέντος *καισαρίκιον* – Καίσαρ – κατά παράλειψιν της αρκτ. Συλλαβής –και, τουρκ. *sarik* – το περί την κεφαλής περιτυλισσόμενον μαντήλι εν είδει ταινίας υπό των χωρικών και εν γένει αγροδιαίτων πληθυσμών αντί άλλου καλύμματος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), 1) <μεσν. καισαρίκιον – σκούφια, με αποβολή του και- = σαρίκιον < σαρίκι – ανδρικό μαντήλι κεφαλής που τα κούμαρα συμβολίζουν τα δάκρυα από το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου ή για τη Άλωση την Κωνσταντινουπόλεως 2) τα σαρίκια – είδος γλυκίσματος με φύλλο ζύμης περιτυλιγμένο ως σαρίκι (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), είδος ταινίας σαν ανδρικό μαντήλι < τουρκ. *sarik* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ψευνταϊλίκι** – ψευδ- και νταηλίκι, ψευντοπαληκαράς < τουρκ. *dayi* = η κομπορρημοσύνη (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ψευδ- συν το δαηλίκι < τουρκ. *dayilik* = παλληκαριά ή μάλλον επίδειξις παλληκαριάς (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), νταηλίκι – ψευτοπαληκαράς < τουρκ. *dayilik*, τουρκ. *dayi* σημαίνει επίσης θείος, αδελφός της μητέρας (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

- Σητεία, Ηράκλειο (Γ. Δερμιτζάκης)

ο **γλεντζές** – βλ.

το **μαμουρλούκι** – τουρκ. *mahmurluk* = η караβαρία εκ μέθης ή αϋπνίας (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *mahmurluk* = ζάλη από μέθη ή αϋπνία (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), και μαμουρλούκι < τουρκ. *mahmurluk* =

η κατάσταση του μαχμουρλή – αυτός που έχει ακόμα βαρύ κεφάλι λόγω μέθης ή ύπνου < τουρκ. *mahmurluk* < αραβ. ‘νυσταγμένος’ *mahmur* –λής ή διαλεκτ. *mahmurlu* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **χουζούρι** – τουρκ. *huzur* = η άνεσις (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *huzur* = η ανάπαυση (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *huzur* = ηρεμία 1) άνεση 2) σωματική ηρεμία (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) ανάπαυση 2) άνεση < τουρκ. *huzur* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **κουμαρτζής** – τουρκ. *kumarci* = ο χαρτοπαίκτης (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή κουμαριτζής < τουρκ. *kumar* = τυχαίο παιχνίδι με χρήματα, χαρτοπαίχτης (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *kumar* – χαρτοαπιξία (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), 1) πήλινο αγγείο νερού, κανάτ 2) τυχερό παιχνίδι, το ζάρι (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *kumarci* = ο χαρτοπαίκτης, χαρτόμουτρο συνων. κουμαροπαίχτης (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < τουρκ. *kumarci* 1) χαρτοπαίχτης 2) γενικά αυτός που διαρκώς ασχολείται με τυχερά παιχνίδια (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), και κουμαριτζής < τουρκ. *kumarci* = ο χαρτοπαίκτης, ζαριτζής, τζογαδόρος (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **μεϊντάνι** – τουρκ. *meydan* = η πλατεία (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), μεϊτάνι < τουρκ. *meydan* = πλατεία (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. πλατεία ή αγορά (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < τουρκ. *meydan* = η πλατεία 1) υψηλό σημείο, πλατεία 2) μτφ. διαρροή μυστικού φρ. ‘το βγάζω στο μεϊντάνι’ (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *meydan* = η πλατεία 1) η αγορά, το παζάρι, η πλατεία 2) ‘τα βγάνω στο μεϊντάνι’ – τα βγάζω στη φόρα (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), η πλατεία < τουρκ. *meydan* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **σεφέρι** – βλ.

η **μπείσσα** – γυναίκα του μπέη (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ντομάνι, ντουμάνι** – **χ3** τουρκ. *duman* = καπνός, φωτιά (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), δουμάνι < τουρκ. *duman* = καπνός, φωτιά (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. πολύς καπνός (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < τουρκ. *duman* = καπνός 1) πυκνός καπνός 2) μτφ. νευριασμένος άνθρωπος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), πυκνός και συνεχής καπνός < τουρκ. *duman* = καπνός, ομίχλη (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) πυκνός καπνός 2) ως επίρρ. διαρκώς, συνεχώς < τουρκ. *duman* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **σαρίκι** – βλ.

ο **χουρμάς** – τουρκ. *hurma* = καρπός του φοινικοδένδρου (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *hurma* = καρπός της χουρμαδιάς (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **φερμάνι** – τουρκ. *ferman* < περσ. = *διάταγμα* (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *ferman* = διαταγή (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960)

το **μεζάρι** – τουρκ. *mezar* = το μνήμα (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκοκρ. τάφος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), 1) μνήμα 2) τάφος < τουρκ. *mezar* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ο τουρκικός τάφος – δεν χρησιμοποιείται στους χριστιανικούς τάφους < τουρκ. *mezar* = τάφος (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) μνήμα 2) ταφος < τουρκ. *mezar* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **μπεντένι** – βλ.

το **ιμάνι** – τουρκ. *iman* = πίστη, θρησκεία (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < αραβ. *iman* = πίστης, θρησκεία (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκοκρ. *iman* – τύψεις (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < τουρκ. *iman* = πίστη 1) πίστη 2) θέτω κάποιον υπό έλεγχο ‘κάνω κάποιον στο ιμάνι’ (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *iman* = πίστη, θρησκεία (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009),), < τουρκ. *iman* = πίστη, θρησκεία (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), και ινάμι < τουρκ. *iman* = πίστη, θρησκεία (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **γιατάκι** – τουρκ. *yatak* = κλίνη, στρώμα (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *yatak* = κρεβάτι 1) αναπαυτική γωνιά 2) ήσυχος μέρος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *yatak* = κλίνη, φωλιά 1) το κρεβάτι 2) εξάρτημα πιεστηρίου των παλαιών ελαιοτριβείων (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) κλίνη 2) στρώμα 3) εξάρτημα για το οποίο λέει και ο Μ. Ι. Πιτ. < τουρκ. *yatak* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **χουβαρντάς** – τουρκ. *hovarda* = γενναιόδωρος, ίδια εις συναναστροφάς (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *hovarda* = γενναιόδωρος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ελευθέριος ή γαλαντόμος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), και κουβαρντάς (επίθ. προσ.) γενναιόδωρος, αυτός που ξοδεύει για τους άλλους χωρίς τσιγουνιά < τουρκ. *hovarda* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ταλίμι** – τουρκ. *talim* = γύμνασμα (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *talim* = εξάσκηση (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *talim* = άσκηση, γύμναση 1) ελιγμός 2) πήδημα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), παιχνίδι ευκινησίας, επείδηξη σβελτάδας ιδιαίτερα στο χορό < τουρκ. *talim* = άσκηση (Μ. Ι.

Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) γύμνασμα 2) ελιγμός, πήδημα με σβελτάδα < τουρκ. *talim* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **τσιφτές** – τουρκ. *çifte* = το δίκανον όπλο, το ζεύγος (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *çifte* = το δίκανο όπλο (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), μονόκαννο κυνηγετικό όπλο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), δίκανο κυνηγιτικό όπλο < τουρκ. *çifte* = διπλός (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), δίκανο κυνηγιτικό όπλο εμπροσθογεμές ή οπισθογεμές < τουρκ. *çifte* = διπλός (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) δίκανο όπλο 2) μτφ. πέος (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **σεΐρι** – βλ.

το **τζιρίτι** – τουρκ. *cirit* = τρέξιμο (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *cirit* = τρέξιμο (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. τρέξιμο (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < τουρκ. *cirit* = τρέξιμο, κοντάρι συνών. γλάκιος, γλάκι, γλακιά (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < τουρκ. *cirit* = τρέξιμο, ακοντισμός 1) τρέξιμο 2) επιρρ. δρομαίως, τροχάδην (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), και ατζιρίτι < τουρκ. *cirit* - γρήγορο τρέξιμο (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ασίκης** – τουρκ. *aşık* = ο λεβέντης, ο γενναιόψυχος (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *aşık* = πρωτότυπος 1) λεβέντης 2) αρχοντάς (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ως επίθ. λεβέντης, γενναιόψυχος < τουρκ. *aşık* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ατζί** – τουρκ. *incik* = το σαρκώδες μέρος της κνήμης, η γάμπα (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), άτζιμα-άτζιμα επιρρ. < ιταλ. *cima* – άκρον, κορυφή(Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), η γάμπα ή γαμπάρες (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) κνήμη 2) γάμπα είτε < ιταλ. *anca* = ισχύον, είτε λατ. *antae* = παραστάδες είτε το πιο πιθανό τουρκ. *incik* = καλάμι κνήμης (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) η κνήμη 2) η γάμπα < τουρκ. *incik* = κνήμη (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **πασουμάκι** – τουρκ. *başmak* = γυναικείο σανδάλιον (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τουρκ. *başmak* = γυναικείο σανδάλιο (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *başmak* = γυναικείο σανδάλιο (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **νάζι** – τουρκ. *naz* = 1) ακκισμός 2) ερωτοτροπία 3) προσποιητή ακαταδεξία (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), νάζια ή νάζα (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), 1) σκέρτσο 2) ερωτοτροπία 3) προσποιητή άρνηση < τουρκ. *naz* (B. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ντελικανής** – βλ.

το **ρούπι** – τουρκ. *rup* = το 1/8 του πήχεως λ. πανελλ. (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *rubu* = τεταρτημόριον, ¼ μερών του όλου (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), 1) το 1/8 του εμπορικού πήχη 2) μτφ. σημαίνει μικρή μετακίνηση (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *rup* – στα Σφακιά «για να γίνει ένα ασβεστοκάμινο προσέφεραν τις υπηρεσίες του 4 ή 5 δυάδες ανδρών, οι δυάδες αυτές ελέγοντο μεταφορικά ρούπια» από το Γλωσσάρι του Βλ. Γερωνυμάκη 1998 (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) 1/8 του πήχη λ. πανελλ. 2) ¼ 3) τέσσερις ή πέντε δυάδες όπως λέει ο Ξανθ. στα Σφακιά 4) νόμισμα μαύρης αξίας < τουρκ. *urup* < αραβ. *rub* ή < *rup* < *rub* ΛΚΝ (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)
το **τεφτέρι** – βλ.

το **τσουβάλι** – τουρκ. *çival* = ο σάκκος (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *çival* = σάκκος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), σακί < τουρκ. *çival* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **γούρι** – τουρκ. *uğur* = καλό οιωνός (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *uğur* = καλός οιωνός (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *uğur* = τύχη 1) καλό σημάδι 2) καλός οιωνός (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ό, τι φέρνει η τύχη < τουρκ. *uğur* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **μποϊ** – βλ.

το **τέλι** – τουρκ. *tel* = το σύρμα, ίδια του τηλεγράφου (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *tel* = το σύρμα 1) χορδή μουσικού οργάνου 2) λεπτό σύρμα για πρόσδεση (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) το μεταλλικό σύρμα 2) η χορδή του μαντολίνου, τουε ταμπουρά κ.ά. εγχόρδων (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) σύρμα 2) μεταλλική χορδή μουσικού οργάνου 3) θηλιά από σύρμα για παγίδευση λαγών (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ντέρτι** – τουρκ. *dert* = λύπη, στενοχώρια, πόθος (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), το *dert* < τουρκ. *dert* = λύπη, πόνος, η ηθική νόσος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *dert* = καημός 1) διακαής πόθος, καημός 2) το μεράκι (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), λύπη, καημός < τουρκ. *dert* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ινάτι** – τουρκ. *inat* = πείσμα (Ιδ. I. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < αραβ. *inat* = πείσμα (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), τουρκοκρ. *inat* = πείσμα (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), και γινάτι 1) πείσμα 2) μτφ. αντίσταση < τουρκ. *inat* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **μπεί** – τουρκ. *bey* = άρχοντας, κύριος (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ντουινιάς** – τουρκ. *dünya* = κόσμος (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

3.2.2 Δυτική Κρήτη

- Ρέθυμνο (Α. Λαμπρινός)

το **γλεντζέ** – βλ. και ο **γλεντζές**

(κάνω) **ζάφτι** – βλ.

ο **σεβντάς** – τουρκ. *sevda* = έρωσ (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *sevda* = έρωσ (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *sevda* = ο έρωτας, η αγάπη, η ερωτική συμπάθεια (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011),

ο **νταβατζής** – τουρκ. *davacı* = φιλόδικος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), **δαβατζής** < τουρκ. *davacı* = οφιλόδικος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960),

ο **νταβάς** < τουρκ. δικοκρισολογία, υπόθεσις δικαστική (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), ο **νταβάς** – πήλινο μεγάλο ταψί όπου έχηναν φαγητά στο σπιτικό φούρνο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ο **νταβάς** < τουρκ. *dava* = δικαστική αγωγή, δίκη (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) ο **νταβάς** < τουρκ. *dava* = δίκη – η έννομος αίτηση, δίκη 2) ο **νταβατζής** – επιθ. υπερασπιστής, προστάτης αλλά και αντίδικος (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), επιθ. 1) φιλόδικος 2) προστάτης, υπερασπιστής – με έννοια ουσιαστικού < τουρκ. *davacı* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **χουβαρντάς** – βλ.

- Ρέθυμνο (Φ. Αλεξανδράκη)

ο **σεβντάς** – βλ.

ο **μαστραπάς** – τουρκ. *masrapa* = κύπελλον χάλκινον ή λευκοσιδηρον (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ποτήρι από γυαλί δια νερόν (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), αγγείο πήλινό ή από μπακίρι για πότισμα ζώων (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), μεταλλικό δοχείο νερού ή κρασιούμ φουσκωτό στη μέση και με χέρι < τουρκ. *masraba* ή *masrapa* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ένα μικρό δοχείο με ένα χέρι από λευκοσίδηρο ή χαλκό που χρησιμοποιείται αντί ποτήρι νερού < τουρκ. *masrapa* (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) μικρό μεταλλικό δοχείο σαν κανάτ, για νερό ή κρασί 2) αγγείο από πήλινο ή μπακίρι για πότισμα ζώων < τουρκ. *masrapa* ή *masrapa* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ντουσουμάνης** – τουρκ. *εχθρός, οχτρός, ο διάβολος* (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), και **ντουχιουμάνης** < τουρκ. *düşman* = *εχθρός* (Α. Ε.

Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ο εχθρός < τουρκ. *düşman* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), επίθ. εχθρός, αντίπαλος < τουρκ. *düşman* = εχθρός, πολέμιος (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), ή ντουχιουμάνης 1) εχθρός 2) ο διάβολος < τουρκ. *düşman* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ντουμάνι** – βλ.

το **μποϊ** – βλ.

ο **ντορμπάς** – και ντρομπάς, τουρκ. *torba* - σάκκος ορθογώνιος, χωρίς σούφρωμα είς το στόμιον, τρίχινος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), ή τριχινοντρουβάς ή ντρουβάς – μεγάλος σάκος ώμου, φτιαγμένος από τρίχωμα κατσίκας (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή ντρομπάς 1) σακίδιο από ύφασμα, σακούλα υφασματινή, τσινβάς 2) το ζεμπίλι στο οποίο βάζουν ελαιοπαυτό και το τοποθετούν στο ελαιοπιεστήριο < τουρκ. *torba* - σάκος (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ή ντρουβάς ή ντορβάς ή ντρομπάς 1) σακκίδιο σαν ταγάρι για την τροφή ανθρώπων ή ζώων 2) σάκκος τρίχινος μέσα στον οποίο τοποθετούν ελαιοπόλο στο παραδοσιακό ελαιοτριβείο και ύστερα στο πιεστήριο προκειμένου να βγάλουν λάδι < τουρκ. *torba* ή *torva* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

- Χανιά, Κίσσαμος (Μ. Μπομπολάκης)

το **μαγκάλι** – τουρκ. *mangal* = το πυραυνόν (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *mangal* = το πυραυνόν (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ορειχάλκινο παραδοσιακό σκεύος με ανάγλυφα σχέδια και καπάκι όπου έβαζαν κάρβουνα να ζεστάνουν το χώρο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή μαγγάλα < τουρκ. *mankala* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **φίλντισι** – τουρκ. *fildişi* = ελεφαντόδους (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *fildişi* = ελεφαντόδους (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), το ελεφαντόδοντο < τουρκ. *fildişi* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **σεβντάς** – βλ.

το **κράι** – νυχτερινή δρόσος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), πτώση θερμοκρασίας κάτω από το μηδέν (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), παγετός, κρύο < ίσως τουρκ. *kiragi* = παγωνιά ή ελλ. κρύο (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), η πρωινή παγωνιά κατ' εξοχήν οι κρύσταλλοι που αχηματίζονται από την πάχνη – άνωστου ετύμου (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), παγετός, πάχνη, δριμύ ψύχος < ίσως τουρκ. *kiragi* = παγωνιά ή του Νισανγαν < παλαιό τουρκ. *kira*, στα ποντιακά κουραγού - η πρωινή δροσιά, παγωνιά < *kiraği* ή διαλεκτ. *kirağu* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **ασκέρι** – τουρκ. *asker* = ο στρατός, μτφ. πολύ πλήθος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. = στρατός, πολυκοσμία (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) ο στρατός 2) μτφ. πλήθος, πολυκοσμία < τουρκ. *asker* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **μαγατζές** – ιταλ. *magazzino* = η αποθήκη τροφίμων και λοιπών εισοδημάτων των χωρικών (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *magazzino* – αποθήκη τροφίμων και εισόδων (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), αποθήκη τροφίμων, κελάρι < ή βενετ. *magazen* ή ιταλ. *magazzino* ή τουρκ. *mağaza* ή κοινή προελ. αραβ. *machazin* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), μεγάλη αποθήκη διαφόρων προϊόντων < προφανώς ιταλ. *magazzino* – κατάληξη μεγεθυντική –ες (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), *μαγαζές* ή *μαγκατζές* 1) αποθήκη για τρόφιμα 2) αποθήκη σε αγρό 3) καφεπαντοπωλείο < ιταλ. *magazzino* ή τουρκ. *mağaza* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **γλεντζέ** – βλ.

το **ζουμπούλι** – ανοιξιάτικο, αρωματικό λουλούδι, συνήθως λευκό ή κίτρινο αλλά καποτε και μωσ ή λευκό με στίγματα άλλου χρώματος < τουρκ. = υάκινθο (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011 αναφέρει ετυμολογία του Ανδριώτη και του Κουκκίδη)

το **αμανάτι** – τουρκ. *emanet* = αρραβών μνηστείας, παρακαταθήκη (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή αμανέτι < αραβ. *emanet* = παρακαταθήκη, χαείσματα, κοσμήματα (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), τουρκ. ενέχυρον (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), ή αμανέτι < αραβ. *emanet* = ενέχυρο, παρακαταθήκη (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή αμανέτι 1) δαχτυλίδι που δίνεται στη νύφη ως υπόσχεση γάμου 2) παρακαταθήκη < τουρκ. *emanet* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

(κάνω) **ζάφτι** – βλ.

το **μπρίκι** – τουρκ. *ibrik* = είδος πηλίνου δοχείου ύδατος ή θέρμανση (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), 1) είδος πηλινού δοχείου 2) μικρό μεταλλικό σκεύος < τουρκ. *ibrik* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

- Σφακιά (συλλογή του Περιστεράκη)

το **πεσκέσι** – βλ.

το **αμηνέτι** – βλ.

το **σευνταλίκι** – τουρκ. *sevda* = ο έρωτας αλλά και ερωτισμός, σεβντάς με κατάληξη – ίκι (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **μαστραπάς** – βλ.

ο **μπαξές** – βλ.

τα **χαϊμαλιά** – ή χαμαίλι τουρκ. *hamaili* = αντιβασλάνιον, αναρτώμενον εκ του λαιμού (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή χαμαίλι < τουρκ. *hamaili* = το φυλακτόν, αντιβασκάνιον (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ή χαμαίλι ή χαμαίλι < τουρκ. *hamaili* = αντιβασκάνον (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **τζιτσέκι** – ή τσιτσέκι τουρκ. *çizek* = το άνθος (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *çizek* = το άνθος, ρόδον (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ή τζιτζέκι < τουρκ. *çizek* = το άνθος, ανθισμένο λουλούδι (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *çizek* = μικρή ανθοδέσμη (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < τουρκ. *çizek* = κάθε άνθος, πιο συγκεκριμένα ένα φυτό σε χρώμα κόκκινο, κίτρινο ή ανάμικτο με ευχάριστη μυρωδιά (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), ή τζιτζέκι 1) λουλούδι 2) μικρή ανθοδέσμη 3) το κιντί τσιτσεγί 4) μτφ. για έναν άνθρωπο ασταθή, άπιστο, ανούργο – αναφέρει ο Χλώρος Α 671 (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **εγλεντζές** – βλ.

ο **ντελής** – βλ.

το **ζαριφλίκι** – τουρκ. *zariflik* = κομψότης, χάρις, λεπτότης (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), κομψότης (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), 1) η ιδιότητα του ζαρίφη 2) κάτι αξιοζήλευτο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) κομψότητα 2) χάρη (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), ή σαριφλίκι < τουρκ. *zariflik* = κομψότητα (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **τσιράκι** – τουρκ. *çirak* = 1) ο μαθητευόμενος, τεχνίτης 2) μτφ. ο άξιος διάδοχος τινός (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. *çirak* = μαθητευόμενος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < τουρκ. *çirak* = μαθητευόμενος, τεχνίτης (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), 1) βοηθός, μαθητευόμενος 2) υποχείριο άλλου ανθρώπου (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) μαθητευόμενος 2) ο μιμητής κάποιας συνήθειας ή ικανότητας 2) διάδοχος (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011), 1) μαθητευόμενος, τεχνίτης 2) μτφ. ο άξιος διάδοχος ενός μάστορα 3) μτφ. υπόχειρο άλλον ανθρώπου < τουρκ. *çirak* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **νταβατζής** – βλ.

ο **μαμουντιγές** – τουρκ. *mahmudiye* = νόμισμα αξίας 25 γροσίων (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή ο μαμουδιές ή μαμουδιγές < τουρκ. *mahmudiye* = νόμισμα αξίας 25 γροσίων (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), χρυσό νόμισμα φορούμενον με τα κεσάρια ή φλουριά εις τις κολαίνες (Ιω. Δ.

Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), μαμουδιές < τουρκ. *mahmudiye* = χρυσά νομίσματα μικρής αξίας, στολίδι γυναικείου λαιμού αντί κολιέ (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *mahmudiye* = νόμισμα αξίας 25 γροσίων (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ή μαμουντιγιές ή μαχμουντιές ή μαχμουδιές 1) χρυσό τουρκικό νόμισμα άξιζε 25 γρόσια ή 36 γρόσια 2) γυναικείο κόσμημα < τουρκ. *mahmudiye* (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **κυλίμι** – τουρκ. *kilim* = είδος κλινοσκεπάσματος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τουρκ. *kilim* = είδος κλινοσεπάσματος, βαρειά μάλλινη υφαντή κουβέρτα (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

το **νάζι** – βλ.

ο **κοτζές** – τουρκ. *konca* = ο κάλυξ άνθος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), 1) ευτελούς αξίας νόμισμα επι τουρκοκρατίας 2) μπουμπουκι λουλουδιού (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < τουρκ. *konca* = μπουμπούκι (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ή κοντζές ή κοντσές ή κοντζάς 1) μπουμπούκι, ιδίως του τριαντάφυλλου 2) μτφ. νεαρός στο άνθος της νιότης του 2) μτφ. ειρωνικά για τον νεαρό που κάνει τον κομψευόμενο και καμαρώνει < τουρκ. *konca* ή *gonca* – μπουμπούκι (Β. Ορφανός, Ηράκλειο 2014)

ο **ντουσουμάνης** – βλ.

3.3 Σχόλια βάσει των επιλεγμένων λεξικών

Οι τουρκικές δάνειες λέξεις που χρησιμοποιούνται στην κρητική διάλεκτο εμφανίζονται σε μεγαλύτερο αριθμό κυρίως στην ανατολική πλευρά της νήσου αλλά και στα Σφακιά. Στα επιλεγμένα λεξικά οι λέξεις που προέρχονται από τα τουρκικά έχουν καμιά φορά ρίζες από τα αραβικά και τα περσικά. Σε όλες τις συλλογές των μαντινάδων συχνότερα εμφανίζονται λέξεις π.χ. ο γλεντζές, ο τσιφτές ή το πεσκέσι. Υπάρχουν λέξεις κοινές για όλα τα ιδιώματα της Κρήτης αλλά επίσης χρησιμοποιούνται τέτοιες οι οποίες είναι γνωστές μόνο σε μια συγκεκριμένη επαρχία. Εξαιτίας της διαφοροποίησης της θρησκείας δεν μπορεί να παρατηρηθεί μια ομοιότητα όσον αφορά τα τουρκικά δάνεια. Παράλληλα υπάρχουν και λέξεις πο οποίες ανήκουν στην ομάδα αντιδάνειων όπως π.χ. λέξη *φένερ* – η οποία (αναφέρει ο Παπαρηγοράκης) προέρχεται από το αρχαίο *φανός*. Οι συλλογή του Παπαρηγοράκη είναι η πρώτη που εκδόθηκε σχετικά με το θέμα των λέξεων ξένης προέλευσης στην κρητική διάλεκτο. Η εκδόση περιλαμβάνει εν συντομία τις πληροφορίες και σημασία λέξεων αναφορικά με την προέλευση τους από τα ιταλικά, τουρκικά αλλά και από άλλες γλώσσες.

Πολλές δάνειες λέξεις εμφανίζονται στην επαρχία της Σητείας. Πολλά ουσιαστικά παρουσιάζουν το ουδέτερο γραμματικό γένος. Κάποιες λέξεις της τουρκικής προέλευσης χρησιμοποιούνται μόνο σε μία συγκεκριμένη περίπτωση ή κατάσταση και έχουν πιο ευρεία έννοια παρόλου που η σημασία τους στα τουρκικά είναι πιο ιδιάζουσα π.χ. ο ασίκης = 1. τουρκ. *asik* – ως ουσιαστικό: εραστής, τροβαδούρος και ως επίθετο: δύστροπος, γενναίος 2. διάλ. ως ους.: ο λεβέντης και ως επίθ.: γενναιόψυχος. Αυτό δείχνει πως και οι δύο σημασίες στην κρητική διάλεκτο δεν προέρχονται από το τουρκικό ουσιαστικό αλλά από την μορφή του επιθέτου της λέξης *asik*. Η περίπτωση της λέξης ο νταβατζής (= 1. τουρκ. *davaci* – ως επίθ.: φιλόδικος, ως ους.: μηνυτής, ενάγων 2. διάλ. ως ους.: ο φιλόδικος) είναι όμως διαφορετική με την έννοια πως η λέξη μπήκε σε θέση του ουσιαστικού αλλά με την τουρκική έννοια του επιθέτου.

Η άλλη περίπτωση που λίγο παρεκκλίνει από την τουρκική της έννοια είναι η λέξη χαίρι (= τουρκ. αγαθοεργία, διακονία ή όχι) και στη διάλ. κυρίως: η πρόοδος, το όφελος, η ευδοκίμηση, η προκοπή και σπάνια το καλό/όχι. Το πρόβλημα με την ακριβή μετάφραση εμφανίζεται μετά τη σύγκριση των λεξικών ώστε να δημιουργηθεί μια πιο ξεκάθαρη εικόνα της ορθής χρήσης της οποιαδήποτε λέξης της τουρκικής προέλευσης. Βεβαίως οι αναφερθέντες μαντινάδες διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό την σωστή ερμηνεία λέξεων όπως και καλή επεξεργασία του υλικού όσο και διαθεσιμότητα των λεξικών και γλωσσάρων.

Επίσης μεγάλο ζήτημα δημιουργεί ακόμα ετυμολογία μερικών λέξεων οι οποίες παρουσιάζουν κάποιες φορές είτε ιταλική/βενετική προέλευση είτε τουρκική. Σε αυτό το σημείο αξίζει να ειπωθεί πως διαφορές στην ουσία συμπεριλαμβάνονται σε όλα διαλεγμένα λεξικά. Το παράδειγμα της λέξης *κράι* παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα περίπτωση. Παρότι εμφανίζεται μόνο μια φορά στην μαντινάδα του Μ. Μπομπολάκη (Χανιά, Κίσσαμος) υπάρχει μια θεωρία του Ξανθηνάκη, την οποία πάλι εμαναλαμβάνει ο Β. Ορφανός σχετικά με την προέλευση της λέξης. Ίσως η ρίζα της προέρχεται από την τουρκική μορφή λέξης *kırađi* (kırāi) ή διαλ. *kırađu* (kırāu) το ğ ('yumuşak ge' – γιουμουσιακ γκε) και η προφορά του εξαρτάται από το σύμφωνο/φωνήεν που ακολουθεί το γράμμα αλλά και που εμφανίζεται πριν π.χ. *ağabey* [āb'ej] = ο μεγάλος αδελφός είτε *sađlık* [sālīk] = ευχαριστώ/να 'σαι καλά είτε *öğrençi* [ø:rendzī] = ο μαθητής. Η φωνητική ομοιότητα φέρεται πολύ πιθανή αλλά η λέξη με την ίδια σημασία (λ. πανελλ.) *κρύο* με την έννοια της «παγωνιάς». Στη συνέχεια εμφανίζεται και άποψη πως η λέξη εμφανίζεται στην ποντιακή διάλεκτο που παίρνει τη μορφή της λέξης *kırađu*. Ωστόσο η

μία συγκεκριμένη ετυμολογία δεν αναφέρεται σε κανένα λεξικό εκτός τη σημασία και τη χρήση της λέξης (βλ. ανωτέρω) στην κρητική διάλεκτο.

Οι παραλλαγές μορφής των δάνειων λέξεων παρατηρούνται σε όλες τις επαρχίες της Κρήτης με διαφορετικό βαθμό. Είτε σε επίπεδο της φωνητικής είτε της μορφολογίας διαφοροποίηση δεν παρεμποδίζει στο να αναγνωρίσει κανείς ή και να κατηγοριοποιήσει επαναλαμβανόμενα παραδείγματα, τα οποία εμφανίζονται στην κρητική λαλιά μέσω μαντινάδων.

Αρκετό ενδιαφέρον ελκύει το γεγονός ότι η ύπαρξη λέξεων όπως π.χ. *μαγατζές* οι οποίες έχουν την ετυμολογία τους πολύ αμφισβητήσιμη. Καθώς μία ομάδα λεξικών αναφέρει ως γλώσσα προέλευση η τουρκική (στην οποία δεν είναι η λέξη γηγενής αλλά επίσης ξένης προέλευσης), τα υπόλοιπα προσανατολίζονται στην ιταλική ή βενετική καταγωγή τους. Μία έκδοση λεξικού επισημαίνει την κοινή προέλευση των δύο απόψεων διευκρινίζοντας πως η πρώτη γλώσσα που χρησιμοποιεί την λέξη είναι η αραβική γλώσσα. Για την πιο ακριβή μελέτη προτείνεται η ανάλυση της αναφερόμενης λέξεως (και άλλες που ακόμα δεν έχουν βρεθεί στα λεξικά) μέσω των τουρκικών λεξικών που εξετάζουν την ετυμολογία των τουρκικών δάνειων λέξεων και την «πορεία» τους προς τα Βαλκάνια. Οι ιστορικοί παράγοντες, οι οποίοι ισχυρά σφράγισαν την παρουσία των γλωσσικών επαφών, επιρεάζουν την αφομοίωση μιας λέξης και ανάλογα με ποιο ακριβώς τρόπο θα επεκτάνεται σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον.

3.4 Παραδείγματα και χρήση στις μαντινάδες

3.4.1 Ανατολική Κρήτη

- Ιεράπετρα (Γ. Γεωργακάκης)
 - Ειρήνη χαλαλίζω σου τα ζάλα πο' χω κάνει,
Για να μπορείς σ' όλη τση γης να βγαίνεις στο **σεργιάνι**.
 - Όπου βρεθεί ο Κρητικός το **νάμι** ντου 'ναι ένα,
Είτε ζωσμένος τ' άρματα είτε κρατά την πένα.
 - Μαχαίρι μαυρομάνικο μου δόκανε **πεσκέσι**,
Που 'ναι πρεπίδι αντρειγιάς στου Κρητικού τη μέση.

Κορφή λαδιού να μπεγιεντάς κρασί τση Μέσης μέση,
Τον πάτο, πάτο του μελιού να πέμπεις για **πεσκέσι**.

- Για μόνιμη τους συντροφιά λουλούδια και περδίκια
Και τα καθαγιάσανε τ' αντάρτη **φουσεκλίκια**.
- Δίκτη με το «Δικταίο» σου και την Αμάλεια σου,
Καλούδια λασιθιώτικα, **μπερκέτι** στην ποδιά σου.
- Άχι και να 'μουνε μπαξές κι εσύ το ποτιστήρι,
Ο κηπουρός μελίκι δει κι αυτός κάποιο **χαίρι**.
- Να 'μουν τ' Απόλλωνα παιδί για τσ' αγροτιάς δρεπάνι,
Για πλογός **ντεληκανής** στσ' αγάπης το λιμάνι.

Όντε γλεντούνε κοπελιές με τσι **ντεληκανήδες**,
Πες μου στη ζήση ομορφιά καλύτερξ αν είδες.

- Στου Βαλεντίνου το ναό στσ' αγάπης το **τεφτέρι**,
Έλα να υπογράψουμε κι εμείς, γλυκό μου ταίρι.

Στου Βαλεντίνου τη γιορτή μαζί χέρι με χέρι,
Εβάλαμε υπογραφή στσ' αγάπης το **τεφτέρι**.

- Άντε να σεργιανίσουμε στσ' αγάπης τσι **μπαξέδες**,
Που ξεφαντώνει ο έρωντας με νιες και νιους γλεντζέδες.
- Άντε να σεργιανίσουμε στσ' αγάπης τσι μπαξέδες,
Που ξεφαντώνει ο έρωντας με νιες και νιους **γλεντζέδες**.

Δεν 'ποχορταίνω να θωρώ τσι κρητικούς **γλεντζέδες**,
Να ρακοξεφαντώνουνε με διαλεχτούς μεζέδες.

Διπλές και τριπλές σειρές τάβλα πλουσοστρωμένη
Και μουλιανίτικο κρασί **γλεντζέδες** περιμένει.

Τσίγλες, μεκάτσες, περδίκες, ξεγύριστοι μεζέδες,
Με μουλιανίτικο κρασί για κρητικούς **γλεντζέδες**.

- Τα καρδιοχτύπια του λαγού στσι **γιουργιές** του καρτσώνη,
Με ζώνουνε όντε θωρώ άλλος να σου σιμώνει.

Ως τρέμει του λαγού καρδιά στσι **γιουργιές** του καρτσώνη,
Τρέμω και γώ όντε θωρώ άλλος να σου σιμώνει.

- Σαν τσι μεγάλες πυρκαγιές που δε τσι κάνεις ζάφτι,
Ετσά φωτιές κι ο έρωντας σε νιους κα νιες ανάφτει.

- Τάζω λαμπάδα του **μπογιού** εις την Αγιά Τριάδα,
Να βγαίνεις στο παράθυρο, ν' ακούσεις την καντάδα.

Τάζω σου Μεγαλόχαρη, λαμπάδα του **μπογιού** μου,
Να γίνει πρώτη του χωριού μάνα του πρωτογιού μου.

- Σαν το μπαγιατικό **τζορμπά**, τον ξαναζεσταμένο,
Μοιάζει το κοριτσόπουλο το πολυφιλιμένο.

- Ιεράπετρα (Σ. Χριστοδουλάκης)

- Το φως στα σπίτια ήτανε λύχνος στον καντιλιέρη,
Στο δρόμο να κυκλοφορείς εβάστας το **φενέρι**.

- Έπρεπε ναν' μακρύ πλατύ το ξεπασουλιστήρι,
Αλλιώς οι λύχνοι αρπούσανε κι εγίνονταν **σείρι**.

- Πού με 'βανε ο πατέρας μουκι η μάνα η κακομοίρα
Κι έπαιζε το **νταούλι** ο εις κι ο δεύτερος τη λύρα.

Λύρα **νταούλι** είπανε δεν θέλουν να γροικούνε,
Γιατί 'ναι ράτσες ξενικές κι' αυτά τους ενεχλούνε.

- Μέσα και έξω ασπρίζανε συχνά κοντά οι γυναίκες
Κι όπου πατάρι εφύτευαν λουλούδια σσι **ντενέκες**.
- Στην Πάνω Παναγιά ‘τανε κι εκεί νεκροταφείο,
Φαίνεται γιατί είχανε **μπεντένι** γύρω-γύρω.
- Θα ‘πρεπε για τσι φάμπρες κανείς να γράψει κάτι,
Γιατί η λέξη χάθηκε που έλεγαν **μποτζαργάτη**.

Ο **μποτζαργάτης** ήτανε ξύλο χοντρό στεμένο,
Στην οροφή και πάτωμα καλά στερεωμένο.

- Στα σόχωρα και στον πευκιά παίζαμε τα παιγνίδια,
Τόπι, ντελή, τη μέλισσα και σκοινοφυλίδα,

Βάρκα, σκλαβιά και ζυγωτχό, τον ήλιο ή φεγγάρι,
Σαράντα κόσκινα, χωστό, χοχλιό, συρτό καράβι,

Ήτανε τα παιγνίδια μας την εποχή εκείνη,
Δε χρειαζότανε λεφτά για μας κανείς να δίνει.

- Στα σόχωρα και στον πευκιά παίζαμε τα παιγνίδια,
Τόπι, **ντελή**, τη μέλισσα και σκοινοφυλίδα,

Βάρκα, σκλαβιά και ζυγωτχό, τον ήλιο ή φεγγάρι,
Σαράντα κόσκινα, χωστό, χοχλιό, συρτό καράβι,

Ήτανε τα παιγνίδια μας την εποχή εκείνη,
Δε χρειαζότανε λεφτά για μας κανείς να δίνει.

- Δεν θέλω ψευτική φιλιά να θέλει **μεραμέτι**,
Μα τήνε θέλω μπιστικιά νάν’ ως τι κιαμέτι.
- Δεν θέλω ψευτική φιλιά να θέλει μεραμέτι,

Μα τήνε θέλω μπιστικιά νάν' ως τι **κιαμέτι**.

- Ανάλογα με τα προυκιά και θα κρεμαστούνε,
Κάθε **χιράμι** ή πατητή στο μάτι να χτυπούνε.
 - Κι εκεί γινόταν τση τρελής από τα πιτσιρίκια,
Κούδες πολλές των γυναικών εβάνανε **σαρίκια**.
 - Τότ' έφυγε κι ο κύρης μου με **ψευτονταϊλίκι**
Να πάει στην Αμερική κι εκείνος να πλουτίσει.
- Σητεία, Ηράκλειο (Γ. Δερμιτζάκης)

- Αστροπελέκι γίνεται μαύρο **ντουμάνι** βγάνει
Σ' αυτόν που θέλει το κακό του κρητικού να κάνη.

Χωρίς να φαίνεται καπνός **ντουμάνι** και φουνάρα
Είναι φωτιές που καύγουνε κι' άπου σκορπούν τρομάρα.

Χασάπικα πολλώ λογιά, ζείμπεκές **ντουμάνι**
Χορεύει η νέα μας γενιά, φίλοι μου μάνι μάνι.

- Είναι **γλεντζές**, γελαστοί και ζουν δίχως κακία,
Χρόνια και χρόνια τη ζωή περνάνε μ' αρμονία.

Έχετε μια χρυσή καρδιά που 'ναι σαν περιβόλι
Κι' απ' το μεγάλο ως το μικρό είστε **γλεντζέδες** όλοι.

- Μα της Μαρωνιάς τον ποταμό ποιος δε τον καμαρώνει,
Μα και το **μαμουρλούκι** της τον άνθρωπο σκοτώνει.
- Κι' αυτό γιατί' είναι πλούσιοι και έχουνε και τρώνε
Και το **χουζούρι** ως το θωρώ στον άνθρωπο καλό 'ναι.

- Να 'σουν μπερμπάντης, **κουμαρτζής** π' άλλος δεν είχε ταίρι
Και τήνε γλεντάς την ζωή χειμώνα καλοκαίρι.

- Αυτά σου κάμανε καλό όπως μου το 'πες Γιάννη
Γιατ' ήβαλες καλά παιδιά μπάρε στο **μειντάνι**.

Βράκα στιβάνια δίσολα τσοχίνο **μειτάνει**
Και κοπελιά κι' ανήφορος το γεροντή ξεκάνει.

- Η ιστορία τό' γραψε κι' ο Στράβων τ' αναφέρει
Η Κυδωνία ήκαμε εκείνο το **σεφέρι**.

Κι' εδώ μαρτύρησαν πολλοί στου Τούρκου το μαχαίρι
Και το χωργιό ξερίζωσαν οι Τούρκοι ένα **σεφέρι**.

- Βράκα, **σαρίκι** έχεις τα, σύμβολα τιμημένα
Γιατί πολλοί τα μούτρα τους έχουν σ' αυτά σπασμένα.

Δύο με θωρούν περίεργα, ετούτος λεν είντα'ναι
Σαρίκια κρητικά φορούν απ' το Λαθίσι θά' ναι.

- Θα κάμει μπάνιο όμορφο, θα δει βαγιές χιλιάδες
Που φύτρωσαν απ' τους στρατούς, που τρώγανε **χουρμάδες**.

Και τρώγανε και ρίχναν στο χώμα τσι **χουρμάδες**
Και με τα χρόνια βγήκανε και φύτρωσαν χιλιάδες.

- Είς του Χανδρά 'ναι η Βόϊλα, και στην Ετιά Σεράϊ
Που τα θαυμάζει ο **ντουνιάς**, κι' ο κόσμος που θα πάει.

- Βγάζουνε δώδεκα οκαδώ δροσιστικά ραπάνια,
Που έχουνε βγει πάνω σ' αυτά, πάρα πολλά **φερμάνια**:

Άλλοι τα τρών με τα κουκκιά, κι' άλλοι με μυζηθρόφτες

Μα οι πιο πολλοί τα βάζουνε ανώφλια στις πόρτες.

- Κι' όπου 'ταν τούρκος πήγαινε σαν άξιο παληκάρι
Πολέμαγε τον σκότωνα τούβγαζε το **μεζάπρι**.
- Το ανήφορό 'ναι αφορμή που στο χωριό σας βγαίνει
Κι' ο πάσα είς έχει κορμί και την καρδιά **μπεντένι**.

Μα 'γώ γροικώ τση λογικής πού'ναι γερό **μπεντένι**
Και δε με ξεστρατίζει αυτός, όσο κι' αν επιμένει.

- Εδώ στη θέση Μάρμαρα βρεθήκανε γυρλάντες
Ερωτιδείς, βουκράνια και αργυροί **ιμάντες**.
- Το θαύμα σου το έκαμες έστεσες το χαράκι
Και σήμερα οι μέλισσες κτίζουν εκεί **γιατάκι**.
- Εδώ στη Βόνη μου 'πανε πως έχει **χουβαρντάδες**
Που τρων και πίνουν και γλεντούν σαν τουε παληούς αγάδες.
- **Ταλίμια** κάνεις στο χορό, γι' αυτό σου το δηλώνω
πως παίζω λύρα αληνυκτίς για να σε καμαρώνω.

Ατσάλι να 'χω την καρδιά θα τήνε κάμεις ζύμη
Όντε σε δω είς το χορό, και κάμεις το **ταλίμι**.

Γιατί σαν είναι χορευτής πάντα στο νου του βάνει
Και στο κρεββάτι πασπαλιές **ταλίμια** να σου κάνει.

Σ' όλο τον κόσμο θα το πω κι' όλος θα με πιστέψει
Το όμορφο **ταλίμι** σου αυτό θα σε παντρέψει.

- Είχα **τσιφτέ** στα νειάτα μου είχα και καραμπίνα
Κι' έπαιζα χίλιες μπαλοτιές τσι πέρδικες το μήνα.

Χρόνια δε σταμάτηες στσι πέρδικες να βάνει
Και του **τσιφτέ** ξεγίνηκε κι' η δευτερή του κάνη.

Κι' άρπαξα αμέσως τον **τσιφτέ** κι' είπα να τονέ σπάσω
Δύο τρεις φορές δοκίμασα να τονέ κομματιάσω.

Ασβέλτα πιάνω τον **τσιφτέ** και στο σωρό ξαμώνω
Μα δεν γροικάται μπαλωτιά και δρώνω και ξεδρώνω.

Με σκουργιασμένο τον **τσιφτέ** πηγαίνει στο κυνήγι
Κι' όσο κοντά τση πέρδικας να παίξει τη διαλέγει.

Πιάνει γεμίζει τον **τσιφτέ** μπαρούτι μανευρίδες
Πυροβολά παίρνει φωτιά μ' ακούνται ξεφουσκίδες.

Κάθεται συλλογίζεται λέει ν' αποφασίσει
Και να κρεμάσει τον **τσιφτέ** τσι πέρδικες ν' αφήσει.

Τα μάτια σου είν' ένας **τσιφτές**, κι' απάνω μου ξαμώνει
Και η ζωή μου, ξαίρε το, στ' αλήθεια δε γλυτώνει.

Να σε ρωτήσω να μου πεις, να μης το μάθουν όλοι,
Για πες μου, γιάντατα κρατάς, **τσιφτέ** και πορτοφόλι;

- Χάρτι, γυναίκα και πιωτό όταν σε παρασύρε
Κάθεται' ο κόσμος ύστερα και κάνει σε **σείρι**.
- Πετειναράκι θα γενώ να πέσω απ' την κοίτη
Και μια πουλάδα όμορφη να βάλω στο **τζιρίτι**.
- Και το παιδί μας να τραβά μαύρο τσιγαραλίκι
Να παίρνει και ναρκωτικά, κα να το λέμε **ασίκη**.

- Ανάθεμα στη φούστα σου, ανάθεμα στ' **ατζί** σου
Στο όμορφο στιβανάκι σου, στο παχουλό μερί σου.

- Και να 'χει γκόμενα τρανή, με το βιβλιαράκι
Με ολόγυμνα φορέματα και με το **πασουμάκι**.

- Όταν θα δω το θηλυκό να περατεί με **νάζι**
Με το μαχαίρι τη καρδιά στην μέση την εσφάζει.

- Κρητικόπουλα κοπελιά η μοίρα η δική σου
Γράφει να ζεις χαρούμενη με τον **ντελικανή** σου.

- Τα θηλυκά 'ναι αφορμή οι δόξες και τα πλούτη
Κι' από τον κόσμο τούτον εδώ δεν το κουνούμε **ρούπι**.

- Ήθελα 'γώ να το 'βρισκα τση μοίρας το **τεφτέρι**
Να βάλλω κάθε θηλυκό μ' όποιον τσ' αρέσει ταίρι.

Ήθελα γώ να τό 'βρισκα τση μοίρας το **τεφτέρι**,
Να βάλω κάθε κοπελιά μ' όποιον τσ' αρέσει ταίρι.

Στον κόσμο είμαι ξακουστός κι' ένα παιδί με ξέρει,
Γιατί τσι μαντινάδες μου τσι 'γραψα στο **τεφτέρι**.

- Νύχτα τσι πελεκούσανε πρωί και μεσημέρι
Και δεν ριζώνανε ποτέ δεν κάνανε **χαέρι**.

- Σ' αυτό το σπίτι που 'ρθαμε, δίχως κουβέντα άλλη
Η ευτυχία κι' η χαρά, να 'ναι με το **τσουβάλι**.

Νύφη στο σπίτι που θα μπεις, δίχως κυβένταάλλη,
Η ευτυχία κι' η χαρά να 'ναι με το **τσουβάλι**.

- Το πορτοφόλι κρατώ, κα το κατέχεις πούρι,

Και η αιτία είναι μια γιατί το έχω γούρι.

- Μικρή μικρή, μικρούλα μου, κουκλίστικο 'χεις **μποϊ**,
Η αγάπη σου 'να σάρακας κι' ολημερίς με τρώει.
- Μικρό μου, τ' αχειλάκι σου ράψε το με το **τέλι**,
Να μην το δουν οι μέλισσες και πάρουνε το μέλι.
- Ανέ μου κάνεις πείσματα, κι' ανέ βαστάς **ινάτι**,
Εσύ να κλαίς που θα σου βγει, πιο ύστερα το μάτι.
- Ο αέργος να μάθετε ότι δεν έχει πίστη
Κι' είναι ζημιά σ' ό, τίνος **μπέϊ**, καμμιά φορά στο σπίτι.

3.4.2 Δυτική Κρήτη

- Ρέθυμνο (Α. Λαμπρινός)

- Παίξε, λυράκι μου καλό, μα πούρι εχθές σε πήρα
Κι ακόμη δε σε πλήρωσα και στο **γλεντζέ** σε πήγα.

Ευχαριστώ σου, φίλε μου, πολύ ευχαριστώ σου
Στις τίμιες σου τσι χαρές ένα **γλεντζέ** χρωστώ σου.

Δεν πάω μπλιό μου στα οζά δε πάω μπλιό μου στσ' αίγες
Μόνο θα μένω στο χωριό να πηαίνω σε **γλεντζέδες**.

- Η μάνα σου 'ταν αφορμή που σ' έφερε στο γάμο
Και σ' είδανε τα μάθια μου και **ζάφτι** δεν τα κάνω.
- **Σεβντά'** χουν οι άπαντρυτοι, σεβντά κι οι παντρεμοένοι
μα περισσότερο σεβντά οι αρραβωνιασμένοι.
- Ο ήλιος πάει κόντρα μου και τ' αστέρι **νταβατζής** μου
Και το φεγγάρι μαρτυρά πως σ' αγαπώ μικρή μου.

- Εμένα μου το είπανε άνθρωποι με παράδες
Πως την καλύτερη ζωή περνούν οι **χουβαρντάδες**.

- Ρέθυμνο (Φ. Αλεξανδράκη)
 - **Σεβντά** βαστώ, **σεβντά** πουλώ, **σεβντά** 'χω και γυρίζω,
Μα το δικό σου το **σεβντά** δεν τόνε νταγιαντίζω.

Ωστε να ζω θα σ' αγαπώ να σέρνω το **σεβντά** σου,
Να παίρνω εγώ τσοι πόνους σου και ξά τση τσ' αφεδειάς σου.

 - Εφίλησες, ετζίμπησες, μα τούτο δε με μέλλει,
Στο **μαστραπά** δεν άγγιζες απού 'χαμε ντο μέλι.

 - Εμείς δε θα χωρίσομεν είς την ζωή ποτέ μας,
Για να μη δώσωμε χαρά στσοι **ντουσουμάνηδες** μας.

 - Άχι **ντουμάνι** και φωθιά, άχι φωθιάκα λόχη,
Το πράμα να θωρή κιανείς κι' ύστερα να μην τό 'χη.

Άχι **ντουμάνια** και φωθιές που μ' άναψες, κερά μου,
Δίχως αέρ και νερό καίνε τα σωθικά μου.

 - Ούλο τον κόσμο 'γύρεψα περβόλι και περβόλι
Να βρω μια λεμονόβιτσα με το δικό σου **μπόϊ**.

 - Δε σε λυπο'θμαι ανέ σε ιδώ διακονιαρέ στο δρόμο
Να διακονάσαι τη χαρά μ' ένα **ντορμπά** στον ώμο.

Ζηθιάνα θέλω να σε ιδώ μ' ένα **ντορμπά** στον ώμο
Να ζηθιανεύεις τη χαρά κι να πουλάς τον πόνο.

- Χανιά, Κίσαμος (Μ. Μπομπολάκης)
 - Κοντά σου βρίστω τη δροσά, στη βελουδένια αγκάλη,
Όντε κεντά τα σωθικά του πάθους το **μαγκάλι**.

- Τα μάθια σου ξημέρωμα, βελούδο η φωνή σου,
Σα **φίλντισι** γυαλοκοπά το δροσερό κορμί σου.
- Ξέγνοιαστος επορπάτουνα ‘ς τσι στράτες σου, ζωή μου,
Μα σε μπροσκάδα ο **σεβντάς** έκαψε το κορμί σου.
- Εργώ και προπατώ γδυμνός στου έρωντα το **κράι**
Κι έχω τα πάθη συντροφιά, τσι κήλες αλάι.
- Μαύρα πουλιά, πετάξετε, πέτε της το χαμπέρι,
Πως τη ζωή μου ‘λοτομεί τση δυστυχίας **ασκέρι**.
- Ήλιε μου, πάρε με κοντά, να κοσμοσεργιανίσω,
Τσι **μαγατζές** του μυαλού με γνώση να γεμίσω.
- Εγώ μονάχα σα θα πιω, ανοίγει το μυαλό μου
Και η ψυχή μου τραγουδεί με το **γλεντζέ** Θεό μου.
- Φεγγάρι μου βασίλεψες, μαράθηκες αθέ μου,
Ζουμπούλι μου, ξεράθηκες, μάδησες, καντιφέ μου.
- Ο Χάρος, άρχος κυβερνά το μαύρο του πελάτι,
Τις μερακλήδες ψυχές κρατεί τες **αμανάτι**.
- Ξεσήλιωσές μου τη γ-καρδιά με το βιολί σου Ναύτη,
Κι εδά πώς θα τη νταγιαντώ, που δε τη γ-κάνω **ζάφτι**;
- Για κόσμους άλλους ξεκινά τση ζωής μου το **μπρίκι**,
Σε θάλασσεσ που δε μ-περνά του στεναγμού καΐκι.
- Σφακιά (συλλογή του Περιστεράκη)
 - Αγάπη μου στο γάμο σου αν ε γκαί με καλέσης,
Ένα γκαβρό κ’ ένα χογλιό θάνε κρατώ **πεσκέσι**.

- Άλλοι μπροκάμα, φίλε μου και δώκαν **αμηνέτι**,
Το **μαντατίφι**, το σταυρό αφού φορά στο μπέτι
(Η το **μαντατίφι** που φορείς και στον σταυρό στο μπέτι.)

- Από μακρυνά γνωρίζεσαι πως έχεις **σευνταλίκι**
Γιατ' εί(ν) ντο λαιμουδάκι σου σα ντ' απιδιού το λίκι.

- Βάλε νερό στο **μαστραπά** λούσου και ξαναλούσου,
Κι αυτόνονά, που σκέφτηκες, βγάλε τ' από το νού σου.

- Βιόλα μου κουμπελίδικη με τσοί στενούς κορσέδες,
Για σένα γλυκοκελαιϊδού τ' αϊδόνια τσοί **μπαξέδες**.

- Για δεσ κορμί για τάρματα και μέση για τασήμια,
Κουτάλια για τα **χαιμαλιά** πόδια για τα σαρδίνια.

- Γίνου καρδιά μου γίνου δυό και βγάλ' ένα **τζιτσέκι**,
Να μπή γι' αγάπη στο δροσιό κι όξω στον ήλιο στέκει.

Σ' είναι περβόλι ν' έμορφο είναι τριώ λογιώ **τσιτσέκι**
Και το λιγνό σου το κορμί σα γκυπαρίσει στέκει.

- Δε μπάω μπλιό μου στά σφαχτά δε μπάω μπλιό μου στο' αίγες,
Μόνο θα γυρίζω στα χωριά να κάνω **εγλεντζέδες**.

Καρδιά μου, ποιος σε κλείδωσε μ' εξήντα δυό ρετζέδες
Και δε σε ξεκλειδώνουνε του κόσμ' οί γ' **εγλεντζέδες**.

- Κουζουλαμένος και **ντελής** γυρίζ' εγώ για σένα
Μα σύ δεν είσαι μπιστικιά να μ' αγαπάς εμένα.

- Μ' αυτά μαύρα που φορείς δε ντα φορείς για θλίμι,
Μα τα φοράς για ομορφιά και για το **ζαριφλίκι**.

- Ο διάλογος κι ο δαίμονας κ' οί δυό 'σανε συντέκνοι
Κ' εγώ 'μωνα **τσιράκι** ντως και μάθαινα τη ντέχνη.
- Ο ήλιος πάει κόντρα μου και τ' άστρα **νταβατζή** μου
Και σύ, μαργαριτάρι μου ζωή και η ψυχή μου.
- Όμορφα πού 'ν' και τα σφαχτά όμορφα που κ' οί γ' αίγες
Όμορφα που κ' οι κοπελλές με τσοί **μαμουντιγέδες**.
- Ούλου ντο χρόνο πολεμώ να 'φάνω 'να **γκυλίμι**
Κι άνθρωπος δε με 'γύρεψε κ' έρημο θαπομείνη.
- Πατείς τη γης και δε μιλεί με το δικό σου **νάζι**,
Πατού ντηνε κι άλλες πολλές, μα κλαίει και φωνάζει.

Πε μου το με το χωρατά, πε μου το με το **νάζι**,
Πε μου το πως δε μ' αγαπάς, μα μένα δε με νοιάζει.
- Ρόδο μου κουμπελίδικο με δεκοχτό **κοτζάδες**,
Γύρου τριγύρου λεμονιές και σύ στο' αναμεσάδες.
- Σαν ντον αδύνατο βοριά, που βρέχει και χιονίζει,
Ετσά 'χεις **ντουσουμάνιδες** και πώς τσοι νταγιαντίζω.
- Σήκωσε το φουστάνι σου και κάνε του μια γκούδα (=διπλή),
Κι οντέ θωρής **ντελικανή**, μη φαίνεσαι λιχούδα (=ζητιάνα).

Κεφάλαιο 4

Ιταλικές και Βενετσιάνικες δάνειες λέξεις – ουσιαστικά

4.1 Ιστορικό πλαίσιο

Η περίοδος της βενετοκρατίας από το 1204-1669 που διαρκούσε αρκετά χρόνια ξεκίνησε από μια διαμάχη η οποία αφορούσε τη Κρήτη και την κυριαρχία της. Λόγω της Δ' σταυροφορίας το νησί πέρασε στα χέρια του Βονιφατίου του Μομφερρατικού. Επειδή ο ίδιος δεν διέθετε τότε κανένα στόλο ούτε ήταν διατεθειμένος να ξεκινήσει την ένοπλη σύρραξη, αποφάσισε να παραχωρήσει τα δικαιώματα και τη νήσος στη Γαληνότατη Δημοκρατία. Έτσι λοιπόν με μια αρκετά μετρημένη τιμή περίπου των 5.000 χρυσών δουκάτων Ενετοί μπορούσαν πιο εύκολα να μεταφέρουν εμπορεύματα από την Αίγηπτο και την Ανατολή. Όμως αυτή η απόφαση κατεύθηκε τη Βενετία σε μια σύγκρουση με τη Γένουα με την οποία συναγωνιζόταν για την κυριαρχία των θαλάσσιων και του εμπορίου. Μετά από τον αγώνα για την Κρήτη τον οποίο νίκησε η Γαληνότατη Δημοκρατία, οι Γενουάτες έπρεπε να αποχωρίσουν από τα 14 φρούρια που είχαν χτίσει στο νησί. Από το 1217 επίσημα η Κρήτη βρισκόταν στα χέρια των Βενετών.

Το διοικητικό σύστημα είχε ως πρότυπο τη διοίκηση στο μητροπολίτικο δηλαδή μικτό και όχι το δυτικό φεουδαρχικό. Το πρώτο πράγμα που είχε η μεγαλύτερη σημασία για τους Ενετούς ήταν το χρήμα και κυρίως οικονομική εκμετάλλευση της νήσου. Το «Βασίλειο της Κρήτης» (*Regno di Candia*) με τη πρωτεύουσα στον Χάνδακα (σημ. Ηράκλειο) ξεκίνησε να μοιάζει με τη «Βενετία της Ανατολής». Στην αρχή το νησί περιείχε έξι διαμερίσματα – *terittoria* (λεγόμενα σεξτέρια βενετ. *saxteria* – εξαρχίες), μετά από 14^ο αιώνα έγιναν τέσσερα (αυτά τα οποία έχουν μείνει μέχρι σήμερα). Οι αποικίες των Ενετών που εγκατέστησαν στην Κρήτη μόνο στα πρώτα 100 χρόνια κατοχής έφτασαν στο περίπου 10.000. Ο ανώτατος πολιτικός «πληρεξούσιος» – ο δούκας (*duca di Candia*) είχε τους δύο συμβούλους μαζί με τους οποίους ανήκαν στη τρίμελη Αυθεντία (*Signoria*) και από το 14 αιώνα στις άλλες πρωτεύουσες των διαμερισμάτων διοριζόνταν οι ρέκτορες και στις μικρότερες εξουσίες επικουρούσαν οι καστελλάνοι.

Η θέση του στρατιωτικού διοικητή (*capitano di Candia*) και η αρχηγία του στρατού βρισκόταν στον Χάνδακα αλλά ο αρχιναύαρχος του ενετικού στόλου όμως

ήταν στην κορυφή της ιεραρχίας των αρχών του νησιού (*capitano general da mar*). Σε περίπτωση που η Κρήτη θα βρισκόταν υπό την απειλή της διαμάχης άλλης χώρας (και εδώ η περισσότερη προσοχή επιστούσε ο τουρκικός κίνδυνος) η Βενετία έστελνε τον γενικό προβλέπτη (*provveditor general*) στα χέρια του οποίο περνούσε ολόκληρη διοίκηση.

Κρητικοί οι οποίοι δεν υποδέχτηκαν τους Ενετούς με ενθουσιασμό προσπαθούσαν συνεχώς να σημαδέψουν την παρουσία τους και αντιδρούσαν οργανώνοντας επαναστάσεις. Το 1211 πραγματοποιήθηκε η πρώτη εξέγερση πιθανότατα λόγω του ερχομού των αποίκων της Βενετίας. Πάντα ο επικεφαλής των επαναστάσεων ήταν οι αρχηγοί που ανήκαν στις μεγάλες οικογένειες βυζαντινής καταγωγής. Η υπογραφή των συνθήκων συχνά τελείωνε της «διαμαρτυρίες» του εγκλωβισμένου λαού αλλά πολλές φορές οι αντηδράσεις των Βενετών ήταν πιο βίαιες και τα χρόνια της ειρήνης ήταν ταυτόχρονα χρόνια προετοιμασίας στην καινούργια αντίσταση.

Μεγάλη σημασία είχε η «επανάσταση» των Βενετών εναντίον τους μητροπολίτες. Οι διαμαρτυρίες των Ενετών αφορούσαν την φορολογική καταπίεση, η μεγάλη εκστρατεία που ετοίμασε η Βενετία μαζί με αυστηρές διαταγές της σύλληψης του δούκα της Κρήτης, των συμβούλων του και των οικογένειων Γραδενίγων και Βενιέρων. Οι τελευταίες επαναστάσεις των Κρητικών αναφερόταν στη αντίδραση των ποιμενικών και αγροτικών πληθυσμών σχετικά με το ίδιο πρόβλημα που εντόπιζαν οι φεudάρχοι – με την φορολογική καταπίεση.

Ο Κρητικός Πόλεμος του 1645-1669 μεταξύ Βενετών και Τούρκων ήταν σκληρός και για την Γαληνότατη Δημοκρατία αλλά και για τον κρητικό λαό. Το πρώτο μεγάλο χτύπημα του τουρκικού στρατού στους Ενετούς ήταν η άλωση των Χανίων. Μετά μέσα από 21 χρόνια, που διαρκούσε η πολιορκία του Χάνδακα, στις 4 Οκτωβρίου του 1669 η Κρήτη πέρασε στα χέρια των Τούρκων. Πολλοί από τους Κρητικούς έγιναν πρόσφυγοι στα Νησιά Ιονίου και σε άλλα μέρη υπό την κυριαρχία των Βενετών.

Κατά την διάρκεια της περιόδου της βενετοκρατίας έχουν βελτιωθεί πολλοί τομείς της οικονομίας στην Κρήτη αλλά και λογοτεχνία (Κρητική Αναγέννηση). Μερικοί Κρητικοί συνήθως των μεγάλων οικογενειών έφευγαν για σπουδές στις πόλεις της Ευρώπης. Εκτός από τον Χάνδακα, στις άλλες πόλεις της Κρήτης εμφανίστηκαν μνημεία με παράλληλη ανάπτυξη όσον αφορά την τέχνη και τον πολιτισμό. Αρκετά εξαντλητική για τους Κρητικούς φαινόταν η υποχρεωτική υπηρεσία στις βενετικές γαλέρες (κωπηλάτες) που συνθήκες, η διατροφή και επιδημίες μάλιστα όλους όσους έκαναν το καθήκον τους.

Η μεγάλη δυσκολία για τον κρητικό λαό έγιναν συνεχείς συγκρούσεις μεταξύ Βενετίας και Τουρκίας επίσης σε πιο ανεπίσημο τρόπο. Πολλές από τις επιδρομές των πειρατών, λεηλασίες και αιχμαλωσία των πληθυσμών οδηγούσε τους άτυχους στα σκλαβοπάζαρα στην Ανατολή. Ένας από τους πιο γνωστούς πειράτες ο Βαρβαρόσσα κατάφερε να καταλάβει και το φρούριο της Σητείας και να λεηλατήσει μικρά χωριά του Ρεθύμνου ή του Αποκορώνου.

4.2 Λέξεις κατά περιοχή, η ρίζα τους, σημασία στην γλώσσα προέλευσεις και στην κρητική διάλεκτο

4.2.1 Ανατολική Κρήτη

- Ιεράπετρα (Γ. Γεωργακάκης)

ο **τραϊτόρος** – βενετ. *traditore* = επίβουλος, προδότης (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τραϊτώρος < ιταλ. *traditore* = προδότης ή επίθ. άπιστος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < βενετ. επίβουλος, δόλιος, προδότης (ύβρις) (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), η τραϊτοργιά – δόλος, προδοσία (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) καταδότης, δόλιος 2) προδότης < ιταλ. *traditore* = προδότης (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < ιταλ. Επίθ. *traditore* - δόλιος, άπιστος, καταδότης (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **καβαλλάρης** – ιταλ. *cavallo* = ο έφιππος, εξάρτημα της λύρας (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *cavallaro* = ιπηλάτης 1) ο έφιππος 2) στέκκα 3) εξάρτημα της λύρας (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), της λύρας ξύλον και υποστηρίζο τας χορδάς (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), 1) ο ιπέας, αντίθετο του πεζός 2) ξύλινο εξάρτημα της λύρας που συγκρατεί τις χορδές 3) ξύλινο εξάρτημα – τροχαλιά του αργαλείου για συγκράτηση και ολίσθηση των μίτων (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) ιπέας 2) στενόμακρη πλάκα που τοποθετείται στην άκρη του δώματος και φθάνει μέχρι την εφωτερική πλευρά του τοίχου 3) μικρή τροχαλιά, εξάρτημα του αργαλείου < λατ. *caballus* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) ιπέας 2) εξάρτημα εγχόρδων οργάνων 3) μικρή ξύλινη τροχαλιά του αργαλείου 4) εξάρτημα νερόμυλου (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **σκάγι** – βενετ. *scagia* (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), βενετ. *scagia* = μολύβδινα σφαιρίδια χρησιμοποιούμενα ως βλήματα των κυνηγετικών όπλων (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960)

το **φλουρί** – χρυσό παλιό νόμισμα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

η **τάβλα** – χ2 ιταλ./λατ. *tabula* = η σαής και τράπεζα φαγητού συμποσίου (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), λατ. *tabula* = 1) σαής 2) τράπεζα φαγητού (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), σανίδα, τραπέζι (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), 1) μεγάλη σανίδα στρωμένη με υφαντό που αντικαθιστούσε το τραπέζι σε συγκεντρώσεις 2) τραπέζι με φαγητό (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), στενόμαρο τραπέζι συμποσίου < λατ. *tabula* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) η σανίδα 2) τραπέζι του φαγητού στους γάμους ή στα συμπόσια < λατ. *tabula* (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **στιφάδο** – ιταλ. *stufato* = είδος φαγητού (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952)

το **μάτσο** – ή ματσάκι ιταλ. *mazzo* = φάκελος,, δεσμής (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), < ιταλ. *mazzo* = δεσμή 1) μικρή δεσμή ομοειδών πραγμάτων, ματσάκι 2) μτφ. ανάγωγος άνθρωπος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009)

η **όρτσα** –ιταλ. ναυτ. *orzare* = επίρρ. 1) επάνω, εμπρός 2) ζωηρές κοντηλιές της κρητικής λύρας (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ίσως ιταλ. *orza* = προς τα αριστερα ή αρχ. προστ. *ορσέο του αόρ. ώρσα του ορνυμι-μαι* = διεχειρώ, παρακινώ, σηκώνω –μαι (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ζωηρότερες κοντυλιές του πηδηχτού χορού (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), οι όρτσες - δοξαριές δυνατές και διαλεχτές από οργανοπαίχτες κρητικούς < ιταλ. *orza* = κόντρα στον άνεμο (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), οι όρτσες ή όρσες – ζωηρές δοξαριές αλλά και πεταχτός χορός – επίδραση του ναυτικού όρου – όρτσα = γρήγορα , εμπρός (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **θιαμπόλι** – ιταλ. *fiabuolo* = ο αυλός (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή χιαβιόλι ή βαβιόλι, βορειοιταλ. *fiabuolo* = ευθύαυλος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), αυλός (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < μεσν. ξύλινο ή με καλάμι πνευστό όργανο, φλογέρα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή φιαμπόλι ή χαμπόλι < βενετ. *fiabuolo* = φλογέρα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) αύλος ή είδος φογέρας 2) μτφ. λόγω του σχήματός του το κόκκαλο της κνήμης (Μ. I. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **μπεκάτσα** – ιταλ. *beccacia* = ο ξυλόκοτα (Ιδ. I. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952)

το **ντεμπλί** – η ντέμπλα – ξύλον μακρόν δι' ου ραβδίζουν τα ελαιόδενδρα (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), το ντεμπλί και η ντέμπλα = ξύλινη ράβδος για

ράβδισμα των χαμηλών κλωναριών της ελιάς (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή ντέμπλα < λατ. *temblum* = δοκός – μακρύ λεπτό ξύλο που χρησιμοποιείται στο ράβδισμα (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **ντίνα** – ιταλ. *tina* = μέγα δοχείον ελαίου μετάλλινον ή ξύλινον (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *tina* = κάδος, πατητήρι – πολύ μεγάλο δοχείο λαδιού συνήθως μετάλλινον (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), μεγάλης χωριτηκότητας δοχείο από λευκοσίδηρο για αποθήκευση λαδιού < ιταλ. *tina* = κάδος, ληνός (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **παντεσπάνι** – ιταλ. *panno d'España* = 1) είδος γλυκίσματος 2) ισπανικό ψωμί (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952)

- Ιεράπετρα (Σ. Χριστοδουλάκης)

ο **καντηλιέρης** – ιταλ. *candelliere* = λυχνοστάτης (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή το καντυλιέρι - ξύλον όρθιον με πόδι και οπός όπου εμπήγνυται ή λαβή του λύχνου (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), λυχνοστάτης, ξυλινό στήριγμα λυχναριού με βάση σε σχ. L (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), στα Σφακιά: όρθιο ξύλο, πάνω σε βάση με τρύπες μετά διαστήματα για να στερεώνεται το λυχνάρι (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), λυχνοστάτης < ιταλ. *candelier* = κηροπήγιο, λυχνία < ελλην. κανδύλι (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **μπροκαδούρα** – γαλλ. μπρόκκα *broche* = σουβλί, σούβλα (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), κοντά καρφιά με ημισφαιρικό κεφάλι που κάρφωναν κάτω από τις σόλες των στιβανιών, σε άρβυλα και σε παπούτσια για να μη φθείρονται γρήγορα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < βενετ. *broca* συν κατάληξη –ούρα = καρφί σιδερένιο και πλατυκέφαλο για ενίσχυση της σόλας των υποδημάτων (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), η κάλυψη ολόκληρου του πέλματος του υποδήματος με μικρά ειδικά καρφιά, την βάζουν στα στιβάνια για να μη φθείρεται γρήγορα το σολόδεσμα (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **ντέμπλα** – βλ.

η **μπονάτσα** – ιταλ. *bonaccia* = η γαλήνη της θάλασσας (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952),

η **βεντέμα** – 1) εποχή μεγάλης εσοδείας π.χ. των ελιών ή σταφίδας 2) χρονική περίοδος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ελαιοπαραγωγή < βενετ. *vendema* = τρυγητός (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) η πλούσια καρποφορία 2) η καλή σοδειά < ιταλ. *vendema* = τρυγητός (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **σκέρτσο** – ιταλ. *scherzo* = ο χαριεντισμός (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ιταλ. *scherzo* = ο χαριεντισμός (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), 1) θωπείες 2) χαριεντισμοί (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

η **κασέλλα** – ιταλ. *casella* = είδικον κιβώτιον διαφιλάξεως ενδυμάτων και άλλων αξιών υπό των χωρικών (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *cassa* = κιβώτιο (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), 1) κιβώτιο ή σεντούκι 2) κιβώτιο που συγκεντρώνεται το λάδι από το ελαιοπιεστήριο ανακατεμένο με νερό κατά την έκθλιψη του ελαιοκάρπου (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **κούδα** – ιταλ. *coda* = ουρά – το οπίσθιον άκρον του γυναικείου ποδήρουσ φορέματος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), βενετ. ουρά (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), ουρά – π.χ. κοντά σε κάποιον, κάποιον ακολουθώ «στη' γ-κούδα μου κλουθάς» (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), η μακρυά ουρά της γυναικείας φούστας < ιταλ. *coda* = ουρά (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **σάντολος** – βενετ. *sandolo* = ο ανάδοχος βαπτιζομένου παιδιού (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *sandolo* = ανάδοχος, νονός (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), βενετ. νονός (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < ιταλ. *santolo* = ανάδοχος, σύντεκνος, νονός το παιδιού (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή σάντουλος < ιταλ. *santolo* = νονός, ανάδοχος (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ή θηλ. σάντολα < ιταλ. *santolo* = ο ανάδοχος, ο νονός (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **φιλιότσο** – ιταλ. *figlioccio* = ο αναδεκτός, βαφτισμιός (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *figlioccio* = ο αναδεκτός, βαφτισμιός (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), βενετ. βαπτιστικός (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < ιταλ. *figlioccio* = ο βαπτιστικός (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < ιταλ. *figlioccio* = βαφτισμιός, αναδεξιμιός (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) ο βαφτισμιός, 2) ο αναδεκτός < ιταλ. *figlioccio* = ο αναδεκτός (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

- Σητεία (Γ. Δερμιτζάκης)

το **ατσάλι** – βενετ. *azzale* = ο χάλυψ (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), η ατσαλιά = απρέπεια, έλλειψη κοσμιότητας (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

ο **μπερμπάντης** – ή μπερμπάτης ιταλ. *birbante* = άσωτος, άτακτος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), 1) άθλιος, αχαίρευτος 2) ακατάστατος, διεφθαρμένος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειον 1990), < τουρκ. = απαίσιος 1) ο φαύλος 2) καφενόβιος 3) γυναικοθήρας (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008),

ο **βιγλάτωρας** – < βίγλα = *vigla* = υψηλό σημείο – βιγλάτορας – σκοπός που εποπτεύει από τη βίγλα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

η **μπούκα** – ιταλ. *bucca* ή *bocca* = το στόμα (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *bucca* = άνοιγμα, κοίλωμα – το στόμα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < λατ. *bucca* = στόμα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < ιταλ. *bocca* = το στόμα 1) στόμα 2) άνοιγμα του στημονιού στον αργαλειό 3) το στόμο του φούρνου (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **φόκος** – ιταλ. *fucos* = η φωτιά, μτφ. εμπρός (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *foco* ή *fucos* = 1) φωτιά και 2) εκκίνηση μηχανής μτφ. «Βάλε φόκο στο τραχτέρι να παχάινουμε» (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

η **φούρ(γ)ια** – ιταλ. *furia* = η ορμή, η βία (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *furia* = η ορμή, η βία (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), η ορμή (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < ιταλ. *furia* = η οργή 1) βιασύνη, ζόρισμα, αιχμή εργασίας 2) ορμητικότητα 3) φρ. «έχω τσι φούριες μου» είμαι πολύ βιαστικός ή έχω πολλές και επείγουσες δουλειές (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < ιταλ. *furia* = μανία (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009)

η **γυρλάντα** – ή γιρλάντα ιταλ. *ghirlanda* = διακοσμητικόν (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952),

το **τέμπο** – ιταλ. *tempo* = ο ρυθμός, ο ευσημικός τρόπος, χρόνος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. = ο ρυθμός, ο ευσημικός τρόπος, χρόνος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960)

η **ράτσα** – ιταλ. *razza* = η φύλη, η γενεά, μτφ. πανούργος ή έξυπνος άνθρωπος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *razza* = η φύλη, η γενεά (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960)

η **κρέστα** – ιταλ. *cresta* = το λοφίον της κεφαλής του πετεινού (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή κρίστα ή κλίστρα < ιταλ. *cresta* = κυρβασία (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), <λατ. λοφίον αλέκτορος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), μικρό λοφίο της κότας (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ή κρίστρα ή κλίστρα ή κρίστα < – ιταλ. *cresta* = λειρί πετεινού ή κότας, λοφίο πτηνών (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), λοφίο του πετεινού, της όρνιθας ή της ινδικής κότας < ιταλ. *cresta* = κορυφή, άκρα και *cresta di gallo* = αλεκτορολόφος (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **μπαλιτίδια** ή η **μπαλωθιά** – μάλ- ωθιά < ρ. ωθώ – η ντουφεκιά, η βίβα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < βενετ. *balota* = σφαιρίδιο – πλήθος πυροβολισμών (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009)

το **θιαμπόλι** – βλ.

ο **μπέτης** – ιταλ. *petto* = το στήθος (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < τουρκ. στήθος (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), – ιταλ. *petto* = το στήθος 1) το στήθος, ο θώρακας 2) φρ. «στ'ρνω μπέτη» αντιστέκομαι 3) «μπέτης του βουνού» απότομη αλλά βαθιά πλαγιά του βουνού 4) εμπρός όψη του ζυγού που έβαζαν στα βόδια καθώς και το εμπρός ανυψωμένο τμήμα του αλωνίσματος (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), στήθος < ιταλ. . *petto* = το στήθος (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < ιταλ. *petto* = το στήθος ανδρικό και γυναικείο (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **στιβάνι** – ιταλ. *stivale* = ανδρικό κρητικό υπόδημα (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), τα κρητικά υποδήματα (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), υπόδημα ανδρικό και ψηλό, μπότα < ιταλ. *stivale* = μποτίνι, σκαρπίνι, τακούνη (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) ανδρικό υπόδημα 2) είδος μπότας < βενετ. *stival* = στιβάνι, στιβάλι (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **μπούτι** – ο μπούτης < ιταλ. *butto* = το προεξέχον, ο στόχος, το ανυψωμένον 1) η πέτρα που σημαδεύουν οι παίχτες του παιχνιδιού «αμάδες» 2) αυτός που εξαπατώμενος από άλλους ενεργεί για λογαριασμό τους (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009),

το **μπαστούνι** – ιταλ. *bastone* = 1) η ράβδος 2) μία των 4 φυλών των παιγνιοχάρτων 3) μτφ. δυσκολία (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *bastone* = η μπασούνα (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008)

η **πόζα** – ιταλ. *posa* = σοβαροφάνεια, προσποιητή στάση (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή μπόζα < . *posa* = σοβαροφάνεια (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960)

η **όρτσα** – βλ.

το **σκάγι** – βλ.

η **μπόμπα** – ιταλ. *bomba* = πυρφόρος σφαίρα (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952)

η **κολαίνα** – ιταλ. *collana* = είδος περιδεραιού (Ιδ. Ι. Παπαγρηγοράκης εν Χανίοις 1952), περιδέραιον από χρυσά νομίσματα (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < ιταλ. *collana* = είδος περιδεραιού ή < λατ. *collum* = λαιμός 1) κόσημα που

κρεμιέται στο λαιμό, περιδέριο με χρυσά ή αργυρά νομίσματα που στόλιζαν παραδοσιακές στολές 2) λουλούδια που περνούσαν με βελόνα σε σπάγκο την πρωτομαγιά και τα φόρεσαν στο λαιμό μέχρι να τα φέρουν στο σπίτι και να τα κρεμάσουν στο πορτομάγουλο με μια ευχή (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), περιδέριο από χρυσά νομίσματα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), το περιδέριο από χάνδρες, χρυσά ή αργυρά νομίσματα < ιταλ. *collana* = περιδέριο (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **μπάντα** –ιταλ. *banda* = 1) η μεριά 2) ο ομάς μουσικών οργάνων (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), ή πάντα – μέρος, πλευρά (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), < ιταλ. *banda* 1) άκρη 2) όψη 3) στην άλλη πλευρά (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), ιταλ. *banda* = 1) η μεριά 2) φρ. «μπάντα για μπάντα» πέρα ως πέρα 3) «δεν έχει καλή μπάντα» δεν έχει κανένα προτέρημα 3) με γεν. προσωπ αντων. σημαίνει – ο εαυτός μου/σου 4) «στη μπάντα» παραμέρισε(τε) 5) «μπαντα-μπάντα» πότε-πότε 6) (μ)πάντα < *bandiera* – παντιέρα ή λωρίδα ή κορδέλα ή ταινία, μακρόστενο κέντημα κρεμασμένο σε εμφανής μέρος, συνήθως πάνω από καναπέ (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < ιταλ. *panda* = 1) το μέρος 2) η μεριά, η πλευρά 3) η κατεύθυνση (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **καβαλλάρης** – βλ.

το **σκέρτσο** – βλ.

το **μενούτο** – ιταλ. *menuto* = το λεπτόν της ώρας (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < ιταλ. *minuto* = το λεπτό της ώρας (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), < ιταλ. *minuto* = το λεπτό της ώρας (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

το **μπουρλότο** – βενετ. *burlotto* = 1) ολοκαύτωμα 2) ξεκάμωμα 3) πυρπολικό πλοίο (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < βενετ. *burloto* = 1) ολοκαύτωμα 2) πυρπολικό πλοίο

η **ματζουράνα** – ιταλ. *maggiorana* = το αμάρακον – αρχ. αρωματικών (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < βενετ. *mazorana* ή ιταλ. *maggiorana* = το αμάρακον (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), η ματζιοράνα – είδος αρωματικού φυτού < βενετ. *mazorana* < λατ. μsn. *majorus* < λατ. *amaracus* < αρχ. *αμάρακον* (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009)

4.2.2 Δυτική Κρήτη

- Ρέθυμνο (Α. Λαμπρινός)

ο **φάλκονας** – το φάλκος ιταλ. *falco* = είδος ιέρακος (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), λατ. *falco* = ο ιέραξ (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), ιέραξ ή το γεράκι (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), λατ. *falco* = αρπακτικό πτηνό, γεράκι (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), λατ. *falco* = είδος ιερακιού (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), ιταλ. *falco* = είδος ιέρακας (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **ματζουράνα** – βλ.

η **φουρτούνα** – ή φουρτίνα ιταλ. *fortuna* = τύχη, κατ' ευφημισμών, ραγδαία βροχή, τρικυμία (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), λατ. ή ιταλ. *fortuna* = τύχη, μτφ. τρικυμία της θάλασσας (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), φουρτίνα, μπόρα, καταιγίδα < ιταλ. *fortuna* = ναυτ. καταιγίδα (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009)

η **κασέλ(λ)α** – βλ.

η **τάβλα** – βλ.

- Ρέθυμνο (Φ. Αλεξανδράκη)

το **μάτσο** – βλ.

το **φαμεγιούρι** – βενετ. *famegio* (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), < βενετ. *famegio* = φαμεγιουράκι, παιδί υπηρέτης, υποκ. του φαμέγιος (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), υποκοριστικό του φαμέγιος < βενετ. *famegio* (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **φαμέγιος** – βενετ. *famegio* = υπηρέτης (Ιδ. Ι. Παπαρηγοράκης εν Χανίοις 1952), υπηρέτης (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), εργάτης που δουλεύει μόνιμα σ' ένα αφεντικό, ο υπηρέτης (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < βενετ. *famegio* = υπηρέτης, στην Κρήτη είχε όμως μια ιδιάζουσα θέση στην οικογένεια – όχι δούλος ή δούλα (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

ο **μπέτης** – βλ.

το **φλουρί** – βλ.

η **φουρτούνα** – βλ.

- Χανιά, Κίσσαμος (Μ. Μπομπολάκης)

το **μιτάτο** – λατ. *castra metata* = λιθόκτιστον οίκημα πλησίον της μάνδρας εκ τω οποίου γίνεται η τυροκομία του γάλακτος, φυλάσσονται τα τυροκομικά σκευή και διαμένει ο τυροκόμος (Γ.Εμμ. Πάγκαλος, Αθήνα 1960), στάνη (Ιω. Δ. Κονδυλάκης, Ηράκλειο 1990), μέτρο υγρών, ίσο ανάλογα με το είδος ίσως < βενετ. *mistute* <

λατ. *mistus* ή όπως αναφέρει ο Ξανθουδήδης < ιταλ. *mestato* = ανακατεύω (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), το κτίσμα από 2-3 δωμάτια που χρησιμοποιείται από ομάδα συνεταιρισμένων κτηνοτρόφων ή από ένα μόνο ιδιοκτήτη και λεγεται τότε «μοναχικό μιτάτο» που είναι καλό να βρίσκεται στο κέντρο των βοσκοτόπων που βόσκουν τα ποίμνια, ίσως < λατ. *metatum* = στρατιωτικό κατάλυμα (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

η **φούρια** – βλ. Φουριάρης ή φουριάρικος = αγριεμένος, ο περιφερόμενος ελεύθερος στα βουνά (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009),

ο **αμπασιαδόρος** – ο αγγελιοφόρος ή αυτός που κάνει θελήματα στη γειτονιά (Α. Ε. Τσιριγωτάκης, Ηράκλειο 2008), < βενετ. *ambassador* = πρεσβεύτης 1) εκπρόσωπος 2) απεσταλμένος (Α. Ξανθινάκης, Ηράκλειο 2009), 1) αγγελιοφόρος 2) ο αποκρισάριος των Βυζαντινών < ιταλ. *ambasciatore* (Μ. Ι. Πιτυκάκης, Αθήνα 2011)

- Σφακιά (συλλογή του Περιστεράκη)

ο **μπέτης** – βλ.

η **μάτσα** – βλ.

η **κούδα** – βλ.

4.3 Σχόλια βάσει των επιλεγμένων λεξικών

Οι ιταλικές και βενετικές δάνειες λέξεις λόγω της λατινικής παρουσιάζουν ένα άλλο ζήτημα. Παρότι σχεδόν όλα λεξικά αναφέρουν ακριβή προέλευση λέξεων όσον αφορά τις βενετικές δάνειες λέξεις, οι ιταλικές συμβαίνει να εμφανίζονται μαζί με τις λατινικές εξαιτίας της δυσκολίας διαχωρισμού που οφίλεται στους ιστορικούς παράγοντες. Πολλές από τις λέξεις ιταλικής ή βενετικής προέλευσης χρησιμοποιούνται σχεδόν απaráλλαχτες π.χ. η κρέστα < *cresta* ή το μάτσο < *mazzo* ή η πόζα < *posa*.

Όλες δάνειες λέξεις που παραβρέθηκαν στις μαντινάδες με την κατάληξη *-a* στα ιταλικά είτε στα βενετσιάνικα παρουσιάζουν στην κρητική διάλεκτο θηλυκό γραμματικό γένος π.χ. η κολαίνα < *collana*, η μπονάτσα < *bonaccia*, η φούρια < *furia*. Η λίγο προβληματικές φαίνονται οι καταλήξεις των πρότυπων λέξεων του ενικού αριθμού με *-o* και *-e* που στην κρητική διάλεκτο μεταμορφώνονται είτε στις λέξεις με κατάληξη του αρσενικού γραμματικού γένους είτε του ουδέτερου γραμματικού γένους π.χ. ο φόκος < *fuoco*, το τέμπο < *tempo*, ο μπέτης < *petto* αλλά και ο αμπασιαδόρος < ιταλ. *ambasciatore* ή βενετ. *ambassador*, το ατσάλι < *azzale*, ο τραϊτόρος < *traditore*

(στα ιταλικά λέξεις με κατάληξη *-ore* συνήθως ανήκουν στο αρσενικό γραμματικό γένος).

Η σημασία των λέξεων, οι οποίες υπάρχουν και στην ΚΝΕ όπως π.χ. *ο καβαλλάρης*, αλλάζει όχι μόνο στην κρητική διάλεκτο αλλά καμιά φορά εξαρτάται επίσης από άλλους παράγοντες. Με αυτό το τρόπο *ο καβαλλάρης* της ΚΝΕ συμπίπτει με την έννοια που έχει στην κρητική διάλεκτο επειδή ως εξάρτημα ενός μουσικού οργάνου είναι πανταχού παρών και σε αυτή την έννοια και ως υπόθετος δεν ανήκει στους ιδιοματισμούς της διαλέκτου. Σε μερικές περιπτώσεις οι μορφολογικές αλλαγές περιλαμβάνονται στην απλοποίηση της προφοράς της γλώσσας π.χ. *ο φιλιότσος* < *figlioccio* [fiɫ'ɫɔtʃo], είναι κάτι που συμβαίνει αρκετά συχνά λόγω της φωνητικής διαφοροποίησης της ιταλικής γλώσσας αλλά και της βενετικής διαλέκτου π.χ. *η ματζιοράνα* < *maggiorana* [mad'ʤorana].

Το πρόβλημα της ακριβούς ετυμολογίας έχει σχέση με τη χρονολογία εμφάνισης μιας λέξης. Είναι φανερό πως για να γίνει σίγουρη η θεωρία της προέλευσης πρωτίστως πρέπει να συγκριθούν μεταξύ τους η ιταλική γλώσσα με τη βενετική διάλεκτο και αυτό είναι αρκετά απαιτητικό. Εξαιτίας των ιστορικών γεγονότων οι δάνειες λέξεις της ιταλικής και της βενετικής διαλέκτου έπρεπε να επιβιώσουν αρκετά χρόνια της τουρκοκρατίας όπου δεν υπήρχε τόση ελευθερία σε επίπεδο πολιτισμού. Παρόλο που έχει απομείνει αρκετό γραπτό υλικό και το γεγονός, ότι κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας η κρητική λογοτεχνία άνθισε, στη καθημερινή λαλιά την πρώτη θέση ανέλαβε η τουρκική γλώσσα μαζί με το λεξιλόγιό της και τη διοικητική ορολογία της.

4.4 Παραδείγματα και χρήση στις μαντινάδες

4.4.1 Ανατολική Κρήτη

- Ιεράπετρα (Γ. Γεωργακάκης)

- Ο **τραϊτόρος** κύρης σου σε διπλομανταλώνει,
Κι ούτε στην πόρτα βγαίνεις μπλιο μήτε και στο μπαλκόνι.

Ο **τραϊτόρος** κύρης σου σε διπλομανταλώνει,
Μα τ' αντικλείδι του έρωντα τα πάντα ξεκλειδώνει.

- Όντε σε πρωταντίκρισα στ' άλογο **καβαλάρη**,
Τάμα 'καμα στη Παναγιά να γίνουμε ζευγάρι.

- Ως τρέμει του λαγού η καρδιά του κυνηγού τα **σκάγια**,
Τρέμω να μη ξελογιαστείς μ' άλλης αγάπης μάγια.
- Θα σου κρεμάσω στο λαιμό **φλουργιά** κωνσταντινάτα,
Χρυσά στολίδια τσιργιαστά στα τρυφερά σου νιάτα.
- Η **τάβλα** γιόμισε «καλά» κι η λύρα κέφια χτίζει,
Αρχίζουν τα ριζίτικα κι ο πεντοζάλης... σκίζει.

Διπλές και τρίπλες σειρές **τάβλα** πλουσοστρωμένη
Και μουλιανίτικο κρασί γλεντζέδες περιμένει.

- Το μουλιανίτικο κρασί, ζητά λαγό **στιφάδο**
Κι οφτές πατάτες θέλουνε ρακή τριάντα γράδω.
- Ευχαριστώ σε, σύντεκνε, μετά χαράς θα κάτσω,
Πουρί το ρακοπότηρο φαρμάκια ρίχνει **μάτσο**.
- Σα μπαίνω στην ομπρός μέρα κι έχεις μαζί μου πιάσει,
Στς' **όρτσες** δεν το μπορεί κιανείς σίγουρα να με φθάσει.
- Με τα **θιαμπόλια** των βοσκών, των τράγων τα κουδούνια,
Πλαγιές το ξεφαντώνουνε, γλεντούν τα καρφοβούνια.
- Τσίχλες, **μπεκάτσες**, πέρδικες, ξεγύριστοι μεζέδες,
Με μουλιανίτικος κρασί για κρητικούς γλεντζέδες.
- Σκαμνιά, ανάπλες και **ντεμπλιά** στ' αμάξια στιβαγμένα,
Πρωί πρωί στα γονικά τα ελιοφορτωμένα.
- Σαν τσι λιπαίνεις τις ελιές και σαν τσι ζευγαρίζεις,
Ντίνες και λαδοπίθαρα στρίγγα θα τα γεμίζει.
- Ψωμί που πλιο πολλές φορές για χορτασιά δε φθάνει,

Και οι χορτάτοι θα μας πουν να τρώμε... **παντεσπάνι**.

• Ιεράπετρα (Σ. Χριστοδουλάκης)

- Το φως στα σπίτια ήτανε λύχνος στον **καντιλιέρη**,
Στο δρόμο να κυκλοφορείς εβάστας το φενέρι.

- Οι κορασίδες ξύλινα εβάνανε σανδάλια,
Φέλλους ονομαζότανε κι εγροίκας τα πλακάδα,

Τάκα και τούκα οι φέλλοι κι άλλοι με **μπροκαδούρες**
μπαλματήδες, τσαγκαριά ήταν δουλειές σιγούρες.

- Δεν είχαν ούτε ραβδιά, κατσούρες μόνο
Και **ντέμπλες** για να φτάνουνε κάθε μεγάλο κλώνο.

- Κι αν όταν τσι λιγνούσανε πέφτανε σε **μπονάτσα**
ο «ποταμός» τους ήκοβγε γόνατα, μέση, μπράτσα.

- Κι όσο καιρό μαζώνετο η «σκοτεινή **βεντέμα**»,
Η ράχη τους εσύρωνε όμπιους σαφί και αίμα.

- Εψόφησεν ο γάιδαρος κι άφησαν το σομάρι
Να το φορεί τ' αφεντικό με **σκέρτσο** και καμάρι.

- Εφέρνανε τα όργανα κι ανοίγουν την **κασέλα**,
Κι όλοι εστέκανε να δουν ειντάχε η κοπέλα.

Ένα σεντόνι εστρώνανε κατάχαμα στο σπίτι
Και ένα ένα το 'βγανε απ' την **κασέλα** η νύφη.

Άνοιξε την **κασέλα** σου, νύφη μας παινεμένη,
Να δούμενε την προίκα σου, τη μορφοδιπλωμένη.

- Κι εκεί γινόταν τση τρελής από τα πιτσιρίκια,

Κούδες πολλές των γυναικών εβάνανε σαρίκια.

- Οι συγγενείς οι πιο εμαζευόταν όλοι
Μ' ευχές: Να το χαρούμε γονέοι και **σαντόλοι**.

Αυτή την ώρα ελέγανε πως λυούνε το μαντήλι
Ο **σάντολος** του κοπελιού και σ' όλους δώρα δίδει.

Προς το φιλιότσο ο **σάντολος** εκτός το μαρτυρίκι,
Έδινε και καμιά φορά ακίνητο ως μπατίκι.

- Προς το **φιλιότσο** ο σάντολος εκτός το μαρτυρίκι,
Έδινε και καμιά φορά ακίνητο ως μπατίκι.

- Σητεία (Γ. Δερμιτζάκης)

- Γιατί 'χουνε καρδιά θεργιού από καθάρνο **ατσάλι**
και την ψυχή σαν το βουνό σγούρα και μεγάλη.

Μαλιώτικη με τόνομα τέτοια δεν έχει άλλη
Ντομάτα όλο ζάχαρι σκληρή ωσάν τ' **ατσάλι**.

- Μόλις καλά μεγάλωσε, κι' έγινε παλληκάρι
Που 'παιζε σάλτο κι' έτρεχε, σαν τ' άγριο **βετσάρι**.
- Να 'σουν **μπερμπάντης**, κουμαρτζής π' άλλος δεν είχε ταίρι
Και τήνε γλεντάς την ζωή χειμώνα καλοκαίρι.
- Μ' αν ερωτήξουνε για με είντα καπνό φουμάρω,
Πες τους πως απόκτησα καρδιά σαν το **φουγάρο**.
- Εδώ στον Ομαλό ψηλά στη ρεμετιά στο βάθος
Στέκει βουβός **βιγλάτωρας** του Γιαννάρη ο Τάφος.
- Κοντά να βάζουν να φορούν κορμιά αγαλματένια

Να' χουνε πόδια ο' μορφα, **μπενάτα** ζωγραφένα.

- Τη ζήση μου στου τουφεκιού τη **μπούκα** τηνε βάνω
Γιατί 'μαι βέρος κρητικός κι' ότι σκεφθώ το κάνω.
- Εκεί μαντρίσαν την Τουρκιά, και ξύλα εμαζώξαν
Πετρέλαιο τα λούσανε, κι' ύστερα **φόκο** δώσαν.
- Νά' χετε στα μποστάνια σας όλοι μεγάλη **φούρια**,
Ντομάτες αυτοκίνητα να κόβετε κι' αγγούρια.
- Εδώ στη θέση Μάρμαρα βρεθήκανε **γυρλάντες**
Ερωτιδείς, βουκράνια και αργυροί ιμάντες.
- Χορεύει ταπεινά, στρωτά, με **τέμπο** και μανία
Και θα τον καμαρώσετε απόψε στην ταινία.
- Εσύ 'σαι **ράτσα** ζηλευτή κι' αυτό θα το πετύχεις
Σααν αντρειωμένος Κρητικός σαν Κρήτη θα νικήσεις.

Περήφανη ήταν πράγματι, η **ράτσα** η δικιά μας
Μα τώρα εκφυλίζεται, και είναι σε ζημιά μας.

Λύρα νταούλι είπανε δεν θέλουν να γροικούνε,
Γιατί 'ναι **ράτσες** ξενικές κι' αυτά τους ενεχλούνε.

- Η κότα πούχει πετεινό οι **κρέστες** πούχει βράζουν
Μ' οποία δεν έχει πετεινό τα ματια τσι τσιμπλιάζουν.
- Θωρεί με μια καλή ψυχή και λέει μου κι' η ίδια
Βρε Γιάννη τονε ξέκαμες από τα **μπαλιτίδια**.

Τώρα στο οπλοστάσιο τον έχω κρεμασμένο
Το **μπαλοτίδι** σκέφτομαι πούχω μ' αυτό πεσμένο.

Ασβέλτα πάνω τον τσιφτέ και στο σωρό ξαμώνω
Μα δεν γροικάται **μπαλωτιά** και δρώνω και ξεδρώνω.

- Όταν κολλήση η πρόβια στου γέρου τα **θιαμπόλια**
Κι' από τσι φύλισες φανούν τα στρογγυλά καρόλια.

- Έχεις ελιά στο **μπέτη** σου κρυφή αν έχεις κι' άλλη
Είς τον μελά αν θα τη δω σίγουρα θα με βάλλει.

Κακό θα κάμω αν μ' αρνηθείς, και θα το μάθουν όλοι,
Στον **μπέτη** σου 'χω απόφαση ν' αδειάσω το μπιστόλι.

- Ανάθεμα στη φούστα σου, και στο κοντό **στιβάνι**
που άρρωστο και κουζουλό, όντε σε δω με κάνει.
- Ανάθεμα στη φούστα σου, ανάθεμα στ' ατζί σου
Στο όμορφο **στιβανάκι** σου, στο παχουλό μερί σου.

Άσπρα **στιβάνια** να φορείς, και καμπαπούς να παίζεις
Ωσάν τ' αγριοκάτσικο, νάρχεσαι και να φεύγεις.

Άσπρα **στιβάνια** να φορείς, να πορπατείς αντρίκια
Να τρίζει ο δρόμος που πατείς, τση στράτας τα χαλίκια.

- Είπαμε το εγκρίναμε, να τη φορείς τη μίνι
Μα θέλομε στα **μπούτια** σου, λίγι κρυφό να μείνει.

Και πήρα την απόφαση, και τώρα ετσά το κάνω
Και από **μπούτι** όμορφο, το μάτι μου δεν βγάνω.

- Όταν θα κάτσεις και συρθεί, η φούστα σου πιο πάνω
Γυρίζω και ξανοίγωσε, και το **μπαστούνι** πάνω.

- Άσπρη, βιτσάτη, λυγερή, ναζάρα και σκεττόζα
Θωρείς τις μαύρες και περνάς και τόσε κόβγεις **πόζα**.
- Όλος ο κόσμος βρίσκεται Κύπριοι στο πλευρό σας
Κι **όρτσα** σηκώστε τα πανιά το δίκηο είναι δικό σας.
- Η πέρδικα έχει φτερα, και ο λαγός ποδάρια,
Μα δύσκολα γλυτώνουνε απ' τα δικά μου **σκάγια**.
- Ήκουσα πως παντρεύεσαι με άλλον, γιασεμί μου,
Και ήσκασεν ατομική **μπόμπα** στην κεφαλή μου.
- Μικρή μου, την αγάπη σου την έπαιρνα παιγνίδι,
Μα κείνη είναι στο λαιμό τρεις **κολαΐνες** φίδι.
- Όλος ο κόσμος, ξέρω το, φωνάζει με **μπερμπάντη**,
Γιατί **απάνω** απ' τις μικρές εγώ δεν βγάζω μάτι.
- Εσένα σε γεννήσανε μικρή μου στο διψέλει
Κι' απ' όποια **μπάντα** κι' αν σε δω, είσαι γεμάτη μέλι.
- Τέτοια κορμιά όταν γεννούν , αξίζουν οι μαννάδες,
Λίρες χρυσές **καβαλλάρες**, να παίρνουνε χιλιάδες.
- Εσύ, μικρή μου, έβαλες στο νου να με τρελάνεις,
Μ' αυτά τα **σκέρτσα** τα πολλά, κουνιστά που κάνεις.
- Δεν το εφантаζόσουνα, να 'ρθεις στο χάλι τούτο,
Κοντρ' μου κάνεις, μα ρεκόντρ σου κάνω στο **μενούτο**.
- Απάνω στα χειρόκτενα, κάθεσαι και θωρώ το
Ετσά, μωρέ, θα σε λαλώ, μέχρι να βγεις **μπουρλότο**.
- Βγαίνει άνθος της λεμονιάς, του γιασεμιού το φύλλο,

Της **ματζουράνας** μυρωδιά, της τυχερής το μήλο.

4.4.2 Δυτική Κρήτη

- Ρέθυμνο (Α. Λαμπρινός)
 - Μια φορά ήμουνα κι εγώ **φάλκονας** και γεράκι
Κι έβγαίνα και κυνήγουνε κάθε λαγής πουλάκι.
 - Τση **ματζουράνας** το φιλί του κρίνου το σταφύλι
Τση Ρωμιπούλας το φιλί με μάρανε στα χείλη.
 - Τα μάθια σου είναι πέλαγος τα φρύδια σου λιμιώνας
Μήτε **φουρτούνα** τα πατεί μήτε βαρύς χειμώνας.
 - Εμίλησες και εμύρισες σα μόσκος σαν κανέλλα
σαν όντε πρωτανοίγουνε βενετική **κασέλα**.
 - Σασμένα τα 'χω τα προουκιά στην **τάβλα** διπλωμένα
Μα ο παντέρμος ο γαμπρός εχάθηκε για μένα.
- Ρέθυμνο (Φ. Αλεξανδράκη)
 - Μεσ στην καρδιά μου 'φύτρωξεν ένα γαροφαλλάκι
Κα βγαίνει τα γαρεφάλλα τέσσερα στο **ματσάκι**.
 - Βάλε με, λέω, βάλε με, βάλε με **φαμεγιούρι**,
Βάλε με να σου κουβαλώ ξύλα από το παπούρι.

Βάλε με, λέω, βάλε με **φαμέγιο** στο μετόχι
Και διώξε τον παλιό μα ρημασμένο το' χει.
 - Ζευγαρωτές να τσι δεχτώ στο **μπέτη** μου τσι μπάλλες
Δεν παραιτώ α δεν κοιμηθώ στσι δροσερές σου αγκάλες.
 - Φεγγάρι μου ομορφότατο, **φλουρί** κωνσταντινάτο,
Δεν τά 'δα εγώ τα κάλλη σου στον ουρανό αποκάτω.

- Μεσ στη **φουτούνα** της ζωής με βάσανα παλεύω
Μα κάνω και υπομονή, να σ' αγαπώ γυρεύω.

- Χανιά, Κίσαμος (Μ. Μπομπολάκης)

- Στην Αργολιά θέλω να βγω, να κάτσω στο **μιτάτο**,
Να ξεβγορίσει το χωριό, ηλιόλουσο, κεφάτο.

Οι κουζουλές μου πεθυμίες με τση ψυχής το νάτο,
Καινούργιες σκέψεις πήζουνε στου νου μου το **μιτάτο**.

- Σε κορφοβούνια κυνηγώ και σε φλογάτες στράτες,
Να ξετοπώνω πολεμώ **φουριάρικες** αγάπες.

Οι γι' αετοί ψηλά πετού, τοπώνου τα γεράκια,
Αγρίμια και **φουριάρικα** πιάνουνε τα μουράκια.

Του φυσικού μου ακολουθώ και δε ρωτώ που πάω,
Παίζ' η καρδιά μου καμπανούς σαν το **φουριάρη** τράο.

- **Αμπασιαδόροι** τ' ουρανού, μηνύσα του Κουνέλη,
Χαρές να κάμει ο Θεός με το βιολί ντου θέλει.

- Σφακιά (συλλογή του Περιστεράκη)

- Άλλοι μπροκάμα, φίλε μου και δώκαν αμηνέτι
Το μαντατίφι, το σταυρό απού φορώ στο **μπέτι**.
(ή το μαντιατίφι που φορείς και το σταυρό στο **μπέτι**.)

- Βασιλικούς πρασιές και βιόλες **μάτσα μάτσα**
κι ούλου του κόσμου τσ' όμορφιές τσ' έχου δυό σου μάθια.

- Σήκωσε το φουστάνι σου και κάνε του μια **γκούδα** (=δίπλη)
Κι οντέ θωρής ντελικανή, μη φαίνεσαι λιχούδα (=ζητιάνα).

Κεφάλαιο 5

Συμπεράσματα

Η κρητική διάλεκτος ανάμεσα σε άλλους διαλέκτους παρουσιάζει μια ιδιαίτερη περίπτωση. Ο διαχωρισμός της νήσου παίζει μεγάλο ρόλο στη διατήρηση της παράδοσης αλλά και της κρητικής λαλιάς με τις τοπικές της παραλλαγές και τα ιδιώματα. Κάθε νομός συμπεριλαμβανομένου τους δήμους και επαρχίες αντανakλάται μια δική του μορφή της διαλέκτου και τις δικές του επιρροές στην ομιλούμενη της Κρήτης. Η ανατολική πλευρά του νησιού ξεχωρίζεται από την δυτική μέσω των ισογλώσσων λόγω των διάφορων γλωσσικών φαινομένων. Η πολυμορφία που υπάρχει αντικατοπτρίζεται κυρίως στις επαρχίες που βρίσκονται στα σύνορα και εδώ μπορεί να αναφερθεί η επαρχία του Μυλοποτάμου. Η επαρχία αυτή παρουσιάζει μεγάλο γλωσσικό πλούτο. Και όπως αναφέρει ο Ν. Κοντοσόπουλος «τα ανατολικά τμήματα του νομού Ρεθύμνης, κυρίως η επαρχία Μυλοποτάμου, παρουσιάζουν πλείστας γλωσσικές ομοιότητες προς την διάλεκτον της ανατολικής Κρήτης, ενώ αντιθέτως η γλώσσα των δυτικών τμημάτων των επαρχιών Ρεθύμνης και Αγίου Βασιλείου ομοιάζει προς την του νομού Χανίων». Αυτό το γεγονός μας προσανατολίζει στο να πιστέψουμε πως αυτή η γεωγραφική συνύπαρξη και γλωσσικές επαφές έχουν δημιουργήσει μια πολύ ενδιαφέρουσα ποικιλία. Ο Νομός Ρεθύμνου αυτομάτως γίνεται επίσης το μέρος που διασταυρώνονται οι ισόγλωσσοι οι οποίοι είναι οι φορείς δεδομένων και των γλωσσικών φαινομένων της κρητικής διαλέκτου.

Όπως δίχνει η παρουσία των δάνειων λέξεων στις μαντινάδες η πλειοψηφία των λέξεων ξένης προέλευσης παρουσιάζεται στο Νομό Λασιθίου με την Ιεράπετρα και τη Σητεία. Λόγω της γεωγραφικής θέσης του νομού είναι λιγότερο κατοικημένος και η σχέση με το παρελθόν και την παράδοση είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Αρκετά κοντά, όσον αφορά τον αριθμό δάνειων, βρίσκεται η Χώρα Σφακίων του Νομού Χανίων που έχουν αντιληφθεί πολλές τουρκικές δάνειες λέξεις στις οποίες περιλαμβάνονται και αυτές που δεν χρησιμοποιούνται σε άλλα μέρη της νήσου – το ίδιο συμβαίνει και στη Σητεία και στην Ιεράπετρα. Ο λόγος είναι οι συνθήκες – γεωγραφικές κυρίως και η ύπαρξη, σε κάποιο σημείο, της απομόνωσης των κατοίκων – η τάση αυτή παρατηρείται ακόμη, παρόλο που τα τελευταία χρόνια όλο και συχνότερα τα μέρη αυτά επισκέπτονται και αλλοδαποί τουρίστες.

Οι μαντινάδες ως καθημερινός τρόπος συνεννόησης των Κρητών περιλαμβάνονται σε ένα μεγάλο και ανεκτίμητο γλωσσολογικό πλούτο που έχει την δύναμη να ενώνει τους μεγάλους και μικρούς στο να διατηρηθεί η μοναδικότητα της Κρήτης και τη δύσκολη ιστορία της, η οποία δεν την επηρεάζει την παράδοση αλλά τη δημιουργεί. Για να επισημάνω αυτό, πρέπει να ειπωθεί ότι η λέξη όπως την έχει αφομιάσει ο κρητικός λαός *χαϊνήδες* < εκ αραβ. μέσω τουρκικής *hain* = επαναστάτης (με αυτήν την έννοια χρησιμοποιείται στο νησί) δεν έχει τη ίδια σημασία στις χώρες προέλευσης – δηλαδή προδότης, καταδότης. Οι σημασίες αυτές που είναι χαρακτηριστικές για την αραβική και τουρκική γλώσσα δίχνουν πόσο σκληρό αγώνα έδωσαν και πόσο δύσκολες στιγμές είχαν περάσει οι άνθρωποι οι οποίοι ζούσαν χρόνια στα βουνά προσπαθώντας με τη ανδρεία τους και την ιδιοφυΐα τους να δείξουν στον κατακτητή ότι τη μάχη για την ελευθερία δε τη σταματά καμία δυσκολία ούτε η απογοήτευση. Πολλές από τις ηρωικές πράξεις των χαϊνήδων έχουν περιγράψει οι μαντιναδολόγοι στη μνήμη τους αλλά και για το σημερινό κόσμο ο οποίος έχει την υποχρέωση να θυμάται. Για αυτό ακριβώς λόγο, οι μαντινάδες δεν ανήκουν μόνο στα πλαίσια της παράδοσης που συνήθως θεωρείται και περιορίζεται στα γλέντια, ήθη και έθιμα. Η παράδοση είναι επίσης αυτό που κρατά έναν λαό γερό κατά τη διάρκεια των δύσκολων εποχών και δεν ενδίδει υπό κανένα όρο.

Η γλώσσα είναι αυτή που ενώνει περισσότερο τους ανθρώπους και παρόλο που δέχεται άλλες ξένες λέξεις δεν σταματά να είναι κοινό στοιχείο. Η παγκοσμιοποίηση είναι ένα φαινόμενο που μπορεί να εξισορροποιήσει μια μικρή κοινότητα αλλά μόνο αυτή η οποία δεν αντιλαμβάνεται ότι έχει πολλά να προσφέρει στον κόσμο και απλώς χάνεται μέσα στα πλαίσια του «μεγάλου πολιτισμού». Με τέτοιου είδους αφορμή ξεκίνησαν οι Παγκρήτιοι διαγωνισμοί της μαντινάδας. Ο σκοπός τους ήταν και είναι να προσεγγίζει τη νεολαία να τη παρουσιάσει μια εικόνα της υπέροχης ιστορίας η οποία στιγμάτισε πολλούς αλλά «δημιούργησε» μεγάλες προσωπικότητες όπως ο Βιντσένζος Κορνάρος, ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος – γνωστός ως Ελ Γκρέκο, ο Ιωάννης Δασκαλογιάννης, ο Νίκος Καζαντζάκης, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και επίσης οι άλλοι πιο σύγχρονοι.

Οι κρητικές μαντινάδες των τελευταίων δεκαετιών παρουσιάζουν ποικιλία όσον αφορά τη γλώσσα, τη θεματολογία αλλά και τη καθημερινότητα. Σπουδαίο λοιπόν είναι το γεγονός ότι η γλώσσα της μαντινάδας αναφέρεται στο λεξιλογικό της πλούτο και μέσα από τις παλιές, κρητικές λέξεις οι άνθρωποι εκφράζουν τους καημούς τους, τη

δύσκολη οικονομική τους κατάσταση ή προσπαθούν με πολύ χιουμοριστικό τρόπο να ταιριάξουν το ύφος με την πραγματικότητα.

Επίλογος

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τη θέση του ουσιαστικού στην κρητική διάλεκτο μέσα από τις δάνειες λέξεις από την τουρκική γλώσσα, ιταλική γλώσσα και την βενετική διάλεκτο. Ο αριθμός των παραδειγμάτων αποδεικνύει πως η πραγματική συλλογή όλων των δάνειων λέξεων είναι πολύ δύσκολη να συλλεχθεί και η διαφοροποίηση των ιδιωμάτων που υπάρχει στο νησί δεν διευκολύνει την κάθε είδους προσπάθεια να μελετήσει κανείς όλα τα δεδομένα.

Η ύπαρξη των διαφορετικών συλλογών των μαντινάδων παρουσιάζει μια πολλή ενδιαφέρουσα εικόνα στο πώς εξελίσσεται η διάλεκτος και ποια είναι η πραγματική θέση των λέξεων ξένης προέλευσης σε αυτήν. Δείχνει επίσης ότι η παρούσα εργασία σίγουρα προσφέρει σημαντικά στοιχεία της κρητικής διαλέκτου και μια άλλη όψη του πράγματος όσον αφορά την εξέλιξη της ντόπιας λαλιάς. Αρκετά δύσκολα φαίνονται μερικά παραδείγματα τα οποία δεν αναφέρουν τη μία γλώσσα από την οποία προέρχεται η συγκεκριμένη λέξη αλλά μας οδηγεί και σε άλλες. Χάρη στα λεξικά που έχουμε στη διάθεσή μας μπορούμε να μελετήσουμε το θέμα αυτό γνωρίζοντας τα βασικά στοιχεία της γραμματικής της τουρκικής και ιταλικής γλώσσας ιδιαίτερα όσον αφορά το ουσιαστικό αλλά και άλλα κριτήρια π.χ. φωνητική αρμονία της τουρκικής η οποία επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την αντίληψη και την αφομοίωση των τουρκικών λέξεων.

Η εργασία περιέχει περιορισμένο υλικό λόγω του μεγάλου αριθμού των μαντινάδων που υπάρχουν. Παρουσιάζει την πιο σύγχρονη συλλογή και διαφορετικές δημιουργίες των μαντιναδολόγων επισημαίνοντας τα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής αλλά και τις λεπτομέρειες που διαφέρουν μεταξύ των γειτονικών επαρχιών.

Ο σκοπός της εργασίας είναι, πέραν της συλλογής των δάνειων λέξεων που εμφανίζονται στις ματινάδες, η εκβάθυνση της ευαισθητοποίησης όλους όσοι θα αποφασίσουν να τη μελετήσουν. Τα ζητήματα που υπάρχουν και αναμένουν να διερευνηθούν από την άλλη οπτική γωνία π.χ. των άλλων γλωσσών είναι σημαντικά και για τους φιλολόγους αλλά και για τους ίδιους τους Κρητικούς, οι οποίοι με το δικό τους τρόπο προσπαθούν να διατηρήσουν τις ιστορικές τους παραδόσεις. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι Κρητών με τη οργάνωση διαφορετικών εκδηλώσεων προσελκύουν την προσοχή όχι μόνο των μεγάλων αλλά και των μικρών. Οι χοροδίες, μαθήματα χορού ή μαθήματα της κρητικής κουζίνας όλα αυτά μαζί δείχνουν τη θέληση που υπάρχει στο

να μη ξεχαστεί εντελώς αυτό που έζησαν προγόνους τους. Τα μέλη των συλλόγων αυτών οργανώνουν επίσης βραδιά της κρητικής ποίησης με την υπόκρουση των παραδοσιακών κρητικών οργάνων όπως η λύρα ή το βιολί, το λαούτο, το μαντολίνο ή η ασκομαντούρα. Όλα πραγματοποιούνται στα πλαίσια της ανάγκης συνύπαρξης των ανθρώπων και των πράξεών τους και η απόσταση από την αγαπημένη Κρήτη τους κρατά ενωμένους στα ξένα μέρη. Η υπερηφάνεια που νιώθουν για τον τόπο τους είναι πράγματι κάτι που τους ξεχωρίζει. Βεβαίως υπάρχουν και οι άλλοι σύλλογοι αλλά αυτή λίγο κλειστή και ταυτοχρόνως ιδιάζουσα κοινωνία δημιουργεί από αιώνες μια ισχυρή εικόνα των ανθρώπων χωρίς φόβο, που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που τους φέρνει η ζωή, και όπως λένε οι ίδιοι για τον τόπο τους:

*Η Κρήτη έχει διαφορά
από τους άλλους τόπους,
γιατί έχει αντάρτικη ψυχή
και κουζουλούς ανθρώπους.*

Αυτή η γλωσσική μοναδικότητα άφησε στους απογόνους έναν μεγάλο θησαυρό. Δεν θα έπρεπε να παραξενεύεται κανείς ούτε να αμφιβάλλει στις μελέτες που αφορούν και την κρητική διάλεκτο και άλλες διαλέκτους. Είναι μια περιουσία η οποία μπορεί να εξαφανιστεί δίχως να έχει την ευκαιρία να μετρηθεί και αυτό θα ήταν μεγάλο λάθος της κοινωνίας η οποία το αντιλαμβάνεται.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τη συνέχεια της προπτυχιακής εργασίας, ειδικά όμως στο θέμα της λειτουργίας των δάνειων λέξεων – ουσιαστικών από την τουρκική, ιταλική γλώσσα και την βενετική διάλεκτο.

Στην δηλωματική εργασία περιλαμβάνονται 4 κεφάλαια. Το πρώτο αναφέρεται στη λεπτομερή περιγραφή της διαφοροποίησης των ιδιωμάτων της κρητικής διαλέκτου και στην γεωγραφική ταξινόμηση της Κρήτης για την Δυτική και Ανατολική. Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά τη σημασία της μαντινάδας, την δομή του δίστιχου και επίσης την θεματολογία και τον ρόλο των δάνειων λέξεων στην ομιλούμενη της Κρήτης.

Το επόμενο κεφάλαιο διευκρινίζει εν συντομία την ιστορία της τουρκοκρατίας, την επιρροή των αρχών στους γηγενείς και στη γλώσσα, και αναφέρει τις λέξεις ξένης προέλευσης στις μαντινάδες και παραδείγματα. Το τελευταίο κομμάτι της εργασίας αφορά τις δάνειες λέξεις από την ιταλική γλώσσα και τη βενετική διάλεκτο, παράλληλα περιέχει την σύντομη εισαγωγή στην βενετοκρατία στη νήσο. Ακολουθεί επίσης ο κατάλογος των λέξεων ξένης προέλευσης και παραδείγματα.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι τα ζητήματα που προέρχονται από τις προσπάθειες της ετυμολογίας των λέξεων που έχουν χρησιμοποιηθεί στα δίστιχα στα πλαίσια του 20^ο και 21^ο αιώνα.

Streszczenie

Niniejsza praca przedstawia kontynuację pracy licencjackiej, a w szczególności zwraca uwagę na funkcję zapożyczeń – rzeczowników z języka tureckiego, włoskiego jak i z dialektu weneckiego.

Na pracę magisterską składają się 4 rozdziały, z czego pierwszy przedstawia dokładne różnice dialektalne występujące na Krecie wraz z podziałem geograficznym na Kretę Zachodnią i Wschodnią. Drugi rozdział jest poświęcony znaczeniu mantinades jak i budowie dwuwiersza, jego tematyce i roli zapożyczeń w codziennym dialekcie kreteńskim.

Kolejny rozdział wyjaśnia pokrótce historię panowania tureckiego, wpływy rządów na ludność i język oraz prezentuje występujące w mantinades zapożyczenia. W rozdziale odnotowane są także przykłady mantinades. Ostatni rozdział poświęcony jest zapożyczeniom z języka włoskiego i dialektu weneckiego wraz z krótkim wstępem dotyczących panowania Wenecjan na Krecie. Tak jak w poprzednim rozdziale znajduje się spis wyrazów obcego pochodzenia i przykładów ich użycia.

Praca ma na celu zwrócenie uwagi na problemy wynikające z podjęcia się etymologii wyrazów używanych w dwuwierszach na przestrzeni XX i XXI wieku.

Abstract

The thesis is the next part of the bachelor's degree but the main problem now become a function of the loan nouns from the languages like Turkish, Italian and Venetian dialect.

This thesis consists out of four chapters, the first of which shows the exact dialectal differences occurring in Crete and the geographical breakdowns of Western and Eastern Crete. The second chapter is focused on the importance of mantinades and construction of the couplet, its theme and the role of borrowings in everyday Cretan dialect.

The next part of the thesis briefly explains the history of Turkish Domination, the influence of governments on the population and language, and presents occurring in mantinades borrowings. The chapter also noted examples of mantinades. The last but not least part is focused on the loan nouns of Italian language and Venetian dialect along with a brief introduction on the reign of the Venetians in Crete. As in the previous section at the end presents a list of words of foreign language and dialect, and examples of their use.

This thesis aims to draw attention to the problems of etymology of loanwords – loan nouns used in mantinades in the twentieth and twenty-first century.

Βιβλιογραφία

1. Browning, R. *Medieval and Modern Greek*, London: Hutchinson & CO Ltd.
2. Clogg, R. *Historia Grecji nowożytnej*. Warszawa: Książka i Wiedza. 2006
3. Koliopoulos, J. S. Veremis, Th. M. *Greece. The modern sequel. From 1831 to the Present*. London: Hurst & Company. 2002
4. Marry, W. W. *Specimens of Greek dialects*. Oxford: The Clarendon Press. Published for the University by Macmillan and co. 1875.
5. Thomson, S. G. *Language Contact*. Edinburgh University Press. 2001
6. Tuncay F., Καρατζάς Λ. *Türkçe Yunanca Sözlükü – Τουρκοελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού. 2000
7. Tzakosta, M. Karra, A. *A typological and comparative account of CL and CC Clusters in Greek dialects*. Cyprus: 3rd International Conference on Modern Greek dialects and linguistics theory. 2007
8. Αλεξανδράκη, Φ.Κ. *Μαντινάδες από τ' Αη Βασιλειώτικα χωριά*. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Εκτυπώσεις «Ραδαμάνθους». 2002
9. Αλεξίου, Στ. *Κρήτη. Λατινοκρατούμενες Ελληνικές Χώρες. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Σελ.207-210. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. 1974
10. Γεωργακάκης, Γ. *Οιμαντινάδες του λυρικού*. Αθήνα: Μορφωτική Στέγη Ιεράπετρας. 2003
11. Γιακουμάκη, Ε. *Μαντινάδες – λογότυπα ή αυθόρμητες δημιουργίες*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002
12. Δερμιτζάκης, Γ. *Κρητικές Μαντινάδες*. Σητεία-Κρήτης: 1968
13. Δετοράκης, Θ. *Νεοκρητικά μελετήματα 1971-2005*. Τομ. 2 Φιλολογία, Λαογραφία. Σελ. 227-327, 451-462. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. 2005
14. Δετοράκης, Θ. *Βενετοκρητικά μελετήματα 1971-1994*. Σελ. 335-345. Ηράκλειο: 1996
15. Δετοράκης, Θ. *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*. Σελ. 42-46, 59-65, 77-92, 106-114, 121-128, 192-197, 229-246. Ηράκλειο Κρήτης: 1985
16. Ζεγκίνης, Ε., Χιδίρογλου Π. *Τουρκική γραμματική (TÜRKÇE DİL BİLGİSİ)*. Εκδόσεις Βάνιας. Θεσσαλονίκη: 1995
17. Ιδομενέως, Μ.Ι. *Κρητικό Γλωσσάριο*, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. 2006
18. Καψωμένος, Ερ. Γ. *Η Κρητική Μαντινάδα – η δομή, η αισθητική και η θεματολογία της*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002
19. Καυκαλάς, Μ.Ι. *Μνημόνιο Κρητικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Κρητικά Επίκαιρα. 1992

20. Κονδυλάκης, Ι. *Κρητικόν λεξιλόγιον*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. 1990
21. Κοντοσοπούλος, Ν. Γ. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη. 2008
22. Κοντοσοπούλος, Ν. Γ. *Δημοτική, καθαρρεύουσα και κρητική διάλεκτος*. Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου. Ηράκλειο Κρήτης: 1985
23. Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. *Περί τίνων κρητικών γλωσσικών φαινομένων*. Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκης
24. Λαμπρινός, Α. *Μαντινάδες*. Ρέθυμνο: Κατερίνα Λαμπρινού-Αυτογνωσία. 1992
25. Μουτζούρης, Κ. Δ. *Μαντιναδολόγοι και μαντινάδες από το (στο) σημερινό Μυλοπόταμο*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα. Τομ. VIII. Ρέθυμνο: Ιστορική και λαογραφική εταιρεία Ρεθύμνου. 2006
26. Μπαμπινιώτης, Γ. *Συνοπτική Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα. 1998
27. Μπομπολάκης, Μ. *Μαντινάδες και νεοριζίτικα*. Αθήνα: Γραφικές τέχνες-εκδόσεις Λογοθέτης. 2004
28. Ξανθινάκης, Α. Β. *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. 2009
29. Ορφανός, Β. *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. 2014
30. Πάγκαλος, Γ. Εμμ. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: 1960
31. Παπαρηγοράκης, Ιδ. *Συλλογή ξενογλώσσων λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη*. Χανιά: Κανάκη Φραγκιαδάκη. 1952
32. Περιστεράκης, Αγ.Σφακιανά. Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Βιβλιοθήκη. 1991
33. Πιτυκάκης, Μ. Ι. *Το γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης*. Αθήνα: Έκδοση πολιτιστικής και λαογραφικής εταιρείας απ' άνω Μεραμπέλου-Νεάπολις Κρήτης. 2011
34. Πλουμίδης, Γ. *Κρήτη. Λατινοκρατούμενες Ελληνικές Χώρες*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σελ. 201-207, 210-215. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. 1974
35. Τσιριγωτάκης, Α.Ε. *Θησαυρός της Κρητικής διαλέκτου*. Ηράκλειο: 2008
36. Χανιώτης, Α. *Προσδιορισμοί ταυτότητας στην ελληνιστική Κρήτη*. Ηράκλειο: Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου. 2006
37. Χαραλαμπίδης, Χ. *Η γλώσσα της επαρχίας Μυλοποτάμου: γενική περιγραφή και ερευνητικά ζητούμενα*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα. Τομ. VIII. Ρέθυμνο: Ιστορική και λαογραφική εταιρεία Ρεθύμνου. 2006
38. Χαραλαμπίδης, Χ. *Η γλώσσα της κρητικής μαντινάδας*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002
39. Χαραλαμπίδης, Χ. *Κρητολογικά Μελετήματα*. Σελ. 17-52, 90-96, 153-185, 209-241, 243-266. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. 2001

40. Χασιώτης, Ι. *Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669) και η εποποιΐα της πολιορκίας του Χάνδακος (1648-1669)*. Λατινοκρατούμενες Ελληνικές Χώρες. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σελ. 334-343. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. 1974
41. Χατζιδάκις, Γ. Ν. *Σύντομος επιθεώρησης της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*. Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας. Liddel & Scott.
42. Χριστοδουλάκης, Σ.Ν. *Γεράπετρος, Δοξασίες και μύθοι, συμβολή στη λαογραφία, την Τοπική Ιστορία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ν&Σ Μπατσιούλας Εκδόσεις. 2008
43. Ψυχουντάκης, Γ. *Πώς φτιάχεται μια μαντινάδα*. Πεπραγμένα Συνεδρίου «Η Κρητική Μαντινάδα». Ακρωτήρι: Έκδοση του Δήμου Ακρωτηρίου Χανίων. 2002

Ηλεκτρονικές πηγές

44. D. Crystal: *Dictionary of Linguistics and Phonetics* [15.08.2016]
http://books.google.pl/books?id=3ZPQVuSgDAkC&printsec=frontcover&dq=David+Crystal&hl=en&sa=X&ei=Z3fEU9GTKvTG4QSV0IC4Cg&redir_esc=y#v=onepage&q=diacritics&f=false
45. Ν. Γαρεφαλάκης: *Λεξικό ιδιοματισμών κρητικής διαλέκτου* (Περιοχή Σητείας). [15.12.2015]
<http://sitiaguide.gr/shteiaiko-leksiko>
46. Ηλεκτρονικό Λεξικό [20.08.2016]
<http://www.sozluk.net/>

Εγκυκλοπαίδειες

47. Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα. *Κρήτη*. Σελ. 142-152. Τομ. 306. Αμαρούσιον Αττικής-Έλλας: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος. 1989